

SOCIĀLĀ SPĒCINĀŠANA

rīcībspējai un pārmaiņām

Zinātniskā redaktore
Dr. phil. Anna Stepčenko

SOCIAL EMPOWERMENT

for Capability
and Changes

Report on SEMPRES project
“Social Empowerment in Rural Areas”

SOCIĀLĀ SPĒCINĀŠANA

rīcībspējai un pārmaiņām

Pārskats par projektu “Sociālā spēcīnāšana reģionos” (SEMPRE) *Interreg* Baltijas jūras reģiona transnacionālās teritoriālās sadarbības programmā 2014.–2020. gadam

SOCIAL EMPOWERMENT

for Capability and Changes

Report on the Project “Social Empowerment in Rural Areas” (SEMPRE), *Interreg* Baltic Sea Region Transnational European Territorial Cooperation Programme 2014–2020

Sociālā spēcīgāšana rīcībspējai un pārmaiņām. Pārskats par projektu “Sociālā spēcīgāšana reģionos” (SEMPRE) *Interreg* Baltijas jūras reģiona transnacionālās teritoriālās sadarbības programmā 2014.–2020. gadam = **Social Empowerment for Capability and Changes.** Report on the Project “Social Empowerment in Rural Areas” (SEMPRE), Interreg Baltic Sea Region Transnational European Territorial Cooperation Programme 2014–2020. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 212 lpp.

SEMPRE projektu finansē Eiropas Reģionālās attīstības fonds un Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija.

SEMPRE

Publicēts saskaņā ar LU Sociālo zinātņu padomes sēdes lēmumu 2018. gada 13. decembrī (protokols Nr. 9).

Recenzenti:

Dr. phil. **Signe Dobelniece**, Latvijas Lauksaimniecības universitātē

Dr. sc. soc. **Ritma Rungule**, Rīgas Stradiņa universitātē

Mg. sc. educ. **Gundi Šretere-Johansena** (*Gundi Schrötter Johanssen*),

Dienviddānijas Universitātes koledža (*University College South Denmark*)

Zinātniskā redaktore *Dr. phil.* **Anna Stepčenko**

Literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka noformējumā izmantots SEMPRE projekta dizains, kurā ir iezīmētas partnerības vietas.

Pārskats izstrādāts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtā.

© Latvijas Universitāte, 2019

© Anna Stepčenko, Laura Jaunromāne, 2019

ISBN 978-9934-18-393-5

DOI: <http://doi.org/10.22364/ssrp>

Saturs

SEMPRE projekta partneru, to atrašanās vietu un lokālās spēcīnāšanas tiklu vietu saraksts	5
Sociālo pakalpojumu galalietotāju saraksts SEMPRE projektā	7
Akronīmu un saīsinājumu saraksts	8
Terminu un jēdzienu skaidrojums un tulkojums	10
Anna Stepčenko	
Ievads	15
Anna Stepčenko	
Sociālā spēcīnāšana rīcībspējai un pārmaiņām	21
Anna Stepčenko, Laura Jaunromāne	
Iesaistīšana un iesaistīšanās līdzdalībai pārmaiņu procesā	37
Anna Stepčenko	
Sociālekonomiskā konteksta salīdzinošā analīze SEMPRE projekta spēcīnāšanas vietās	67
Anna Stepčenko, Laura Jaunromāne	
Iesaistītās/ieinteresētās puses sociālo pakalpojumu organizāciju personāla un pakalpojumu galalietotāju spēcīnāšanā. Teorētisks ieskats un SEMPRE projekta empīrisko datu analīze	121
Laura Jaunromāne	
Personu ar invaliditāti vajadzības Grobiņas, Priekules, Rucavas novadā un Liepājā	139
1. pielikums. Politikas veidošanas dokumenti attiecībā uz personām ar invaliditāti	199
2. pielikums. Likumi un MK noteikumi par personu ar invaliditāti tiesībām	209

SEMPRE projekta partneru, to atrašanās vietu un lokālās spēcīgāšanas tīklu vietu saraksts¹

1. Šlēsvigas-Holšteinas Diakonija, Rendsburga, Ditmāršene, Vācija (*Diaconie of Schleswig-Holstein, Rendsburg, Dithmarschen, Germany*).
2. Ziemeļvācijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Ķīle, Plēne, Vācija (*Evangelical Lutheran Church in Northern Germany, Kiel, Plön, Germany*).
3. Šlēsvigas-Holšteinas Ekonomikas akadēmija, Ķīle, Vācija (*Academy of Economics Schleswig-Holstein, Kiel, Germany*).
4. Lietišķo zinātņu augstskola *Novia*, Ostrobotnija, Vāsa, Somija (*Novia University of Applied Sciences, Ostrobothnia, Vaasa, Finland*; somu val. *Ammattikorkeakoulu Novia*; zviedru val. *Yrkeshögskolan Novia*).
5. Jiveskiles-Kokolas Universitātes konsorcijs *Chydenius*, Ostrobotnija, Kokola, Somija (*University of Jyväskylä, Kokkola University Consortium Chydenius, Ostrobothnia, Kokkola, Finland*).
6. Talantu kalve, NVO, Rīga, Latvija (projekta partnerībā netika iekļauta, bet tiek saglabāta partneru sarakstā) (*Talent Forge, NGO, Riga, Latvia*).
7. Liepājas Diakonijas centrs, Liepāja, Latvija (*Diaconal Centre Liepaja, Liepaja, Latvia*). Grobiņa, Bārta, Dubeņi, Rucava, Durbe.
8. Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija (*University of Latvia, Riga, Latvia*).
9. Luterāņu Diakonija, Jurbarka, Paģēgi, Viļņa, Lietuva (*Lutheran Diaconia, Jurbarka, Pağėgiai, Vilnius, Lietuva*).
10. Igaunijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Harkujerve, Tallina, Igaunija (*Estonian Evangelical Lutheran Church, Harkujärve, Tallinn, Estonia*).

¹ Partneru secība sarakstā veidota saskaņā ar to secību projekta pieteikumā vai arī iesaistīšanās laiku partnerībā. Ja lokālais spēcīgāšanas tīkls atrodas tajā pašā vietā, kur ir partnera rezidence, tad otrreiz vietas nosaukums netiek norādīts (A. S.).

11. Sociālās rīcības fonds, Tallina, Ziemeļaustrumigaunija (*Foundation of Social Action, Tallinn, Northern-Eastern Estonia*).
12. Mūžizglītības fonds PERITIA, Ričivola, Polija (*The Foundation for Lifelong Learning PERITIA, Ryczywol, Poland*). Polijas partneris darbu SEMPRE projektā pārtrauca 2018. gada 31. augustā.
13. *Coompanion Norrbotten*, Lūleo, Norbotenas reģions, Zviedrija. Konsultatīva apvienība sociālās uzņēmējdarbības ekonomiskos jautājumos (*Coompanion Norrbotten, Luleå, Sweden. Consulting Economical Association in Field of Social Entrepreneurship*).
14. Sanderbijas tautas vidusskola, Lūleo, Norbotenas reģions, Zviedrija (*Sunderby Folk High School, Luleå, Norrbotten, Sweden*).
15. Dienviddānijas Universitātes koledža, Esbjerga, Tendere, Varde, Dānija (*University College South Denmark, Esbjerg, Toender, Varde, Denmark*).
16. *Nordregio*, Ziemeļvalstu Ministru padomes starptautiskais reģionālās attīstības un plānošanas pētniecības centrs, Stokholma, Zviedrija (*Nordregio, Nordic Council of Ministers' International Reserch Center for Regional Development and Planning, Stockholm, Sweden*).
17. Vidzemes Augstskola, Vidzemes reģiona apdzīvotās vietas, Valmiera, Latvija (*Vidzeme University of Applied Sciences, Valmiera, Latvia*).

Sociālo pakalpojumu galalietotāju saraksts SEMPRE projektā¹

Bēgļi (*refugees*), DK

Bēgļi un migranti (*refugees and migrants*), DE

Ģimenes ar bērniem un vecāka gadagājuma personas (*families with children and elderly*), EE

Ilgstošie bezdarbnieki un viņu ģimenes (*long-term unemployed people and their families*), DE

Jaunieši (15–29) bezdarbnieki ar zemu izglītības līmeni, garīgās attīstības un uzvedības traucējumiem (*disadvantaged youth, not in education, employment, or training (NEET), with intellectual disabilities, mental and social behavioral problems*), LV

Jaunieši bezdarbnieki ar zemu izglītības un prasmju līmeni, kuri riskē būt ilgstoši bezdarbnieki (*young people in lack of education and work in risk of becoming long-term unemployed*), SE

Jaunieši laukos (11–25) (*rural youth (11–25)*), PL

Migranti ar pastāvīgās uzturēšanās atļaujām un patvēruma meklētāji (*migrants with permanent residence permit and those applying for asylum*), SE

Migranti, kas ir ilgstoši bezdarbnieki (*long-term unemployed migrants*), FI

No ieslodzījuma atbrīvotās personas un ģimenes ar bērniem (*ex-prisoners and families with children*), EE

Pieaugušas personas ar garīgu un fizisku invaliditāti (*people with mental and physical handicaps/disabilities*), LV

Vecāka gadagājuma personas (65+) (*older adults (65+)*), FI

Viena vecāka ģimenes (*single parents*), DE, LT

Viena vecāka ģimenes un vielatkarīgas personas (*single parents and persons suffering from addiction diseases*), LT

¹ Saraksts veidots alfabētiski, un tiek lietoti partneru sociālo pakalpojumu galalietotāju kategoriju nosaukumi, beigās norādot tās valsts simbolu, kuru tie pārstāv. Daži partneri ir spēcīgājuši vairāku kategoriju sociālo pakalpojumu galalietotājus, arī tas minēts šai sarakstā (A. S.).

Akronīmu un saīsinājumu saraksts

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

b.g. / n.d. – atsaucēs lietots saīsinājums avotiem, kuros nav norādīts publicēšanas gads: bez gada (avotiem latviešu valodā) / *no date* (avotiem angļu valodā)

DE – Vācija

DI – deinstitucionalizācija

DK – Dānija

EE – Igaunija

EPSPAIA – Eiropas Pakalpojumu sniedzēju asociācija personām ar invaliditāti (*European Association of Service Providers for Persons with Disabilities* (EASPD))

ESH – Eiropas Sociālā harta

FI – Somija

HIV/AIDS – cilvēka imūndeficīta vīruss / iegūtā imūndeficīta sindroms (*Human Immunodeficiency Virus / Acquired Immunodeficiency Syndrome*)

IA Pamatnostādnes – Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam

ICT (*information and communication technologies*) – informācijas un komunikācijas tehnoloģijas

IT – informācijas tehnoloģijas

IZM – Izglītības un zinātnes ministrija

“Latvija 2030” – Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam

LM – Labklājības ministrija

LT – Lietuva

LV – Latvija

MK – Ministru kabinets

“NAP 2020” – Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam

NEET (*Not in Education, Employment, Training*) – jaunieši, kas nemācās, nestrādā un neapgūst arodu

NVO – nevalstiska organizācija

PL – Polija

- PP – projekta partneris
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
- PVO – Pasaules Veselības organizācija
- SAC – sociālās aprūpes centrs
- SD Pamatnostādnes – Profesionālā sociālā darba attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam
- SE – Zviedrija
- SIF – Sabiedrības integrācijas fonds
- SIVA – Sociālās integrācijas valsts aģentūra
- SP Pamatnostādnes – Pamatnostādnes sociālo pakalpojumu attīstībai 2014.–2020. gadam
- SPS – sociālo pakalpojumu sniedzēji
- SV Pamatnostādnes – Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam
- TA – tautas augstskola
- TA Pamatnostādnes – Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam
- VDEAVK – Veselības un darbības ekspertīzes ārstu valsts komisija
- VM – Veselības ministrija

Terminu un jēdzienu skaidrojums un tulkojums

Uzrādīti tie termini un jēdzieni, kas saistīti ar šī projekta tematisko saturu.

Asistents – fiziska persona, kas sniedz atbalstu personai ar smagas vai ļoti smagas pakāpes funkcionēšanas ierobežojumu tādu darbību veikšanai ārpus mājokļa, kuras tā invaliditātes dēļ nevar veikt patstāvīgi (Saeima, 2010a)¹.

Dienas aprūpes centrs – institūcija, kas dienas laikā nodrošina sociālās aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumus, sociālo prasmju attīstību, izglītošanu un brīvā laika pavadīšanas iespējas personām ar garīga rakstura traucējumiem, invalīdiem, bērniem no trūcīgām ģimenēm un ģimenēm, kurās ir bērna attīstībai nelabvēlīgi apstākļi, kā arī personām, kuras sasniegušas vecumu, kas dod tiesības saņemt vecuma pensiju (Saeima, 2002a).

Funkcionālais traucējums – slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisīts fiziska vai garīga rakstura traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt, aprūpēt sevi un apgrūtina personas iekļaušanos sabiedrībā (Saeima, 2010a).

Galalietotājs – (*end user*) – sākotnēji šis jēdziens ir parādījies pagājušā gadsimta 80. gadu beigās datorikā kā multifunkcionālo kopīgā darba produktu galalietotājs. Galalietotājs ir indivīds, kas lieto produktu tad, kad tas ir izveidots un tiek piedāvāts tirgū.² **Sociālo pakalpojumu galalietotājs** ir sociālo pakalpojumu organizāciju sniegto sociālo pakalpojumu saņēmējs jeb galalietotājs. Tekstā dažkārt tiek lietota saīsināta jēdziena forma, proti, galalietotājs. Sociālās labklājības jomā Eiropas Savienībā termins “sociālo pakalpojumu galalietotājs” ir aizstājis terminu “sociālā darba klients”

¹ Iekavās ir norāde uz avotu, no kura ir pārņemta termina vai jēdziena definīcija vai skaidrojums. Avota pilnais nosaukums dots raksta par personu ar invaliditāti vajadzībām atsaucēs.

² Rouse, M. Definition end user. Available: <https://whatis.techtarget.com/definition/end-user> [accessed: April 14, 2018].

kā vienots apzīmējums daudzveidīgo sociālo pakalpojumu saņēmēju kategorijām. Piemēram, Dānijā sociālās labklājības jomā ir nepieļaujami lietot jēdzienu “klients”, jo tas sociālo pakalpojumu galalietotājus liek uztvert kā pasīvus objektus, tādēļ Dānijā tas aizstāts ar universālo jēdzienu “pilsonis” (*citizen*), tā pievienojot terminam tādu papildu nozīmi, ka katrs varam reizēm kļūt par sociālo pakalpojumu galalietotāju un tāds būt.

Grupu māja (dzīvoklis) – māja vai atsevišķs dzīvoklis, kurā personai ar garīga rakstura traucējumiem nodrošina mājokli, individuālu atbalstu sociālo problēmu risināšanā un, ja nepieciešams, sociālo aprūpi (Saeima, 2002a).

Iekļaujoša sabiedrība (*inclusive society*) – uz universālām cilvēktiesībām balstīta pieeja dažādībai un atšķirībām, kuras pastāv un ir novērojamas sabiedrībā.

Iesaistīšana un/vai iesaistīšanās (*involvement*) – jēdziens, kas izsaka procesu, norisi, notiekošo saistībā ar vajadzību apzināšanu un darbībām, kas veicina to apmierināšanu. Parasti sākumā sociālo pakalpojumu sniedzēji ir pakalpojumu galalietotāju iesaistītāji vajadzību kopīgā noskaidrošanā, formulēšanā un darbībās, kas tās ļautu apmierināt un uzlabotu viņu dzīves situāciju. Sociālo pakalpojumu galalietotāju gaidītā reakcija ir kritiskās domāšanas lietojums un iesaistīšanās aktīvā rīcībā, lai paši piedalītos sociālo pakalpojumu veidošanas procesā un tā uzlabotu gan savu, gan citu, gan kopienas dzīves kvalitāti.

Projektā ir izmantotas četras sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanas metodes savu vajadzību izvērtēšanā un apzināšanā. Tās ir, pirmkārt, ātrais **līdzdalīgais novērtējums** (*participatory rapid appraisal*). Šī metode ir izmantojama, ja nepieciešams ātri novērtēt situāciju, ņemot vērā galalietotāju zināšanas un viedokļus. Metodes pamatā ir ideja, ka cilvēki ir savas dzīves situācijas eksperti.

Otrkārt, **loģiskās strukturēšanas pieeja** (*logical framework approach*). Tā ir deviņu soļu metode. Šie soļi ir 1) konteksta analīze, 2) iesaistīto/ieinteresēto pušu (*stakeholder*) analīze, 3) problēmas analīze, 4) mērķu analīze, 5) aktivitāšu plāna izstrāde, 6) resursu plāna izstrāde, 7) indikatoru noteikšana, 8) risku analīze, 9) pieņemumu analīze. Vajadzību apzināšanai ir izmantojami pirmie trīs soļi.

Treškārt, **mugursomas metode** (*backpack method*). Par mugursomas metodi to sauc tādēļ, ka pirmais jautājums darbā ar tādu sociālo pakalpojumu galalietotāju kategoriju kā bēgļi parasti ir “Kas bija jūsu mugursomā, ko paņēmt līdzī no mājām?”. Mugursomā var būt gan lietas, gan kaut kas simbolisks vai pat ideja. Mugursoma te drīzāk ir simbols pagātnes, tagadnes un nākotnes vērtībām. Ceturtkārt, nākotnes darbnīca (*future workshop*), kas ir trīs fāžu metode. Pirmā ir kritiskā fāze (grupas kritiskā domāšana par problēmām tagadnes situācijā), otrā ir fantāzijas fāze (idejas un ieteikumi, kā mainīt situāciju) un trešā ir īstenošanas fāze (rīcības plāna veidošana un konkrēto rīcību apspriešana). Detalizētāk šīs metodes ir izklāstītas šī izdevuma rakstā “Iesaistīšana un iesaistīšanās līdzdalībai pārmaiņu procesā”.

Iesaistītās/ieinteresētās puses (*stakeholders*) – šis jēdziens apzīmē visus, kas ir redzami vai neredzami, tieši vai netieši ir iesaistīti un/vai iesaistījušies kaut kādā pasākumā, norisē, lēmumu pieņemšanā, lai to ietekmētu. Jēdziens tiek latviskots dažādi. Tas tiek tulcots kā 1) iesaistītā puse, 2) ieinteresētā puse, 3) interešu grupas, 4) rīcības grupas, 5) iesaistītais un/vai ieinteresētais aktors (*actor*), aģents.

Jēdziens *stakeholder* var ietvert visu lielo sociālo struktūru – valsts, privātās uzņēmējdarbības un pilsoniskās sabiedrības jeb trešā sektora – pārstāvjus, kas iesaistās rīcībā, lai risinātu problēmas, ietekmētu lēmumu pieņemšanu, vairotu kopīgo labumu un/vai gūtu kādu labumu sev.

Invaliditāte – ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbības, pašaprūpi un iekļaušanos sabiedrībā (Saeima, 2010a).

Jauktā mācīšanās (*blended learning*) – sociālās spēcīnāšanas metode, kurā zināšanu ieguve klātienē mācībās apvienota ar mācīšanos un komunikāciju tīmeklī.

Konvivialitāte (*conviviality*) – cilvēku kopdzīves modelis, kas balstīts uz laipnību, satīcību, draudzīgumu un savstarpēju uzticēšanos un atbalstu.

Kopīgais sekretariāts (*Joint Secretariat*) – pārvaldības institūcija Eiropas Savienības *Interreg* teritoriālās sadarbības programmai 2014.–2020. gadam.

Līdzdalības pētījums (*participatory research*) – pētījumu metode socioloģijā, kas iekļauj ar risināmo jautājumu saistītās personas pētījumu metodoloģijas veidošanas un norises procesā.

Mācīšanās rīcībā un mācīšana rīcībā (*action learning*) – izmantojot šo metodi, personāls, kas sniedz sociālos pakalpojumus, praktiski strādā mazā (5–6) sociālā darba profesionāļu vai sociālās labklājības studentu grupā, iesaistot sociālo pakalpojumu galalietotājus, lai meklētu labākos konkrētu problēmu risinājumus un uzlabojumus. Iesaistīšanai un iesaistīšanās procesam ir kopīga iezīme ar līdzdalības pētījumu metodi (*participatory research*) socioloģijā.

Novērotājs (*observer*) – viena no daudzajām sociālo pakalpojumu organizāciju personāla lomām. Mācīšanās rīcībai un grupu darbā novērotāja uzdevums ir pierakstīt novērojumus un izteikt pārdomas, izbrīnu un/vai šaubas par novēroto, norises laikā neiesaistoties grupas diskusijā.

Pamatvajadzības – ēdiens, apģērbs, mājoklis, veselības aprūpe, obligātā izglītība (Saeima, 2010a).

Persona ar invaliditāti – termins, ar kuru oficiālos un formālos tekstos – sociālās politikas un likumdošanas dokumentos – apzīmē personas ar dažādiem funkcionāliem traucējumiem un ierobežojumiem, piemēram, ar kustību traucējumiem, maņu orgānu traucējumiem, garīgās attīstības traucējumiem, psihiskiem traucējumiem.

“Persona ar invaliditāti – persona, kurai Invaliditātes likumā paredzētajā kārtībā ir noteikta invaliditāte.” (Saeima, 2010a)

Pusceļa māja – sociālās rehabilitācijas institūcija vai ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas struktūrvienība, kurā personām ar funkcionāliem traucējumiem nodrošina sociālu rehabilitāciju, patstāvīgai dzīvei nepieciešamo pašaprūpes iemaņu un dzīves prasmju apgūšanu vai nostiprināšanu (Saeima, 2002a).

Sociālā spēcīnāšana (*social empowerment*) – šī jēdziena saturiskā jēga un būtība saistīta ar varas pārdalīšanu sabiedrībā, iedalot vairāk varas sociāli vājām, mazaizsargātām, viegli ievainojamām sociālām grupām. Vairāk varas tiek iegūts, sniedzot un apgūstot zināšanas, attīstot kritisko domāšanu un aktīvi rīkojoties. Sociālo spēcīnāšanu veic profesionāli izglītības, sociālās labklājības, veselības aizsardzības jomā, kā arī pilsoniskās sabiedrības organizācijas un brīvprātīgie, sniedzot reālu materiālu un psiholoģisku palīdzību

kritiskās un/vai krīzes situācijās. Sociālās spēcīnāšanas mērķis ir panākt, lai vājās sociālās grupas aktīvi rīkojas un tādējādi panāk savas dzīves situācijas uzlabošanu.

Latviešu valodā angļu valodas termins dažkārt tiek tulkots kā spējināšana, taču šāds tulkojums neizsaka vārda saturisko jēgu un kodolu.

Sociālo pakalpojumu sniedzēji (*social service providers*) – plašāks jēdziens par sociālā darbinieka (*social worker*) jēdzienu. Sociālo pakalpojumu sniedzējs – persona, kas sniedz sociālās aprūpes, sociālās rehabilitācijas, profesionālās rehabilitācijas un sociālā darba pakalpojumus (Saeima, 2002a).

Spējinātājs (*facilitator*) – viena no daudzajām sociālo pakalpojumu organizāciju personāla lomām. Mācībās kā spēcīnāšanas instrumentā un grupu darbā tā ir skolotāja/instruktorā loma. Spējinātāja uzdevums ir palīdzēt kaut ko darīt vieglāk, veicināt problēmu apspriešanu, sniegt padomu, kā rīkoties, kopīgi meklēt risinājuma variantus, vienlaikus izvairoties no autoritatīva rīkojuma, kurā norādīts, kas būtu jādara galalietotājam.

Vajadzību apzināšana (*needs assessment*) – sociālo pakalpojumu galalietotāju aktuālo pamatvajadzību noskaidrošana, pakalpojumu galalietotājiem aizpildot anketas un tās definējot grupu vai individuālās intervijās.

Vecāka gadagājuma personas (*older persons*) – šo jēdzienu lieto tāda autoritatīva institūcija kā Apvienoto Nāciju Organizācija Deklarācijā par vecāka gadagājuma personām un Eiropas Savienības oficiālos dokumentos, kas saistīti ar vēlīnā vecuma grupu.

Veicinātājs (*enabler*) – viena no daudzajām sociālo pakalpojumu organizāciju personāla lomām. Mācīšanās rīcībai un grupu darbā tā ir loma, kuras uzdevums ir padarīt kaut ko par iespējamu vai radīt nepieciešamos nosacījumus, lai saglabātu vēlamu lietu stāvokli vai arī veicinātu vēlamās pārmaiņas.

levads

2015. gada 19. novembrī Eiropas Savienības *Interreg* Baltijas jūras reģiona teritoriālās sadarbības programmas 2014.–2020. gadam valstu Kopīgais sekretariāts, kas ir tās pārvaldības institūcija, informēja Eiropas teritoriālās sadarbības projekta “Sociālā spēcīgāšana reģionos” (*Social Empowerment in Rural Areas*, akronīms SEMPRES) pieteicēju un potenciālo vadošo partneri, ka ir pieņemts lēmums par šī projekta finansēšanu. Tālaika trīs Latvijas partneru – Latvijas Universitātes, Liepājas Diakonijas centra un nevalstiskās organizācijas “Talantu kalve” – kopīgā domu apmaiņā par projekta nosaukuma latviskojumu izvēle no pieciem piedāvātiem variantiem nosliecās par labu pārliecinoši argumentētajam nosaukumam “Sociālā spēcīgāšana reģionos”.

SEMPRES projektā ir iesaistītas visas astoņas Eiropas Savienības Baltijas jūras reģiona valstis: Dānija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Somija, Vācija un Zviedrija. Projekta partneru skaits ir sešpadsmit, jo dažas dalībvalstis pārstāv vairāki partneri. Tā Igauniju un Somiju katru pārstāv divi partneri, Latviju, Vāciju un Zviedriju katru pārstāv trīs partneri. Projekta partneri no Latvijas ir Latvijas Universitāte, Liepājas Diakonijas centrs, un iecerētās “Talantu kalves” vietā par partneri 2016. gada rudenī kļuva Vidzemes Augstskola.

Projekta pamatmērķis ir noskaidrot, kādas pārmaiņas būtu vēlams vai nepieciešams veikt, lai sociālo pakalpojumu organizāciju personāls kļūtu rīcībspējīgāks un atvērtāks pārmaiņām. Tajā tiek apzināts, kādas jaunas pieejas, metodes un instrumentus nepieciešams ieviest sociālo pakalpojumu organizāciju darbā, ko mainīt vai uzsākt no jauna un kā spēcīgāt to personālu, lai ikdienas darbs ar sociālo pakalpojumu lietotājiem būtu sekmīgāks. Pārmaiņas sociālo pakalpojumu organizācijās, spēcīgnot dienestu personālu, varētu kāpināt to darbinieku rīcībspēju veikt pārmaiņas sociālo pakalpojumu galalietotāju apziņā un uzvedībā.

SEMPRES projektam ir izteikti lietišķa, praktiskas cilvēku dzīves uzlabošanas ievirze kaut mikroapjomā, ko īsteno mikroprojektos,

un transnacionālās sadarbības mērķorientācija. Lietišķiem pētījumiem, kas tajā veikti, ir praktiska ievirze. Projekta centrālie jēdzieni un idejas ir saistītas ar sociālo spēcīnāšanu un iesaistīšanu/iesaistīšanos (*involvement*) sociālās norisēs, sniedzot un saņemot sociālos pakalpojumus. Latviešu valodā angļu valodas jēdzienu *involvement*, lai atbilstoši atklātu tā saturu, ir nepieciešams tulkot divējādi – gan kā ‘iesaistīšana’, gan kā ‘iesaistīšanās’, jo šis jēdziens apzīmē procesu, kurā sociālo pakalpojumu organizāciju personāls iesaista sociālo pakalpojumu galalietotājus sociālo pakalpojumu veidošanā un/vai rīcībā, kas var būtiski mainīt un uzlabot sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves situāciju. Iesaistīties, līdzdarboties vai turpināt būt pasīva sociālo pakalpojumu galalietotāja lomā ir šo cilvēku izvēle.

Interreg programmas principiāla nostādne projektu īstenošanā ir apzināta pētniecības ierobežošana. Tādēļ SEMPRE projektā mērķtiecīgi ierobežota izpēte ir veikta, pirmkārt, saistībā ar sociālekonomiskā konteksta kontūru iezīmēšanu lokālo spēcīnāšanas tīklu vietās. Otrkārt, tika apzināti subjekti, kas ietekmē sociālos procesus. Subjekti, kas ietekmē lietu gaitu, tiek saukti par iesaistītajām/ieinteresētajām pusēm (*stakeholders*). Šai projektā interesi izraisa tas, kā dažādi subjekti ietekmē lokālo spēcīnāšanas tīklu darbību. Treškārt, tiek skaidrots projektam būtisko jēdzienu – sociālā spēcīnāšana un iesaistīšana/iesaistīšanās – saturs un teorētiskā pieeja, kurā tie tiek lietoti projektā, kā arī iesaistīšanas/iesaistīšanās un sociālās spēcīnāšanas, ko veikuši partneri, labās prakses piemēri. Ceturtkārt, empīriski ticis noskaidrots, ar kādām barjerām un šķēršļiem ikdienas darbā nākas sastapties sociālo pakalpojumu sniedzējiem un kādas ir sociālo pakalpojumu galalietotāju vajadzības. Sociālo pakalpojumu galalietotāju aktuālās vajadzības tika apzinātas, iesaistot viņus līdzdalīgā savu vajadzību noskaidrošanā.

Tā kā pētniecība projektā ir apzināti ierobežota, tad arī teoriju pārskats un izklāsts šai grāmatā ir apzināti ierobežots ar ieskatu tajās teorijās par spēcīnāšanu, iesaistīšanu/iesaistīšanos, iesaistītajām/ieinteresētajām pusēm un vājo sociālo grupu vajadzībām, kas tikušas pieņemtas par pamatu projekta īstenošanai. Praktiskam lietojumam ir izvēlētas vien dažas teorijas. Par izvēles kritēriju ir izmantots to lietderīgums, lai izveidotu rīcības koordinātu sistēmas un projektu pamatkonceptiju par nepieciešamām **pārmaiņām sociālo pakalpojumu** sniegšanas sfērā, **sociālo spēcīnāšanu**, sociālo pakalpojumu lietotāju **iesaistīšanu/iesaistīšanos** savu vajadzību apzināšanā un apmierināšanā

un lai iespēju robežās kļūtu par noteicējiem savas dzīves pārvaldībā un savas dzīves kvalitātes veidošanā.

SEMPRE projekta savdabība ir tā, ka tiek veikts darbs ar daudzveidīgām sociālo pakalpojumu galalietotāju kategorijām. Projekta partneriem bija iespēja izvēlēties to sociālo pakalpojumu galalietotāju kategoriju, kuru tie vēlētos spēcināt. Dānijas, Somijas, Vācijas un Zviedrijas partneri izvēlējās spēcināt bēgļus un imigrantus. Igaunijas partneri izvēlējās spēcināt ģimenes ar bērniem depresīvā valsts ziemeļaustrumu reģionā un no ieslodzījuma atbrīvotās personas. Savukārt Lietuvas partneri – viena vecāka ģimenes un tos no alkohola un narkotikām atkarīgos, kas vēlas atbrīvoties no vielatkarībām. Viena vecāka ģimenes ir sociālās spēcīnāšanas objekts arī Vācijas partnerim no Ditmāršenes (*Dithmarschen*). Latvijas partneru izvēle ir sociāli spēcīnāt pieaugušās personas ar invaliditāti Kurzemes reģionā un tādas jauniešus ar zemu izglītības un prasmju līmeni, kuri nav iekļāvušies darba tirgū Vidzemes reģionā. Ilgstoši bezdarbnieki ir Vācijas partnera izvēle Plēnē. Viens no Somijas partneriem ir izvēlēties spēcīnāt vecāka gadagājuma personas lauku dzīvesvidē.

Tā kā SEMPRE projekta praktiski orientētā loģika ir veidot sociālos pakalpojumus tā, lai tie būtu sociālās spēcīnāšanas rīki, tad šim nolūkam SEMPRE projekta ietvarā tiek īstenoti **mikroprojekti** kā praktiskas sociālo pakalpojumu lietotāju spēcīnāšanas īstenošanas un testēšanas rīks. Mikroprojekti ir sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana/iesaistīšanās praktiskā rīcībā, lai pašu spēkiem uzlabotu savus dzīves apstākļus, kā arī savas dzīves un vides kvalitāti, ieviestu jauna veida sociālos pakalpojumus, pārveidotu esošos vai izveidotu jaunus sociālos uzņēmumus. Iesākumā parasti tie ir neliela apjoma pārmaiņu testēšanas pasākumi. Mikroprojektu īstenošanā sociālo pakalpojumu galalietotāji tiek iesaistīti, viņus informējot un pārliecinot par pārmaiņu lietderīgumu. Pēc tam galalietotāji brīvprātīgi tajos iesaistās un faktiski tos īsteno paši. Sociālo pakalpojumu sniedzēju loma ir būt par mentoriem, rīkojot kopīgas pārrunas, palīdzot piekļūt resursiem un sniegtot padomus, ja tie tiek lūgti.

Stadijas mikroprojektu īstenošanā, raugoties no sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļu puses, pirmkārt, ir sociālo pakalpojumu galalietotāju vajadzību apzināšana, to formulēšanā iesaistot sociālo pakalpojumu galalietotājus, otrkārt, pārdomas par sociālo pakalpojumu attīstīšanu un racionalizāciju, domājot par to, kādas pārmaiņas

veikt esošos pakalpojumos, kādus radīt no jauna. Treškārt, tā ir līdzdalība pakalpojumu galalietotāju rīcības vadīšanā, sniedzot atbalstu komunikācijā, finanšu piesaistē, konfliktu risināšanā, informējot un psiholoģiski iedrošinot.

Mikroprojekti ir orientēti uz sociālo grupu un/vai vietējās kopienas spēcīgāšanu. Sociālo pakalpojumu organizāciju personālam mikroprojekti paver pārmaiņu perspektīvu sociālo pakalpojumu piedāvājumā un pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanā, lai pārvaldītu savu dzīvi un veidotu to pašu spēkiem.

Ja ieskicē projekta īstenošanai iegūtos datus, tad sociālekonomiskā konteksta rādītāju salīdzināšana Baltijas jūras reģiona valstu projekta īstenošanas vietās rāda, ka dominējošās sociālo procesu tendences ar dažiem izņēmumiem ir līdzīgas. Šīs tendences ir depopulācija jeb iedzīvotāju skaita samazināšanās lauku apdzīvotās vietās, iedzīvotāju sastāva novecošana, tādas dzīves kvalitāti pasliktinošas pārmaiņas infrastruktūrā kā vitāli svarīgu sociālu pakalpojumu pieejamības samazināšanās vai izzušana pavisam. Īpaši izteikta sociālo pakalpojumu pieejamības mazināšanās Baltijas valstīs notiek tādās jomās kā veselības aprūpe, izglītība, pārvietošanās ar sabiedrisko transportu, bankomātu un banku pieejamība, pasta un iepirkšanās vietu pakalpojumu pieejamība. Skandināvijas valstu un Vācijas specifiskā problemātika ir saistīta ar 2015. gadā strauji pieaugošo bēgļu un imigrantu plūsmas sociālo integrāciju. Te minētie sociālie procesi liek meklēt inovatīvus risinājumus sociālo pakalpojumu sniegšanā.

Grāmatas saturs organizēts tā, lai tajā iekļautu projektam kopīgo būtisko tematiku un Latvijas Universitātes pētnieku iegūto unikālo izpētes materiālu par pieaugušo personu ar invaliditāti aktualizētām vajadzībām Kurzemes reģionā. Sākumā ir iztirzāti visiem projekta partneriem kopīgie būtiskie teorētiskie temati un tiem pievienoti labas prakses piemēri kā praktiskie risinājumi. Visiem partneriem kopīgais tematiskais kodols ir iztirzāts rakstos par sociālo spēcīgāšanu, sociālo pakalpojumu lietotāju iesaistīšanu/iesaistīšanos un iesaistītājam/ieinteresētajam pusēm. Šie jēdzieni un koncepcijas izklāstītas, sniedzot ziņas par to izcelsmi un attīstību.

Šiem rakstiem seko raksti, kas balstīti uz empīriskās informācijas analīzi. Tie sniedz informāciju par sociālekonomisko kontekstu lokālās spēcīgāšanas tīklu vietās, barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju personāla darbā, iesaistītājam/ieinteresētajam pusēm

pakalpojumu sniegšanā dažādām sociālo pakalpojumu galalietotāju kategorijām. Noslēdzošais raksts ir par vajadzībām, kuras izjūt pieaugušās personas ar invaliditāti Kurzemes reģionā.

Personu ar invaliditāti vajadzības ir apzinātas, sadarbojoties Latvijas Universitātes un Liepājas Diakonijas centra projekta partneriem. Materiāls par personu ar invaliditāti vajadzībām ir visapjomīgākais, jo tajā ir iekļauta sociālās politikas un likumdošanas analīze. Divos pielikumos, kas seko rakstam par personu ar invaliditāti vajadzībām, ir atrodams detalizētāks materiāls par sociālās politikas nostādņēm un likumdošanu saistībā ar sociāliem pakalpojumiem personām ar invaliditāti. Profesionāļiem, kas specializējušies strādāt ar šo sociālo pakalpojumu galalietotāju kategoriju, tādējādi ir pieejams tiem noderīgs paplašināts informācijas apkopojums.

Katra raksta sākumā ir sniegts tā kopsavilkums angļu un latviešu valodā.

Lai rakstā būtu vieglāk atrast interesējošo jautājumu, tā sākumā ir nosaukti svarīgākie konkrētā raksta temati.

Par lokālo spēcīgāšanas tīklu vietu sociālekonomisko kontekstu, kā arī par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniedzēju darbā ir atsevišķi apjomīgi raksti angļu valodā. Angļu un latviešu valodā ir raksti par iesaistītajām/ieinteresētajām pusēm.

Raksti angļu valodā ir gatavoti kā informācija projekta partneriem un programmas vadībai. Tie ir ievietoti projekta elektroniskajā datubāzē.

Vispārināts projekta ietvaros veiktais darbs – sociālekonomiskā konteksta analīzes rezultāti, apkopojums par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniedzēju darbā, informācija par sociālo pakalpojumu sniedzēju mācībām par rīcības veidiem, sociālo pakalpojumu galalietotāju vajadzību apzināšanas dati un pārmaiņu testēšana pilotāžas mikroprojektu formā, visi iegūtie atzinumi, rezultāti un ieteikumi ir apkopoti “Sociālās spēcīgāšanas rokasgrāmātā”, “Organizāciju spēcīgāšanas ceļvedī” un “Rekomendācijās politikas veidotājiem”. Visi trīs projekta darba rezultātu apkopojumi ir adresēti sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļiem un sociālās politikas veidotājiem. Taču arī pakalpojumu galalietotāji var rast vielu pārdomām par savu iespējamo rīcību, iedvesmojoties no labās prakses piemēriem.

Projekts “Sociālā spēcīgāšana reģionos” ir nodrošinājis tā partneriem iespēju mācīties citam no cita, savstarpēji papildināt citam citu,

apmainīties ar zināšanām par jaunām metodēm un pieejām sociālo problēmu risināšanā. Līdzīgu pieredzi varētu iegūt arī šīs grāmatas lasītāji, it īpaši profesionāļi sociālās labklājības jomā, un interesenti. Projekta rezultātu galvenā nozīmība ir saistīta ar inovatīvu pieeju meklējumiem un atradumiem sociālo problēmu risināšanā. Te atspoguļotās jaunās pieejas, zināšanas un pieredze var būt noderīgas Latvijā.

Anna Stepčenko

Rīgā un Latvijas Universitātes
Ratnieku lauku teritorijā 2018. gada maijā

Anna Stepčenko

Sociālā spēcīnāšana rīcībspējai un pārmaiņām

Social Empowerment to Capability and Changes

Summary

The article is dedicated to the study of empowerment concept, its origin and content. At the outset, power and an asymmetric division of power in the society between dominating and subordinated social classes are defined for better comprehension of that concept. The theoretical source for reflection upon empowerment and a way to reach it is advocacy of the subordinated and oppressed social groups by Paolo Freire's humanistic approach.

Further theoretical developments include United Nations' care of individual empowerment and building life conditions to satisfy the basic needs of weak and vulnerable social groups. Empowerment of individuals, groups and communities are combined differently to provide useful means for evaluation.

Social empowerment of the social service provision organizations' staff is in focus of the project SEMPRE and its description in the application form. Staff empowered in trainings with the ideas on innovative approach to problem solving can be better prepared for changes and capable of involving social service end users in shared actions to change their awareness and living conditions. Capability of both service providers and end users has been promoted by action learning and blended learning.

Key words: social empowerment of the social service provision organizations' staff and social service end users, change of mindset and actions, raising of innovative capability.

Kopsavilkums

Šai rakstā tiek iztirzāta jēdziena "sociālā spēcīnāšana" izcelsme, jēga un attīstība. Sociālās spēcīnāšanas loģika inovatīvā pieejā ir sākotnēja sociālo pakalpojumu sniedzēju spēcīnāšana, to pārnesot un iedarbinot sociālās spēcīnāšanas mehānismus sociālo pakalpojumu galalietotāju domāšanā un rīcībā. Projekta

teorētiskais un praktiskais pamats spēcināšanai ir kritiskās domāšanas prasme attīstīšana par sociālo realitāti. Kritiskās domāšanas prasmes, kā rāda to pašreizējā aktualizēšana saistībā ar informācijas analīzes praksi digitālā vidē, vajadzīgas vienmēr. Sava stāvokļa apzināšana, sapratne par pastāvošās sociālās iekārtas loģiku, varas un resursu sadalījumu, savu pozīciju sociālajā hierarhijā un zināšanas, kā ietekmēt varas aģentus, lai veiktu resursu pārdali, ir Paulu Freires (*Paulo Freire*) humānistiskās sociālās spēcināšanas pieejas kodols. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) iesaistīšanās teorētiskā un praktiskā spēcināšanas idejas izstrādē un īstenošanā nozīmē, ka tiek uzsvērtas individuālās, grupu un kopienas spēcināšanas kombinēšanas nepieciešamība. Rakstā pievērsta uzmanība spēcināšanas veidiem un metodei “mācīšana/mācīšanās rīcībā”.

Atslēgvārdi: sociālā spēcināšana humānistiskā pieejā, sociālo pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju sociālās spēcināšanas metodes, pārmaiņas domāšanā un rīcībā.

Tematika. Sociālās spēcināšanas jēdziena definīcija un attīstība. Sociālo pakalpojumu galalietotāju spēcināšana rīcībaspējai. Sociālo pakalpojumu sniedzēju sociālā spēcināšana. Mācību metodes un modeļi. Mācīšana/mācīšanās rīcībā (*action learning*).

1. Sociālās spēcināšanas jēdziens un tā attīstības loģika

Sociālās spēcināšanas jēga, to skaidrojot īsumā, ir pārdalīt varu un resursus, proti, kaut nedaudz vairāk varas resursu iegūt pašām sociāli vājām, viegli ievainojamām grupām un/vai iedalīt kaut kādus varas resursus arī mazaizsargātām, diskriminētām, marginalizētām sociālām grupām. Angļu valodā vārds *power* nozīmē ‘vara’, *empowerment* – ‘varas pieaugums, palielināšana jeb spēcināšana’. Klasiskus un ļoti spēcīgus apcerējumus par varu un tās lietojumu sabiedrībā ir sarakstījuši Nikolo Makjavelli (*Niccolo Machiavelli*), Mišels Fuko (*Michel Foucault*), Eliass Kaneti (*Elias Canetti*). Vara nozīmē spēku, zināšanas, lēmumu pieņemšanu un pieeju resursiem. Kodolīgo varas formulu, kas ir arī sociālo pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju spēcināšanas procesa sastāvdaļa, formulējis Frānsiss Bēkons (*Francis Bacon*). Šī formula tradicionāli ir latviskota kā “zināšanas ir spēks”, bet to noteikti atbilstoši vārdu jēgai var tulkot kā “zināšanas ir vara” (*Knowledge is power*), sociālā kontekstā tā ir reāla vara pār tiem, kam zināšanu nav.

Sociālās labklājības jomā klasisku sociālās spēcināšanas skaidrojumu ir devis sociālo zinātņu un pieaugušo izglītības kritiskās pieejas

iedībinātājs Paulu Freire. Viņš un Mailss Hortons (*Miles Horton*) tiek uzskatīti par spēcīnāšanas sistēmiskās metodoloģijas un teorijas aizsācējiem 20. gs. otrajā pusē. Spēcīnāšanas jēdziens ticis lietots arī agrāk, taču tā saturu izprata intuitīvi (Elisheva, 30). 20. gs. pēdējā desmitgadē spēcīnāšanas teorija tiek strauji attīstīta un to lieto ne tikai dažādu sabīdribā kritiski vērtētu sociālo grupu spēcīnāšanai, bet arī organizāciju personāla spēcīnāšanai

Freires sociālās spēcīnāšanas koncepcija ir SEMPRES projekta sociālās spēcīnāšanas idejas izpratnes pamatā. Šo koncepciju savā praktiskā un izglītošanas darba pieredzē ilgstoši izmanto projekta dalībvalsts – Dānijas – sociālā darba ekspertes un docētājas Dienviddānijas Universitātes sociālā darba specialitātē Anete Nilsena (*Anette Nielsen*) un Gundi Šretere-Johansena (*Gundi Schrötter Johannsen*). Abas dāņu speciālistes projektā ir piedāvājušas apgūt vairākas mācību metodes un reāli spēcīnājušas sociālo pakalpojumu sniedzējus mācībās par to, kā rīkoties, lai ieviestu pārmaiņas un mācībām piesaistītu pakalpojumu galalietotājus.

P. Freire sociālo spēcīnāšanu ir raksturojis kā procesu, kurā tiek attīstīta, veicināta vai aplīcināta kritiskā domāšana un cilvēka intelekta spēks. Freires nolūks bija panākt, ka neprivileģētie indivīdi un neprivileģētās sociālās grupas, kuru neprivileģētība noteikta pēc to pīderības pie rases, etnosa, dzimuma, pie kādas vecumgrupas, invaliditātes statusa, var palielināt savus visdažādāko veīdu resursus, spēcīnot savu pašapziņu un kāpinot spēju rīkoties, lai uzlabotu savu psiholoģisko, sociāli kulturālo, politisko un ekonomisko stāvokli. Cilvēki tam ir jāmāca, un, lai viņus tam mācītu, cilvēki ir jāmil. Šai Paulu Freires domai ir pievienojams būtisks papildinājums, ka vienlaikus ir jāmil arī augstākas vērtības. Šai kontekstā tās ir sociālais taisnīgums un sociālā vienlīdzība, kas, lai arī realitātē nav sasniedzama, tomēr ir noderīga kā tālumā saskatāma bāka, kas palīdz orientēties, uz kādiem idejiskiem pamatiem ir veīdojama sociālā dzīve.

2. Sociālo pakalpojumu galalietotāju spēcīnāšana

Lai arī SEMPRES projekta viena no pamatīdejām ir sākotnēji spēcīnāt sociālo pakalpojumu sniedzējus, lai viņi, būdami atvērti

pārmaiņām, rosinātu pakalpojumu galalietotājus veikt pārmaiņas savā dzīvē, tomēr šai izklāstā sociālās spēcīnāšanas tematu iesāksim ar pakalpojumu galalietotāju spēcīnāšanu, bet noslēgsim ar pakalpojumu sniedzēju spēcīnāšanas veidiem.

Paulu Freires darba “Apspiesto pedagoģija” (*Pedagogy of the Oppressed*, 1968), kam ir zīmola statuss saistībā ar P. Freires personību, pamatideja ir pašreizējo izglītības mērķu atmaskošana un to aizvietošana ar apziņu atbrīvojošās izglītības principiem. P. Freires ieskatā pastāvošā izglītības sistēma faktiski ir vērsta uz savas mazvērtības ieprogrammēšanu zemāko sociālo slāņu un tradicionāli sabiedrībā kritiski vērtētu grupu (rasu, etnosu, sievietes, homoseksuālistu, vientuļo māšu, personu ar invaliditāti) apziņā un ekonomiski labklājīgā sociālā slāņa, kas vienlaikus ir politiski valdošais slānis, pārākuma atzišanu. Pastāvošā izglītības sistēma, lai saglabātu esošo sociālo lietu kārtību, izglītojamus orientē uz trīs mērķiem, – pirmkārt, uz karjeru un ar to saistīto specializāciju, otrkārt, uz pakļaušanos autoritātēm, tātad atkarības attiecībām un, treškārt, uz patērniecību – nokļūšanu neapstādināmā preču un pakalpojumu pirkšanas-pārdošanas ratā, tā griešanās ātrumu sasaistot ar priekšstatu par “labu dzīvi”. Trīs minētie mērķi atražo pašreizējo varas un ekonomisko resursu sadales stāvokli sabiedrībā un pieradina būt sociāliem konformistiem, kas nozīmē pieņemt šādu stāvokli un tam piemēroties. Tā tiek veidota apspiesto sabiedrība, un tajā valdošā ir **klusēšanas kultūra** (*culture of silence*) (Aubrey, 2004, 8).

P. Freire iestājas par apspiešanas pedagoģijas aizstāšanu ar atbrīvojošo pedagoģiju – kritiskās domāšanas attīstīšanu, kam jāseko uz vienlīdzības principu balstītam atšķirīgo sociālo slāņu dialogam. Klusēšanas kultūra ir jāpārtrauc un jāaizstāj ar **pretošanās kultūru** (*culture of resistance*). Pārejai jānotiek šādā secīgā procesā: “redzēt/saskatīt – spriest/domāt – rīkoties” (*process of see-judge-act*) (Aubrey, 2004, 10), kam jāpievieno rīcības iznākuma pārdomāšana/novērtēšana. Izglītotājiem, kas grib attīstīt atbrīvotu apziņu, visam pāri nepieciešama ticība cilvēkiem un to mīlestība. Apspiestajiem sociālo pakalpojumu lietotājiem (Aubrey, 2004, 12), kuru apziņa izglītības laikā tikusi atbrīvota, savas dzīves apstākļu uzlabošanas labad ir jāuzsāk aktīvais, nepārtrauktais process, kas sastāv no kritiskās domāšanas, kurai seko rīcība, rīcībai seko refleksija par izdarīto un rezultātu, tam seko nākamā rīcība – refleksija.

Sociālā spēcīnāšana ir nepārtraukts trīsdaļīgs process: kritiskā domāšana – rīcība – refleksija. Tas iesākas ar vēlmi radīt pārmaiņas. Pārmaiņu procesa īstenošana var notikt, ja ir zināšanas, prasmes, mācīšanās iespēja. Rezultātā ir iegūta atziņa par iespēju rīkoties, lai ieviestu pārmaiņas, tad tās pārdomāt un atkal rīkoties, varbūt labojot kļūdas vai darot vienkārši citādāk, nekā ticis darīts iepriekš.

Paulu Freires humānistiskajai pieejai seko skandināvu sociālās labklājības veidotāji. Šīs pieejas kontekstā ir noteikti pieminama uz humānismu balstītā ANO ilglaicīgā uzmanība sociālās spēcīnāšanas jautājumam. ANO sagatavotā materiālā par sociālo spēcīnāšanu ir apkopotas spēcīnāšanas definīcijas, kuru skaits ir liels, un tās ir dažādas, jo veidotas no atšķirīgiem skatpunktiem uz šo parādību, bet to kopējā saturiskā jēga ir balstīta uz ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā izteiktām pamatvērtībām. Cilvēka dzīvei vajadzētu būt labai un saskaņotai ar cilvēka cieņu (UNO, 2012). Lai to panāktu, tiem, kas atrodas sociāli spēcīgākā pozīcijā, ir jāiestājas par augstākām vērtībām un to lietojumu lēmumu pieņemšanā sabiedrības pārvaldības struktūrās, lai tādējādi uzlabotu sociāli vājo, mazaizsargāto grupu dzīvi.

ANO stratēģiski sasaista sociālo spēcīnāšanu ar ilgtspējīgu attīstību (UNO, 2009). Šai apjomīgā dokumentā ir ietvertas zināšanas par ilgtspējīgu attīstību, un tas sastāv no 283 punktiem par procesiem dabā un sociāliem procesiem. Saistībā ar cilvēces ilgtspējīgu attīstību tajā ir iekļautas visas globālās attīstības problēmas: klimata pārmaiņas, ekonomika, visu veidu resursi un sociālās attīstības jautājumi, kuru centrā likta izglītības un veselības aprūpes pieejamība.

Ilgspējīga attīstība nevar notikt, ja nenotiek sociālā spēcīnāšana. Tāda ir ANO nostāja. Sociālā spēcīnāšana ir process, kas iekļauj virkni pasākumu. Nozīmīgākie pasākumi ir nabadzības mazināšana, izglītības un veselības aprūpes pieejamības nodrošināšana, nodarbinātības un piemērota darba iespējas visiem, sociālā integrācija, līdzdalība savas valsts politiskajā dzīvē un lēmumu pieņemšanā.

“Spēcīnāšana ir galvenais līdzeklis ilgtspējīgas attīstības un citu vitālu mērķu sasniegšanai. Bet tā ir vērtība pati par sevi,” tā 2012. gada 5. augustā savu uzrunu starptautiskajā konferencē “Cilvēku spēcīnāšana un attīstība” Dhakā, Bangladešā, noslēdza tālaika ANO ģenerālsēkretārs Bans Kimūns (*Ban Ki-moon*) (UNO, 2012).

Vēl saistībā ar ANO materiālu par spēcīnāšanu būtiski ir pieņemt tur iezīmētās divas dimensijas, kas ir vienādi svarīgas cilvēku

spēcināšanai. Viena dimensija ir tiešā indivīdu un īpaši spēcināmo grupu – bērnu, jaunatnes, sievietes, vecāka gadagājuma personu, ģimeņu, bēgļu, nabagu – spēcināšana, attīstot viņu kompetences, spējas, prasmes un zināšanas, lai viņi varētu gūt ienākumus, uzlabot savas ikdienas dzīves kvalitāti un dot ieguldījumu sabiedrības attīstībā. Spēcināšanas rezultātā ir iegūta spēja izvēlēties, tālāk notiek izveles transformācija rīcībā un vēlāmā iegūšana vai sasniegšana. Spēcināt var mācības, kā atrast un attīstīt savas spējas, kā nodrošināt pieeju finanšu un citiem materiāliem resursiem, kā deleģēt varas funkciju, kā būt līdzdalīgiem lēmumu pieņemšanā.

Otra dimensija ir priekšnosacījumu radīšana indivīdu un minēto grupu pamatvajadzību apmierināšanai. Pamatvajadzības ANO pieejā spēcināšanai ir miera nodrošināšana, cilvēktiesību ievērošana, pārtikas pieejamība, zemes pieejamība, iespēja iegūt mikrokredītus, izglītības pieejamība (UNO, 2012).

Kā pēdējo lai pieminam vēl vienu ANO spēcināšanas definīciju. To ir sniegusi ANO Bēgļu lietu komisija. Tā ir šāda: “Spēcināšana ir process, kurā neveiksmīgā stāvoklī/pozīcijā esošas sievietes un vīrieši palielina savu pieeju zināšanām, resursiem un lēmumu pieņemšanas varai, kāpina apzināšanos par iesaistīšanos savas kopienas ikdienas dzīvē, lai iegūtu kontroli pār vidi, kurā dzīvo.” (A Practical Guide to Empowerment, 2001, 3) Interesanti, ka Bēgļu lietu komisija tūdaļ pēc šīs spēcināšanas definīcijas raksturo, kas ir pretējais process. Kā notiek cilvēku vājināšana (*disempowerment*)? Vājināšana ir process, rīcība vai programma, kas ignorē cilvēku vajadzības, intereses, mazina viņu līdzdalību lēmumu pieņemšanā, liek šķēršļus viņu ekonomiskās, sociālās un politiskās dzīves uzlabošanai (A Practical Guide to Empowerment, 2001, 3).

3. Sociālo pakalpojumu organizāciju personāla loma pakalpojumu lietotāju spēcināšanā

Sociālo pakalpojumu organizāciju personāls ir profesionāļi, kuru viena no daudzajām lomām, kuras tie izpilda, ir būt par sociālo pārmaiņu veicinātāju. Indivīdu, sociālo grupu un/vai kopienas spēcināšana var tikt saprasta un lietota kā pārmaiņu instruments.

Sociālo pakalpojumu organizāciju personāla profesionālais uzdevums ir vadīt un mazināt risku sociālos un psiholoģiskos faktoros. Tas nozīmē: lai veicinātu pārmaiņas, ir jāietekmē sociālās dzīves vides apstākļi, lēmumu pieņemšana politikā un indivīdu apziņa.

Uzskati par sociālo pakalpojumu personāla darba nozīmi un pakalpojumu galalietotāju izturēšanos būtiski atšķiras sociālo pakalpojumu lietotāju spēcīgāšanas modernajā un tradicionālajā pieejā.

Tradicionālajā pieejā sociālo pakalpojumu galalietotājs tiek saukts par klientu, uzlūkots kā indivīds, kas ir pasīvs, relatīvi bezpalīdzīgs un kam trūkst zināšanu, spēju, prasmju un pieredzes, kā mainīt savu dzīves situāciju.

Spēcīgāšanas pieejā sociālo pakalpojumu galalietotājs tiek saukts par pilsoni, lokālās kopienas pārstāvi, kas ir aktīvs indivīds – ģimenes, lokālās kopienas un valsts pārstāvis. Viņš vislabāk zina savas dzīves apstākļus un to nosacījumus. Viņš ir eksperts šajās zināšanās.

Sociālo pakalpojumu galalietotāju spēcīgāšanas process var noritēt trīs dimensijās – individuālā, sociālo grupu un lokālās kopienas līmenī, tām dažādi kombinējoties. Sociālo pakalpojumu organizāciju personāla galvenais uzdevums pakalpojumu lietotāju spēcīgāšanā ir būt par pārmaiņu rosinātāju un spējīnātāju.

Individuālā līmenī sociālo pakalpojumu galalietotājiem uzsākt savas dzīves spēcīgāšanas pārmaiņas mudina sociālo pakalpojumu organizāciju personāls, kas motivē pakalpojumu lietotājus uzņemties atbildību par savu dzīvi, palīdz definēt problēmas un rosina vēlmi tās risināt pašiem, mudina pielikt pūles, lai attīstītu sevi, apgūtu zināšanas un prasmes, lai spēcīgātu sevi. Sociālo pakalpojumu organizāciju personāls šai procesā ir vienmēr pieejamais konsultants.

“Individuālā spēcīgāšana ir personiskās attīstības process sociālā ietvarā: pāreja no bezspēcības izjūtas un šīs izjūtas radītās dzīvošanas ēnā uz aktīvu dzīvi un reālu spēju rīkoties, uzņemties iniciatīvu vides un nākotnes veidošanā.” (Elisheva, April 8, 133)

Individuālā līmenī spēcīgāšana vispirms nozīmē indivīda psiholoģisko spēcīgāšanu – celt pašcieņas līmeni un pamodināt motivāciju sākt pašam rīkoties un iesaistīties grupu aktivitātēs (Schrötter Johannsen, 2018). Sociālo pakalpojumu lietotājs spēcīgāšanas procesā jāmotivē iegūt varu pār savu dzīvi, sākt lemt pašam par to, kas viņa dzīvei vajadzīgs, un rīkoties, lai mērķi sasniegtu.

Grupu līmenī sociālo pakalpojumu profesionāļu uzdevums spēcīnāšanā ir veicināt tādu apstākļu radīšanu, kas ļautu notikt vēlamajām pārmaiņām. Tas nozīmē diskusijās modināt grupas solidaritātes jūtas, attīstīt vēlmi savstarpēji palīdzēt, būt gataviem kolektīvai rīcībai. Tas varētu būt arī grupu darbs, kur cilvēki, kam ir līdzīgas problēmas, tiktu pulcināti reālā vai virtuālā vidē, lai savstarpēji spēcīnātu cits citu. Projekta partneru vidē Ditmāršenē, Vācijā, ir izveidota viena vecāka ģimeņu virtuālā grupa. Sociālo pakalpojumu profesionālis ir novērotājs un konsultants. Viņam ir vajadzīgās zināšanas un prasmes, kā vadīt grupas dinamiku un ietekmēt attiecības grupā, kā stiprināt sociālā atbalsta tīklus, risināt konfliktus grupā. Projekta darba grupas sesijā nācās piedalīties diskusijā par konflikta risināšanu pieminētajā Ditmāršenes viena vecāka ģimeņu virtuālā grupā, kur savstarpējā spēcīnāšana tika nobīdīta malā, kad grupai pievienojās ambicioza, egoistiska māte, kas uzsāka cīņu par līderes lomu grupā, atņemot to līderim.

Lokālās kopienas spēcīnāšanu ieskicēsim ar divu autoru idejām par to, kas ir kopiena un kā norit kopienas spēcīnāšana.

“Kopienas spēcīnāšana balstās uz šādu kopienas definīciju – kopiena ir atsevišķs, dinamisks, kādu laiku pastāvošs kopums, kuru radījusi cilvēciskā vajadzība pēc kopības izjūtas un identifikācijas ar citiem.” (Elisheva, May 4, 133)

Lokālās kopienas līmenī spēcīnāšana izpaužas, iesaistoties publiskā domu apmaiņā un notikumu ietekmēšanā, ievērojot savstarpējo cieņu un pieprasot vēlamos rezultātus, arī nevienlīdzības mazināšanu un sociālā taisnīguma pieaugumu (Schrötter Johannsen, 2018). Vietējā kopiena ir stiprināma, kāpinot tās pārstāvju aktivitāti savas dzīves apstākļu pārmaiņās, stiprinot sociālo tīklojumu un palielinot pieeju resursiem.

Indivīdu, grupu un vietējās kopienas spēcīnāšana var kombinēties un saplūst vienotā visu triju vienību un sastāvdaļu spēcīnāšanā. Norbotenas lēne Zviedrijas ziemeļos rāda labu piemēru vienotai visu triju vienību un sabiedrības sastāvdaļu inovatīvai spēcīnāšanai. Zviedru projekta partneri Norbotenas lēnē spēcīna tur iebraukušos imigrantus no attīstības valstīm. Šai skarba klimata reģionā ir izteikts medicīnas un sociālā darba personāla trūkums. Te nometinātos imigrantus māca būt par palīgpersonālu veselības aprūpē un par vecāka gadagājuma cilvēku aprūpētājiem. Ar šādām zināšanām un prasmēm viņiem tiek dota iespēja iekļauties darba tirgū. Cits veids, kā imigranti tiek integrēti vietējā sabiedrībā, ir dažādi mikroprojekti, tai skaitā SEMPRE

projekta ietvaros, kurā tiek sniegtas zināšanas un praktisks atbalsts, kā sākt sociālo uzņēmējdarbību. Galvenās jomas, kur imigranti uzsāk sociālo uzņēmējdarbību, ir ēdināšana un valodu mācības. Jau ilgstoši lielākajā pilsētā Zviedrijas ziemeļos – Lūleo (*Luleå*) – sekmīgi darbojas kafejnīca, kas ir imigrantu un vietējo iedzīvotāju kopuzņēmums. Cita joma, kur imigranti veido sociālās uzņēmējdarbības nišu, ir šūšanas darbnīcas un imigrantu dzimto valodu mācību kursi.

Projekta partneri Somijas Pohjanmā (somu val. *Pohjanmaa*) reģionā bēgļu spēcīgāšanai par vienu no vairākiem instrumentiem lieto inovatīvu pieeju, kas ir iedrošinājums un padomdevējs, kā iesakņoties jaunajā mītņes zemē, izmantojot videofilmu par veiksmīgu afgāņu ģimenes integrāciju Somijas lauku reģionā. Padomus, pamatojoties uz savas dzīves pieredzi Somijā, sniedz tēvs. Viņš strādā celtniecībā un stāsta, ka darbs ir grūts, bet tas ir pamats stabilitātei un vēlmei dzīvot savā mājā, kas reģionos ir stipri lētāka nekā Helsinkos. Māte mācās frizieres amatu un aprūpē divus bērnus, kas apmeklē somu bērnudārzu. Mājas interjers, kurā dzīvo šī ģimene, viss ir baltā krāsā vai viegli tonēts. Mājās visa ģimene ir tērpusies baltās drānās.

Somu partneri liecina, ka tieši pašu bēgļu un imigrantu informācija par savu dzīvi svešā zemē un stāsts par savu pieredzi, kā te veiksmīgāk iekārtoties, nesalīdzināmi spēcīgāk iedarbojas uz imigrantu prātiem nekā svešo somu stāstītais un ieteiktais.

4. Sociālo pakalpojumu organizāciju personāla spēcīgāšana

Spēcīgāšana šai projektā ir attiecināta uz divu spēlētāju (*actors*) grupām. Viena grupa ir sociālo pakalpojumu galalietotāji. Otra grupa – sociālo pakalpojumu organizāciju personāls jeb sociālo pakalpojumu sniedzēji (SPS). Turklāt galvenā spēcīgāšanas darba mērķgrupa ir sociālo pakalpojumu sniedzēji.

Organizāciju psiholoģijā pie profesijām, kas visvairāk ir pakļautas psiholoģiskai izdegšanai, pieskaita profesijas, kurās notiek saskarsme ar cilvēkiem. Šai sakarā īpaši riskants ir sociālais darbs un pedagoģija. Līdzīgam izdegšanas riskam ir pakļautas tās profesiju grupas, kurās ir augsta riska darbs. Tāds, piemēram, ir pilota darbs.

Sociālās sfēras profesionāļu psiholoģisko izdegšanu veicina daudzu faktoru kopums. Viens no faktoriem ir saistīts ar pakalpojumu galalietotāju psiholoģisko un ekonomisko stāvokli, dzīves apstākļiem, uzvedību un risināmo situāciju sarežģītību. Cita faktoru grupa ir saistīta ar profesionāļu darba vides apstākļiem un šī darba novērtējumu algas izteiksmē, tātad ar telpām, kādās viņi strādā, darbavietu aprikojumu un atalgojuma līmeni. Apziņa un izjūta, ka sasprindzinātais darbs netiek pienācīgi atalgots, spēcīgi iedarbojas uz personāla pašapziņu. Zems atalgojums par smagu darbu rada nomāktības un netaisnības izjūtu, mazina darba sparību, var vadināt un bieži vedina uz domu par darbavietas mainīšanu.

Cita nozīmīga faktoru grupa, kas ietekmē darba vides kvalitāti un apmierinātību ar darbu, ir saistīta ar darba organizācijas kvalitāti – horizontālās un vertikālās komunikācijas operativitāti, informācijas aprites ātrumu un darbu koordināciju gan organizāciju iekšienē, gan starp institūcijām. Sociālo pakalpojumu profesionāļu aptauja projekta ietvaros uzrāda šo faktoru kopumu, kas saistīts ar neapmierinošu vertikālo un horizontālo komunikāciju, neoperatīvu, novēlotu apmaiņu ar jaunāko informāciju, kā arī ar nepietiekamu darba un funkciju koordināciju starp sociālo pakalpojumu institūcijām.

Sociālo pakalpojumu organizāciju vadītājiem un politikas veidotājiem vajadzētu atcerēties sociālo taisnīgumu un apzināties, ka labi veikt profesionālo darbu var tāds darbinieks, kas ir apmierināts ar darba nosacījumiem.

Personāla menedžments ir sācis pievērst uzmanību darbinieku apmierinātības rādītājiem. Lai noturētu darbiniekus un uzturētu augstu darba ražīgumu, tiek ieviestas dažādas inovācijas. Sociālo pakalpojumu profesionāļi tiek pasargāti no izdegšanas riska, ja ir saīsināts darbalaiks, tiek mainīts darba veids darbdienas un nedēļas laikā, notiek supervīzijas pasākumi, korporatīvie pasākumi, tiek izrādīti daudzējādi uzmanības apliecinājumi un laipnība.

5. Mācības kā spēcīnāšanas līdzeklis

Svarīgs sociālo pakalpojumu sniedzēju spēcīnāšanas līdzeklis ir regulāru mācību rīkošana. SEMPRE projektā tam atvēlēta svarīga vieta. Mācību bloku projektā ir vadījuši Dienviddānijas Universitātes

mācībaspēki, gan gatavojot metodiskus un teorētiska izklāsta materiālus, gan vadot darba seminārus projekta dalībniekiem kā zināšanu tālāknesējiem, gan organizējot mācības rīcībā un pilotprojektu novērtēšanas semināru.

Pārmaiņas sociālo pakalpojumu personāla uzvedībā tiek uzskatītas par vienu no personāla mācību dizaina mērķiem (Nielsen, 2018). Mācību mērķauditorija ir pašlaik strādājošie pakalpojumu sniedzēji un sociālās labklājības studenti. Vēlamās pārmaiņas pakalpojumu sniedzēju uzvedībā ir orientētas uz tādu kompetenču apgūšanu, kas atraisītu spējas iesaistīt pakalpojumu sniegšanas procesā pakalpojumu galalietotājus. Spēcīgāšanas mācību modulis ir iekļaujams kvalifikācijas celšanas mācībās, studentu mācīšanās un sociālo pakalpojumu organizācijās (*in-house training*), kur mācību metodēm un saturam jāiekļauj materiāls par konkrētās pakalpojumu galalietotāju kategorijas reālo dzīves situāciju, un šajās mācībās ir iesaistāmi arī galalietotāji. Kopumā mācības tiek orientētas uz to, lai vislielākie ieguvēji būtu tieši pakalpojumu galalietotāji un lai tiktu veikta reāla, praktiska spēcīgāšana.

Tiek piedāvāta arī iespēja īstenot jauktas sociālo pakalpojumu sniedzēju mācības (*blended learning*), kurās tiek kombinētas klātienē mācības un mācīšanās tīmeklī.

SEMPRE projekta ietvaros sociālo pakalpojumu organizāciju personāla mācību programma ir sagatavota 2017. gadā. 2018. gada pirmajā pusē ir veiktas pilotmācības partnerības valstu lokālos spēcīgāšanas tīklos sociālās labklājības profesionāļiem un dažādām pakalpojumu galalietotāju kategorijām.

Anete Nilsena (*Anette Nielsen*) materiālā par pieaugušo mācībām sociālās labklājības sfērā ir izklāstījusi dažādu autoru pedagoģiskās pieejas mācību procesa īstenošanā. Par praktiski vispiemērotāko un rezultatīvāko mācību metodi, lai panāktu pārmaiņas pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju domāšanā un rīcībā, tiek atzīta mācīšana rīcībā un mācīšanās rīcībā. Šo mācību ilgums ir 8–10 nedēļas.

Mācību procesā ir trīs posmi. Pirmais ir sagatavošanās posms; tiek lēsts, ka tajā tiek ieguldīts 40% mācību procesa darba. Šajā posmā tiek noskaidrotas vajadzības, formulēti mērķi, domāts par motivāciju. Otrais posms ir saistīts ar mācībām – to plānošanu, uzdevumiem, materiālu sagatavošanu, instruktāžu un nodarbībām. Tiek uzskatīts, ka tajā tiek ieguldīts 20% mācību procesa darba. Trešajā posmā notiek aktivitātes pēc mācībām. Šai posmā tiek apspriestas pārdomas par

mācību rezultātiem, organizatoriskiem šķēršļiem, atgriezeniskās saiknes efektiem. Tiek lēsts, ka tajā tiek ieguldīts 40% mācību procesa darba.

Šo mācību gaitā var rīkot dalībnieku seminārus. Pirmo semināru lietderīgi rīkot, uzsākot mācības, otro semināru – mācību vidusposmā, trešo semināru – mācību noslēgumā.

6. Mācības kā spēcināšanas metode: mācīšana rīcībā un mācīšanās rīcībā (*action learning*)

Mācības ir līdzeklis, kas stimulē gan indivīda, gan organizācijas attīstību un transformāciju. Sociālo pakalpojumu kontekstā mācību programmas tiek veidotas tā, lai tās būtu saistītas gan ar problēmu risināšanu, gan arī ar pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju spēcināšanu, lai veiksmīgāk atrisinātu problēmu. Šī ir pieaugušo neformālā izglītība, kas ilgst apmēram divus mēnešus. Tā var tikt organizēta sociālo pakalpojumu organizācijās, kur mācībās var iesaistīt sociālo pakalpojumu galalietotājus. Tā var tikt iekļauta izglītības iestādēs sociālās labklājības mācību programmās kā atsevišķs studiju kurss. Ir jāņem vērā fakts: tā kā sociālo pakalpojumu galalietotāju kategorijas ir atšķirīgas, tad mācību programmas ir veidojamas atbilstoši konkrētās sociālās grupas dzīves situācijas īpatnībām. Šīs mācību programmas mērķis ir “mainīt uzvedību un veidot tādas ievirzes praksi, kas balstīta uz sociālā darba normām” (Nielsen, 2017, 7). Mācību programmu var veidot tā, lai tajā varētu iesaistīt organizāciju dažādo hierarhisko līmeņu pārstāvjus. Mācībās ir ieteicams apvienot mācību vielas izklāstu ar dalībnieku dalīšanos personiskā pieredzē, un tajās ir veicināma un piekoptjama savstarpējā atbalsta kultūra. Šajās mācībās ir iespējams lietot daudzējādas pedagoģiskās teorijas. Pazīstamākās ir balstītas uz jēdzieniem “uzlabošanas jeb kultivēšanas process”, “mācīšanās cikls”, “didaktiskais modelis”, “kopienas prakse”, “situatīvā mācīšanās” vai saistītas ar tiem (Nielsen, 2017, 7).

Ieteicamākās un biežāk izmantotās mācīšanās metodes ir mācīšanās rīcībā un jauktā mācīšanās.

Mācīšanās rīcībā noris starp praktisku darbu un mācīšanos no praktiskā darba, jeb tā ir mācīšanās reālā darba praksē. Mācīšanos

rīcībā var grafiski attēlot kā spirāli, kuru veido piecas secīgas sastāvdaļas, kas var atkārtoties daudzas reizes. Šīs secīgas sastāvdaļas ir 1) aizdomāšanās par problēmu (*problem wondering*), 2) rīcība, 3) novērošana (profesionālis novēro un pieraksta notiekošo), 4) pārdomas, 5) mācīšanās, proti, saprašana, ko esi uzzinājis (Nielsen, 2017, 15). Problēmas konstatēšanai un tās risinājumu meklējumiem seko darītāju apzināšana, darbu plānošana un pati rīcība. Rīcību pienākas vērot, dokumentēt, un var veikt regulāras darba piezīmes. Pēc tam darītāji un novērotāji tiek. Pārdomu posmā katrs dalībnieks analizē, kāda bijusi rīcība, ko ir gribēts sasniegt un kādas atziņas ir gūtas no šīs rīcības. Piektajā posmā tie, kas ir kopīgi risinājuši problēmu, formulē, ko viņi ir iemācījušies par metodēm, lomām, jēdzieniem, attiecībām, ko viņi ir uzzinājuši par tiem, ar kuriem kopā strādāts, par organizācijas struktūru, procedūrām, kooperāciju un kas no uzzinātā turpmāk ir ieviešams praksē.

Mācīšanās rīcībā ir uz problēmām orientēta izglītošana un izglītošanās, kas ir izaugusi no reālas problēmas un praktiskas vajadzības to risināt. Tā ir Paulu Freires t. s. atbrīvojošā pedagoģija, kas ir īstenota praksē. Sociālās problēmas subjekti tiek spēcīnāti, viņus iesaistot dialogā, rosinot kritisko domāšanu, viņiem rodas spēks nosaukt lietas īstajos vārdos un spēks rīkoties, lai notiktu vēlamās pārmaiņas. Tā cilvēki paši spēj sevi atbrīvot no apspiestības (Nielsen, 2017, 16).

Skolotāja/instruktorā loma mācībās rīcībā mainās. Šī loma sazarojas un var pārtapt par konsultanta, veicinātāja, gida, atbalstītāja, zināšanu un informācijas pārnēsēja lomu. Skolotājs/instruktors kļūst par gudras rīcības sava veida treneri.

Mācīšana rīcībā un mācīšanās rīcībā var tikt īstenota jauktā veidā, mācīšanos organizējot pa daļai klātienē, pa daļai virtuālā vidē (*blended learning*). Reālās mācības klātienē un virtuālās mācības var tikt kombinētas un īstenotas mainīgās proporcijās. Šai gadījumā ir veicami papildu organizatoriski pasākumi un ir gatavojami papildu mācību materiāli, kas ir piemēroti virtuālāi videi. Īpašs papildu organizatoriskais darbs šai gadījumā ir veicams, komplektējot izglītojamo grupu – gan pakalpojumu sniedzējus, gan pakalpojumu galalietotājus. Lai mācības virtuālā vidē veiktos sekmīgi, izglītojamie ir jāinstruē, kā veikt darbības, izskaidrojot, kas un kā ir darāms. Papildu darbs šajā mācību formā ir saistīts arī ar atgriezeniskās saites nodrošināšanu.

Secinājumi

Sociālā spēcīnāšana ir process, kura rezultātā rodas pārmaiņas domāšanā, attieksmēs un rīcībā. Tas rosina iesaistīties citā, jaunā rīcībā, lai turpinātu pārmaiņu procesu savas profesionālās un individuālās, kā arī sociālās dzīves pilnveidošanā.

Sociālā spēcīnāšana ir attiecināma gan uz sociālo pakalpojumu organizāciju personālu, kas ir sociālo pakalpojumu sniedzēji, gan uz sociālo pakalpojumu galalietotājiem.

Sociālā spēcīnāšana ir tehnoloģija sociālā darba profesijā, kas pastarpināti veido aktīvus, par savu dzīvi atbildīgus pilsoņus, viņiem sniedzot zināšanas un citus resursus, lai palielinātu sociāli vājo, mazaisargāto grupu varas potenciālu un rīcībspēju.

Izglītība, kas attīsta kritisko domāšanu un kāpina pašcieņu un pašvērtības apziņu bērniem, it īpaši bērniem no sociāli zemākiem slāņiem, skolās, kā arī mācību programmās pieaugušiem, ir spēcīgs, ja ne visspēcīgākais sociālās spēcīnāšanas līdzeklis. Šī atbrīvojošās pedagoģijas ideja sociāli stratificētā, nevienlīdzīgā sabiedrībā nekad nav zaudējusi savu aktualitāti.

Praksē ir pierādījies, ka mācību metode, saukta par mācīšanu rīcībā un mācīšanos rīcībā (*action learning*), ir vispiemērotākā un efektīvākā sociālo pakalpojumu jomā. Tajā kopīgi kādu dzīves jautājumu inovatīvi risina sociālo pakalpojumu sniedzēji un galalietotāji. Tādējādi kopīgā rīcībā, kur reālie aktīvie darītāji ir sociālo pakalpojumu galalietotāji, tiek panāktas pārmaiņas viņu dzīves situācijā un domāšanā.

Sociālā spēcīnāšana vispirms ir attiecināma uz sociālo pakalpojumu organizāciju personālu, tā rosina viņu būt atvērtam pārmaiņām un radīt pārmaiņas pakalpojumu galalietotāju domāšanā, attieksmēs un rīcībā.

Pārmaiņu vektors ir vērsams divos virzienos. Viens no tiem ir individuāla domāšana, attieksmes, konservatīvu ideju komplekss un rīcība, uzvedība. Otrs pārmaiņu vektors ir pārmaiņas sociālās dzīves pārvaldībā – nodokļu politika un sociālā politika, kas orientētos uz sociālo taisnīgumu.

Tā indivīdu dzīves projekts tiek sasaistīts ar sociālo problēmu risināšanu sabiedrībā.

Sociālās labklājības organizāciju pārvaldības līmenī to vadītājiem un sociālās politikas veidotājiem ir nepieciešams apzināties, ka tikai

tāds darbinieks, kas ir apmierināts ar darba apstākļiem, komunikācijas kvalitāti visos līmeņos, informācijas aprites operativitāti, darbu koordināciju un atalgojuma līmeni, ir motivēts veikt profesionālo darbu labi un var tikt pasargāts no psiholoģiskās izdegšanas darbavietā.

Atsauces

A Practical Guide to Empowerment (2001) Geneva: UNHCR, p. 3 Available: www.refworld.org [accessed: June 10, 2018].

Aubrey, J. The Roots and Process of Social Action. *Groupwork*. Vol. 14(2), 2004, pp. 6–23. Available: citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.863.8445... [accessed: April 8, 2018].

Elisheva, S. Empowerment and Community Planning. Part 1. Developing a Theory of Empowerment. Available: www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment_part1_intro.pdf [accessed: April 8, 2018].

Elisheva, S. Empowerment and Community Planning. [b.g.] 350 p. Available: http://www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment.pdf [accessed: May 4, 2018].

Nielsen, A. (2018) *Action Learning*. Handouts at Workshop in Esbjerg, Esbjerg.

Nielsen, A. (2018) *Designing Training Courses*. Handouts at Workshop in Esbjerg, February 26.

Nielsen, A. (2017) *Training Courses – an Introduction*. Esbjerg, 17 p.

Schrötter Johannsen, G. (2018) *Empowerment. The Power to Name – the Power to Act*. Handouts in Esbjerg Workshop, February 26.

United Nations Organization. Empowerment: What Does it Mean for You? (2012) Available: <http://www.un.org/esa/socdev/ngo/outreachmaterials/empowerment-booklet.pdf> [accessed: June 10, 2018].

United Nations Organization. Future We Want – Outcome Document (2009) Available: <https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html> [accessed: June 10, 2018].

Anna Stepčenko, Laura Jaunromāne

Iesaistīšana un iesaistīšanās līdzdalībai pārmaiņu procesā

Involvement of the Social Service Providers and End Users in Process of Change

Summary

Social involvement is a path to empowerment aimed at promoting capability of the end users of the social services to engage in changing their own living conditions. The project SEMPRES applied involvement since its very beginning – needs assessment at the outset as the first step to proceed toward practical action.

The article describes the methods of social service end users' involvement in their needs assessment in SEMPRES. These methods include participatory rapid appraisal, backpack method, future workshop, and logical framework approach.

Seven examples are provided to show the best practice of involving social service end users and the positive results attained through that involvement. The article also contains information on start of microprojects in five localities of Kurzeme region, Latvia – five microprojects dedicated to persons with disabilities realized by the representatives of this target group themselves in Grobiņa, Bārta, Rucava, Durbe un Dubeņi rural municipalities.

A supplementary information received in June 2018 by project partners on implementation of 12 microprojects is also included.

Finally, the article describes the actual involvement in food supply programme “Your own contribution to your family table” (“Pats savam saimes galdam”) for poor and low-income people in rural areas of Latvia.

Key words: involvement methods of social service end users in needs assessment and service provision, best praxis examples of involvement, actual involvement praxis – microprojects in Kurzeme region of Latvia and partner countries.

Kopsavilkums

Sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanas un iesaistīšanās process ir līdzdalības pirmelements un iesākums spēcināšanai, lai šos cilvēkus motivētu uzņemties atbildību būt aktīviem savas dzīves veidotājiem. Iesaistīšanas/iesaistīšanās efektivitāte SEMPRE projektā tiek pārbaudīta mikroprojektos, kas tiek īstenoti kopprojekta ietvaros. Iesaistīšana/iesaistīšanās tiek aizsākta ar vajadzību apzināšanu. Rakstā ir sniegta informācija par četrām metodēm, kas iesaista galalietotājus un kas izmantotas vajadzību apzināšanā. Tās ir: 1) ātrais līdzdalīgais novērtējums (*participatory rapid appraisal*), 2) mugursomas metode (*backpack method*), 3) nākotnes darbnīca (*future workshop*) un 4) loģiskās strukturēšanas pieejas metode (*logical framework approach*).

To, kā var notikt iesaistīšana/iesaistīšanās sociālo pakalpojumu galalietotāju praktiskā savas dzīves apstākļu uzlabošanā, ilustrē septiņu īstenotu labas prakses piemēru apraksti.

Ieskatu par praktisko sociālo pakalpojumu lietotāju iesaistīšanas/iesaistīšanās norisi Latvijā sniedz to mikroprojektu apraksti, kas tiek īstenoti Kurzemes reģiona piecās apdzīvotās vietās: Grobiņā, Bārtā, Rucavā, Durbē un Dubeņos. Kurzemē mikroprojektu īstenošanā savas dzīves kvalitātes uzlabošanā ir iesaistītas personas ar invaliditāti. Iesaistīšanas/iesaistīšanās praksi papildina 12 mikroprojektu apraksti, kas 2018. gada jūnijā saņemti no projekta partneriem.

Noslēgumā ir sniegta informācija par 2018. gada sākumā izteikto piedāvājumu trūcīgiem sociālo pakalpojumu galalietotājiem Latvijā iesaistīties programmā “Pats savam saimes galdam”, lai atvieglotu savus dzīves apstākļus, sagādājot sev daļu pārtikas un to izaudzējot pašiem.

Atslēgvārdi: sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanas metodes vajadzību apzināšanā, mikroprojekti kā iesaistīšanas/iesaistīšanās labās prakses piemēri vajadzību apmierināšanā un dzīves kvalitātes uzlabošanā.

Tematika. Sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana savu vajadzību apzināšanā. Četras līdzdalīgās metodes savu vajadzību apzināšanā. Septiņi labas prakses piemēri. Mikroprojekti Kurzemes reģionā. 12 mikroprojekti, kurus īstenojuši SEMPRE projekta partneri citās valstīs. Borisa un Ināras Teterovu fonda piedāvājums Latvijas trūcīgām un maznodrošinātām ģimenēm iesaistīties pārtikas sagādē, lai uzlabotu savu dzīves kvalitāti. Ieteicamās papildliteratūras un avotu saraksts.

Sociālo pakalpojumu galalietotāju sociālā iesaistīšana un iesaistīšanās ir norise, kas nešķirami, nenodalāmi un organiski saistīta ar spēcināšanas procesu. Šai procesuālajā norisē ir spēcināmi un tiek spēcināti gan sociālo pakalpojumu organizāciju personāls, gan sociālo pakalpojumu lietotāji.

Sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana tiek uzskatīta par nepieciešamu visa procesa gaitā, sākot ar iesaistīšanu un iesaistīšanos savu vajadzību apzināšanā un to formulēšanu vārdos un beidzot ar procesa noslēdzošo posmu – rīcību, lai līdzdarbotos savu vajadzību apmierināšanai. Šī pieeja sociālo pakalpojumu galalietotājus uzlūko par savas dzīves ekspertiem, kas pārzina savas vajadzības un, dažādos veidos spēcīnāti, piedalās savu vajadzību apmierināšanas procesā.

Jēdzienu un ideju skaidrojums saskaņā ar SEMPRE projekta orientāciju uz praktisko lietderību ir lakonisks, jo skaidrojuma mērķis ir radīt formu, kurā iekļaujams praktiskās rīcības saturs. Tas nozīmē, ka projekta īstenošanā un pārskatā par projektu apzināti izslēgti cētie, cik vien iespējams plaši un visaptveroši sniegt teorētisko izklāstu par jēdzienu un ideju vēsturi un pieejām to skaidrošanā. Tā vietā vien raksturota jēdzienu un ideju būtība, lai tie līdzīgi būtu kalpotu par ceļvedi praktiskai rīcībai.

Teorētiskais karkass par iesaistīšanu un iesaistīšanos ir balstīts uz humānistisko cilvēka dabas izpratni, kas nozīmē cieņu pret individu, ticību individam, uzskatu, ka indivīds spēj definēt savas dzīves situāciju, viņam ir tiesības to mainīt, viņam piemīt spēks to mainīt un viņam ir vai viņš var iegūt zināšanas un prasmes, kā to mainīt (Schrötter Johannsen, 2018).

1. Līdzdalīgās metodes sociālo pakalpojumu galalietotāju vajadzību apzināšanā

Sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana savu vajadzību apmierināšanas procesā tiek iesākta ar viņu iesaistīšanu savu vajadzību apzināšanā.

SEMPRE projekta ietvaros partneriem ir piedāvātas četras metodes, kā apzināt viņu dažādo mērķgrupu vajadzības, atbilstoši spēcīnāšanas idejai iesaistot pašus sociālo pakalpojumu galalietotājus. Partneri vēlas rūpēties par dažādām sociālām grupām, kurām palīdzība ir nepieciešama, un sniegt tām palīdzīgu roku, un viņi ir izvēlējušies atšķirīgas metodes, kā noskaidrot šo grupu vajadzības.

Ziemeļvācijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas dienests darba lietās (*Kirchlicher Dienst in der Arbeitswelt*, KAD) ir lietojis ātro līdzdalīgo

novērtējumu (*participatory rapid appraisal*), Jiveskiles Universitātes konsorcijs pārstāvji Kokolā (*University of Jyväskylä, Kokkola*), Somijā, ir iecienījuši izmantot mugursomas metodi (*backpack method*), Zviedrijas konsultatīvā ekonomiskā apvienība sociālās uzņēmējdarbības jautājumos *Coompanion Nord* dod priekšroku nākotnes darbnīcas metodei (*future workshop*) un loģiskās strukturēšanas pieejai (*logical framework approach*). Turpinājumā īss katras piedāvātās metodes apraksts, kas balstās uz partneru iesūtīto informāciju.

1.1. Ātrais līdzdalīgais novērtējums (*participatory rapid appraisal*)

Ātrais līdzdalīgais novērtējums ir ērti izmantojama metode, ja nepieciešams ātri novērtēt situāciju, ņemot vērā kopienas un/vai sociālo pakalpojumu galalietotāju zināšanas un viedokļus. Metode labi noder attīstības projektu un programmu plānošanā un īstenošanā. Kopienas un/vai sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaiste ne tikai veicina kāda projekta attīstību, bet arī spēcina pašu kopienu un/vai sociālo pakalpojumu galalietotājus. Ātrais līdzdalīgais novērtējums iesaista iedzīvotājus savas problēmsituācijas novērtēšanā, sasniedzamo mērķu izvirzīšanā un sasniegtā novērtēšanā. Vadmotīvs šai metodē ir ideja, ka sociālo pakalpojuma galalietotāji paši ir savu dzīves situāciju eksperti.

Ziemeļvācijas Evanģēliski luteriskās baznīcas dienests darba lietās šo metodi ierasti lieto, strādājot kopā ar studentiem un noskaidrojot ilgstošo bezdarbnieku vajadzības. Šāda pētījuma laika grafiks ir sadalīts tā, ka, intensīvi un kopīgi strādājot vienu nedēļu, šai nedēļā divas dienas tiek veltītas studentu sagatavošanai, lai veiktu intervijas, trīs dienas noris intervijas un kopīgas aktivitātes ar kopienu un/vai sociālo pakalpojumu galalietotājiem, un divas dienas tiek veltītas iegūtās informācijas apstrādei, interpretācijai un prezentācijām, uz kurām aicināti gan sociālo pakalpojumu sniedzēji, gan galalietotāji. Prezentācijās tiek ieteikts izmantot radošu pieeju un vizuālas metodes, veidot dialogu starp uzaicinātajiem pakalpojumu sniedzējiem un pakalpojumu galalietotājiem. Šīs metodes pozitīvie aspekti ir šādi: rezultāts iegūstams ātri – jau nedēļas laikā, iesaistītie studenti parasti ir motivēti, sociālo pakalpojumu galalietotāji – patīkami pārsteigti par studentu entuziasmu un radošumu rezultātu prezentēšanā, prezentācijas pasākumā veidojas dialogs starp sociālo pakalpojumu sniedzējiem

un galalietotājiem. Negatīvie aspekti ir apjomīgs darbs, kas nepieciešams, lai sagatavotu visu nepieciešamo intensīvajai darba nedēļai, – it sevišķi, lai iesaistītu universitātes administrāciju un lai tā atbalstītu studentu iekļaušanu. Izvēlēta nedēļa pētījuma veikšanai ir lielā mērā atkarīga no universitātes mācību grafika. Arī sociālo pakalpojumu galalietotāju sasniegšana un iesaistīšana var sagādāt grūtības. Rezultātu izmantošana un konkrēto identificēto nākamo soļu realizācija atkarīga no pakalpojuma sniedzēju interesēm un motivācijas.

1.2. Mugursomas metode (*backpack method*)

Mugursomas metodi ir izmantojuši SEMPRE projekta Somijas partneri, strādājot ar bēgļiem. Šī metode palīdz veidot sadarbību ar sociālo pakalpojumu galalietotājiem, šajā gadījumā – ar bēgļiem. Tiek veidota kopīga darba grupa, kurā iesaistās gan sociālo pakalpojumu sniedzēji, gan pakalpojumu galalietotāji. Šai darba grupai tiek organizētas kopīgas sapulces un tikšanās, kurās tiek izskaidrots par pieejamiem pakalpojumiem, tiek uzklusīta pakalpojumu lietotāju pieredze un vēlmēs, tiek veidota sadarbība un diskusija. Vajadzību noskaidrošanā var tikt veikta vienkārša aptauja un tikt organizēta paplašināta diskusija, tajā iesaistot nevalstiskas organizācijas (NVO) vai asociāciju pārstāvjus, kas ir ieinteresēti šīs sociālo pakalpojumu lietotāju kategorijas dzīves kvalitātes uzlabošanā, kā arī citus cilvēkus ar līdzīgu pieredzi. Par mugursomas metodi to sauc tādēļ, ka pats pirmais jautājums, kas bēgļiem parasti tiek uzdots, ir jautājums “Kas bija jūsu mugursomā, ko paņēmt līdzī no mājām?”. Bēgļus var lūgt parādīt kādu no šīm lietām vai izstāstīt par tām, ja viņi to vēlas. No dzimtām vietām līdzī ņemtais var būt ne vien materiālas lietas, ko var parādīt, bet arī kaut kas simbolisks vai kāda ideja. Mugursoma ir drīzāk iztēles ideja par sev nozīmīgo vērtību krātuvi, nevis reāla soma. Nākamie jautājumi, kas seko pirmajam, ir: “Ko jūs šodien liktu savā mugursomā? Kas mugursomas saturam ir nācis klāt? Kas jums šobrīd ir nozīmīgs?” Pēc atbildēm uz šiem jautājumiem seko ieskatīšanās nākotnē. Bēgļiem tiek uzdoti jautājumi par to, ko, viņuprāt, nākotnei noderīgu vajadzētu ielikt savā mugursomā. “Kas jūs būsiet pēc pieciem vai desmit gadiem? Kas kavē realizēt jūsu ieceres?” – ir turpmākie jautājumi. Tad kopā ar citiem darba grupas dalībniekiem, balstoties uz atbildēm par šiem jautājumiem, tiek iezīmēta vēlamā nākotnes perspektīva un tās sasniegšanai nepieciešamās

darbības. Šajā metodē ļoti svarīga ir pakalpojumu lietotāju iesaistīšanās un vēlme līdzdarboties. Ņemot vērā iespējamās valodas barjeras, sekmīgam dialogam var būt nepieciešams tulks. Vizuālas metodes var palīdzēt attēlot tagadējo un nākotnes saturu, kas ņemts līdz mugursomā.

1.3. Nākotnes darbnīca (*future workshop*)

Nākotnes darbnīca ir viena no SEMPRES projekta Zviedrijas partnera lietotajām metodēm. Tā ir grupas intervija ar mērķgrupas pārstāvjiem – sociālo pakalpojumu galalietotājiem. Metode sastāv no trīs secīgiem posmiem jeb fāzēm. Pirmā ir kritiskā fāze, otrā – fantāzijas fāze un trešā ir īstenošanas fāze.

Kritiskās fāzes laikā intervijas dalībnieki izsaka savas bažas, stāsta par sarežģījumiem savā dzīvē, viņu pašreizējās problēmsituācijas izraisa “prāta vētru”. Tāpēc tiek skaidri formulētas vairākas problēmas, kas skar visus grupas intervijas dalībniekus. Problēmas ieteicams uzrakstīt uz tāfeles vai uz līmlapām, kas novietojamas dalībniekiem redzamā vietā.

Fantāzijas fāze ir iespēja attīstīt vīziju par to, kāda būtu labāka pasaule. Pirmajā fāzē izteiktā kritika tiek mainīta pret pozitīvām idejām un ieteikumiem. Idejas tiek apspriestas un attīstītas, ja nepieciešams, darbojoties mazākās grupās.

Īstenošanas fāzē notiek kopīga diskusija par fantāzijas fāzē izstrādātajām vīzijām. Te būtiski apspriest praktiskos soļus, kas ļautu tuvināties šo vīziju realizācijai, izstrādāt rīcības plānu, pārrunāt konkrētas ieteicamās rīcības. Ideāls variants ir tāds, kurā kopīgo sadarbību var turpināt, koordinējot un realizējot nākotnes darbnīcā veidoto rīcības plānu. Zviedrijas partneri izmanto tikai šīs metodes pirmo – kritisko – fāzi, lai izzinātu aktuālās problēmas un vajadzības. Viņi uzsver, ka liela nozīme ir nākotnes darbnīcas vadītājam. Viņa ziņā ir veidot labu atklātības un kopīgas diskusijas atmosfēru šai darbnīcā.

Nākotnes darbnīcas metode tika daļēji izmēģināta divās grupas intervijās Liepājā. Vienreiz nākotnes darbnīca tika organizēta telpās personām ar invaliditāti, kas regulāri satiekas. Otrā nākotnes darbnīca bija domāta personām ar invaliditāti, kas iepriekš nav sadarbojušās, un tā notika vasarā dārzā pie Liepājas Mākslas muzeja. Atklātība un aktīva interese izstāstīt savu stāstu bija raksturīga abām nākotnes darbnīcām. Ievērojami vieglāk bija strādāt ar tiem, kas iepriekš bija tikušies un

pieraduši kopīgi darboties, jo arī grupas darbs prasa iemaņas, kas jāizkopj. Grupā, kuras locekļi nebija iepriekš tikušies, dominēja individuāls diskurss, katrs vairāk stāstīja nekā uzklausa. Arī nākotnes darbnīcas vadītāja ar šo grupu darbojās pirmo reizi. Secinājums ir tāds, ka vieglāk organizēt diskusiju un orientēties uz konkrētiem uzdevumiem bija nākotnes darbnīcā, kas notika telpās.

1.4. Loģiskās strukturēšanas pieeja (*logical framework approach*)

Loģiskās strukturēšanas pieeja ir deviņu soļu metode. Pirmais solis ir projekta konteksta analīze. Otrais solis ir iesaistīto un ieinteresēto pušu (*stakeholders*) analīze. Trešais solis – problēmas analīze. Ceturtais solis – mērķu analīze. Piektais solis – aktivitāšu plāna izstrāde. Sestais solis – resursu ieguves plāna izstrāde. Septītais solis – indikatoru noteikšana. Astotais solis – risku analīze. Devītais solis ir pieņēmumu analīze. Vajadzību apzināšana notiek pirmajos trīs soļos. Projekta konteksta un iesaistīto pušu analīze ir priekšdarbi, ko var veikt nelielā darba grupā. Tie veido kontekstu trešajam solim. Problēmas analīze notiek kopā ar pakalpojumu galalietotājiem un iesaistītajām un ieinteresētajām pusēm, iegūstot pēc iespējas dažādākus skatījumus uz problēmu. Vispirms problēma ir jādefinē. Te SEMPRE projekta Zviedrijas partneri kā piemēru min iedzīvotāju skaita samazināšanos lauku reģionos. Nākamais solis ir strukturēt cēloņus un sekas, ko var attēlot kā koku, kam saknes ir problēmas cēloņi, stumbrs – pati problēma, bet zari ir problēmas sekas. Lai to paveiktu, diskusijas dalībnieki sadalās divās grupās, kur viena grupa apkopo idejas par cēloņiem, otra – par sekām. Cēloņi minētajā piemērā par iedzīvotāju skaita samazināšanos laukos ir, piemēram, darbavietu trūkums un infrastruktūras nepietiekamība. Savukārt šī procesa sekas ir mazāki nodokļu ieņēmumi reģiona pašvaldībā, spējīgāko un gudrāko kopienas pārstāvju aizbraukšana. Katru ideju uzraksta uz atsevišķas līmlapas. Cēloņu līmlapas salīmē pie saknēm, bet seku lapas pie zariem, izveidojot “problēmas koku”. Tas palīdz vizualizēt, kā lietas ir saistītas, un iegūt labāku priekšstatu par situāciju kopumā. Lai novērstu nevēlamas sekas, ir jārisina tie jautājumi, kas ir seku cēloņi.

Mērķu analīze notiek līdzīgi, skatot to struktūru kā “mērķa koku”, kur saknes ir darbības, kas nepieciešamas, lai sasniegtu mērķi, bet zari ir pārmaiņas, ko mērķa sasniegšana var dot. Zviedrijas partneri atzīmē,

ka grūtākais šajā pieejā ir panākt visu pušu aktīvu līdzdalību viedokļu un ideju paušanā. Viegļāk ir panākt iesaistīšanu trešajā solī, ja dalībnieki jau tikuši iesaistīti plānošanas procesā vai ir strādājuši kopā ar kādu no vadītājiem. Dažkārt var būt nepieciešams problēmu analizēt vispirms atsevišķi ar sociālo pakalpojumu galalietotājiem, lai viņus iedrošinātu paust domas un idejas grupā kopā ar citiem.

2. Labas prakses piemēri sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanā

Pilsoņu iesaistīšana un iesaistīšanās kopīgās sociālās dzīves veidošanā un norisēs ir demokrātiskas sabiedrības pazīme.

2017. gada oktobrī SEMPRES projekta partneri tika aicināti savstarpēji dalīties ar reāliem piemēriem, kā viņu valstī līdz šim ir tikusi realizēta sociālo pakalpojumu saņēmēju iesaiste konkrētu sociālo pakalpojumu sniegšanā un spēcīnāšanas procesā kopumā. Aicinājuma mērķis bija apkopot praktiskas pieredzes stāstus, lai iedrošinātu un iedvesmotu citus. Rezultātā septiņi projekta partneri atsūtīja informāciju par savām aktivitātēm. Šeit apkopots neliels ieskats iesaistīšanas un iesaistīšanās un sociālās spēcīnāšanas aktivitāšu dažādībā. Piemērs no Igaunijas ir aktivitāte, kas veikta SEMPRES projekta ietvaros. Seši citi partneri (trīs no Vācijas, pa vienam no Dānijas, Somijas un Latvijas) te aprakstīto labo praksi ir realizējuši citos projektos.

2.1. *MarktTreff* (Vācija)

MarktTreff ir vācu valodas saliktenis. Tajā *der Markt* nozīmē ‘tirgus’, *der Treff* – ‘satikšanās’. *MarktTreff* ir sadarbības tīkls, kas jau 17 gadus darbojas Šlēsvīgas-Holšteinas federālajā zemē Vācijas ziemeļos. Tā mērķis ir nodrošināt dažādu pakalpojumu pieejamību lauku reģionos. *MarktTreff* ir savdabīga, speciāli veidota tirgus vieta, kur vienkopus atrodamas gan preces un pakalpojumi, gan informācija, idejas un iniciatīvas. Tā rada iespēju koncentrēt vienuviet dažādos piedāvājumus, kā arī rada darbavietas, nodrošina informācijas apriti un kalpo kā kopienu spēcīnoša aktivitāte. *MarktTreff* ir satikšanās punkts. Tas ir mūsdienīgs tirgus, kur līdztekus ierastajām precēm tiek

pieāvāta, piemēram, interešu izglītība, veselības aprūpes pakalpojumi, kur ir iespējams uzlādēt vai salabot mobilo telefonu. Te ir pieejami kurpnieka, friziera, veļas mazgātavas, bankas vai pasta pakalpojumi un notiek interesanti pasākumi, kuros var pavadīt brīvo laiku un satikt līdzcilvēkus. Tieši *MarktTreff* dzīvīgums un plašā iespēju un piedāvājumu dažādība ir lielākais ieguvums, ko šis sociālais tirgus sniedz kopienām lauku reģionos.

Šlēsvigas-Holšteinas federālajā zemē 2017. gada oktobrī darbojās 38 *MarktTreff* vietas. Tiek plānots to skaitu palielināt līdz 50. Katra vieta ir atšķirīga un atbilst konkrētās kopienas interesēm un vajadzībām. Kopienas iedzīvotāji to vērtē kā pozitīvu iniciatīvu, kas uzlabo viņu dzīves kvalitāti. *MarktTreff* iniciatore bija Šlēsvigas-Holšteinas federālās zemes valdība, kas sabiedrībā aktīvi veicināja sadarbību, aicināja biznesa sektoru un dažāda profila nevalstiskās organizācijas iesaistīties projekta attīstībā. Katras *MarktTreff* vietas mērķis ir tās ekonomiska ilgtspēja. To lielā mērā nodrošina pārtikas veikals, kas ir galvenā uzņēmējdarbības forma šajās vietās.

2.2. Prasmju kalve (Dānija)

Prasmju kalve ir projekts, kas no 2012. līdz 2016. gadam tika īstenots Fredericijā (*Fredericia*), Dānijā. Tā ietvaros cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem (*persons with learning disabilities*) tika mācīti par mentoriem, lai viņi varētu palīdzēt citiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem apgūt ikdienā noderīgas prasmes un iemaņas. Projekta gaitā līdzās apgūtajām prasmēm būtisks blakus ieguvums ir mācību un mācīšanas procesa pozitīvais iespaids uz dalībnieku pašapziņu un prieks par panākumiem. Projekta mērķis bija paplašināt skatījumu uz mentora lomu, ļaujot palūkoties uz to kā uz daudzpusīgu un vienojošu praksi kopā ar cilvēkiem, kam ir garīgās attīstības traucējumi.

Par vietējiem prasmju kalves centriem tika izraudzītas četras vietas – nodarbinātības centrs, divas sociālās mājas un viena kafejnīca, kas ir tikšanās vieta tām personām ar garīgās attīstības traucējumiem, kuras dzīvo patstāvīgi. Katrā prasmju kalves centrā tika iesaistīti divi darbinieki, kas jau strādāja uz vietas, kā arī izraudzītas divas vai trīs personas ar garīgās attīstības traucējumiem, lai viņus mācītu par mentoriem. Mācītie mentori, profesionālo darbinieku atbalstīti, palīdzēja attīstīt noderīgas iemaņas citām personām ar garīgās attīstības

traucējumiem. Tā tika apgūta, piemēram, kafijas pagatavošana bez citu palīdzības. Prasmju kalvju centru dalībnieki, tiekoties reizi mēnesī, veidoja kopīgu sadarbības tīklu, lai pārrunātu līdzšinējo pieredzi un turpmākās aktivitātes.

Projektu atbalstīja vietējā pašvaldība, Attīstības asociācija (*Udviklingshæmmedes Landsforbund*, ULF) un Dānijas personu ar garīgās attīstības traucējumiem savienība. Attīstības asociācijas mērķis ir padarīt redzamu dažādo cilvēku pieredzi un stāstus, veidot iekļaujošu sabiedrību. Prasmju kalves projekts beidzās 2016. gadā, kad pašvaldībā tika veiktas organizatoriskas pārmaiņas. Projekts bija atkarīgs no tajā iesaistīto cilvēku intereses uzlabot šīs sociālo pakalpojumu lietotāju kategorijas dzīves apstākļus un no viņu nesavtīguma. Administratīvās reformas izraisītā nestabilitāte projekta darbībai nebija labvēlīga. Attīstības asociācijas paspārnē tika dibināta atbalsta grupa, lai turpinātu projekta iestrādes pēc 2016. gada, kad projekta finansējums beidzās.

2.3. *ICT-Café* (Somija)

ICT-Café ir aktivitāte, kuru Somijā kopš 2015. gada organizē Korsholmas (*Korsholm/Mustasaari*) zviedriski runājošo pensionāru asociācija. *ICT-Café* seniori ar dažāda līmeņa informācijas un komunikācijas tehnoloģiju zināšanām atbalsta un māca citus seniorus, kas ir mazāk prasmīgi informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietotāji. *ICT-Café* apmeklētāji, savstarpēji cits citam palīdzot, apgūst dažādu ikdienā noderīgu digitālo aplikāciju izmantošanas prasmes, iemācās izveidot profilu sociālajā medijā *Facebook*, apgūst un izmēģina pieeju banku un veselības pakalpojumiem tiešsaistē. *ICT-Café* var piedalīties ikviens, iepriekšēja reģistrācija nav nepieciešama. Katras kopā sanāksšanas saturu nosaka paši dalībnieki. *ICT-Café* ir guvusi plašu atsaucību.

ICT-Café panākumi balstās uz idejas vienkāršību un reālo nepieciešamību vecāka gadagājuma cilvēkiem apgūt informācijas un komunikācijas tehnoloģiju prasmes un tās lietot. Viņi sanāk kopā, iepriekš vienojoties par tikšanās laiku. Kafija un draudzīgā atmosfēra palīdz veidot piederības sajūtu un iedrošina iesaistīties. Iedrošinājums un atbalsts ir būtisks, jo ir tādi seniori, kas baidās kļūdīties, jūt nedrošību, lietojot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Tas, ka vecāka gadagājuma cilvēki māca citus seniorus, palīdz veidot labāku savstarpējo kontaktu un atrast piemērotus un saprotamus veidus, kā paskaidrot

interesējošo tēmu. Pēc regulāriem apmeklējumiem vairāki dalībnieki ir patiesi ieinteresēti iegūt zināšanas un turpina mācības augstākas sarežģītības informācijas un komunikācijas tehnoloģijuursos.

2.4. Domu fabrika (Vācija)

Domu fabrika (*Denkfabrik* – vācu valodas saliktenis, kurā vārds *denken* nozīmē ‘domāt’, *die Fabrik* – ‘fabrika’) ir mazāk aizsargāto sociālo grupu forums. Tas darbojas Štutgartē, Vācijā, sociālā uzņēmuma “Jaunais darbs” (*Sozialunternehmen Neue Arbeit GmbH*) paspārnē. Viens no Domu fabrikas darbības virzieniem ir pētniecība, kas veidota kā spēcinoša un iesaistoša aktivitāte šai mērķgrupai.

Veiksmīgs Domu fabrikas līdzdalības pētījuma piemērs ir darbs ar ilgstošiem bezdarbniekiem, kuri ir politiski pasīvi un nepiedalās vēlēšanās. Veikt pētījumu rosināja novērojums, ka vēlēšanās mazāk aktīvi ir cilvēki ar zemākiem ienākumiem. Ilgstošie bezdarbnieki ir plaši pārstāvēti zemo ienākumu grupā. Viņi no paša sākuma tika iesaistīti pētījuma procesā un piedalījās interviju jautājumu izstrādē, intervēšanas procesā un veiktā pētījuma novērtēšanā. Pētījuma empīrisko datubāzi veidoja 70 intervijas. Mērķgrupas iesaistīšana visos pētījuma posmos nodrošināja to, ka socioloģisku datu, analīzes un pārskatu kopumā netika pazaudēta cilvēku individuālā pieredze un dzīves gājums. Papildus intervijām mērķgrupas pārstāvji savu pieredzi dokumentēja fotogrāfijās un attēlos. Rezultātā tapa emocionāli uzrunājošs materiāls, kas jau ir apceļojis trīs izstāžu vietas. Pēc pētījuma publicēšanas un tā prezentācijām vairākās konferencēs mērķgrupas pārstāvjiem tika sarīkota diskusija ar politikas veidotājiem. Aktīvā iesaistīšanās un informācija par pētījumu deva pārliecību, ka viņu viedoklis ir nozīmīgs un viņu iesaistīšanās politikas procesos var tās veidošanu ietekmēt.

Domu fabriku atbalsta Bādenes-Virtembergas federālās zemes valdība, federālā programma “Sociāla līdzdalība darba tirgū”, Federālā nodarbinātības un sociālo lietu ministrija, Štutgartes Nodarbinātības dienests un Nacionālā loto loterija.

2.5. “Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi” (Latvija)

Biedrība “Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi” pārstāv personu ar invaliditāti intereses un vajadzības. Biedrības mērķis ir veicināt

iekļaujošas sabiedrības attīstību un nodrošināt vienlīdzīgas iespējas ikvienam sabiedrības loceklim. Īpaša uzmanība tiek pievērsta tam, lai sasniegtu cilvēkus ar garīgās attīstības traucējumiem un multiinvaliditāti. Biedrība ir dibināta 2009. gadā. Sākotnēji bija tikai neformālas tikšanās ar personām, kam ir invaliditāte, un informācijas apmaiņa ar viņiem un viņu tuviniekiem. Kopš 2013. gada šī biedrība ir Eiropas Sociālo pakalpojumu sniedzēju personām ar invaliditāti asociācijas (*European Association of Service Providers for Persons with Disabilities, EASPD*) biedre. Biedrība "Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi" ir piemērs tam, kā no nelielas iniciatīvas izaug organizācija, kas ir nozīmīgs sociālais partneris politikas procesos un lēmumu pieņemšanā.

Biedrība piedāvā dienas centra pakalpojumus bērniem ar invaliditāti, ir izveidojusi atbalsta grupas vecākiem un aprūpētājiem, organizē kopīgu dzīves telpu – grupu dzīvokļus personām ar garīgās attīstības traucējumiem, uztur atbalsta darbnīcas. Viena no atbalsta darbnīcu aktivitātēm ir sveču liešana. Tajā piedalās biedrības dienas centra apmeklētāji – personas ar dažādiem garīgās attīstības traucējumiem. Kopīgi darbojoties, viņiem ir iespējams socializēties, un veidošanas un radīšanas process stiprina viņu pašapziņu un ļauj justies noderīgiem. Šobrīd sveču liešanas aktivitāte, kas aizsākās interešu grupā, ir attīstījusies un ir radīts sociāls uzņēmums.

2.6. (Dārz)kopība (Vācija)

Šī projekta oriģinālais nosaukums ir *G(a)arden(ing)*. Nosaukums ir veidots kā vārdu spēle, kas sapludina angļu valodas vārdu *gardening* – 'dārzkopība' un Ķīles rajona *Gaarden* nosaukumu. *G(a)arden(ing)* ir dārzkopības projekts Vācijā. Projekts norisinājās no 2013. līdz 2016. gadam, dārza izveidē iesaistot bērnus un jauniešus, it sevišķi no mazāk aizsargātām sociālām grupām. Jaunieši tika iesaistīti teritorijas plāna izveidē, teritorijas sakopšanā, dobjū veidošanā, sēšanā, stādīšanā, ravēšanā, laistīšanā un ražas novākšanā un sadalīšanā projekta noslēgumā. Lai īstenotu ekoloģisku pieeju, dārza izveidē tika izmantoti tikai pārstrādājami un atkārtoti izmantojami materiāli. Projekta mērķis bija veicināt gados jauno migrantu, it sevišķi marginalizēto romu un sintu, integrāciju sabiedrībā. Kopīgā darbā un komunikācijā, kurā piedalījās arī vietējie iedzīvotāji, veidojās jauniešu imigrantu sociālais kapitāls un spēcīnāšanas izjūta.

Projekta iniciatore bija profesore no Ķīles augstskolas (*Kiel University of Applied Sciences, Fachhochschule Kiel – Hochschule für Angewandte Wissenschaften*), kas ideju aizguva no citiem sociālās dārzkopības projektiem Vācijā. Projekta *G(a)aden(ing)* realizācijā aktīvi iesaistījās augstskolas pedagoģijas studenti. Projektu atbalstīja Ķīles pašvaldība un viena nevalstiskā organizācija. Ķīles pašvaldība projekta realizācijai ierādīja zemes gabalu, kas pieder pilsētai. Projekta *G(a)rden(ing)* devumu sociālās integrācijas procesā nodrošināja mijiedarbība ar vietējiem iedzīvotājiem un augstskolas studentiem, visus bagātinot ar jaunu savstarpējās mijiedarbības pieredzi.

2.7. Filca bumbas stresa mazināšanai (Igaunija)

Vienu no pirmajiem mikroprojektiem SEMPRE projekta ietvaros realizēja partneri no Igaunijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas, kas atrodas un aktīvi darbojas Harkujerves ciemā. SEMPRE projektā šī mikroprojekta mērķis ir spēcināt cilvēkus, kam ir invaliditāte, it sevišķi ģimenes ar bērniem, kam ir invaliditāte.

Mikroprojekta aizsākumu rosināja informācija, ko uzzināja kopīgās sarunās ar mērķgrupas pārstāvjiem, proti, ka daži vecāki saviem bērniem ir noadījuši nelielas bumbas ar mīkstu pildījumu. Bērniem patik ģurcīt šīs pašdarinātās bumbas, un tās ietekmē bērnus kā stresu mazinošs līdzeklis. Mazinās trauksmes sajūta un iekšējs sasprindzinājums. Mīkstās, elastīgās bumbas, tās turot plaukstās, kairina receptorus un tā palīdz nomierināties un koncentrēties.

Igaunijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas pārstāvji organizēja mācības un darbnīcu, kur jauni cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem iemācījās izgatavot līdzīgas bumbas no filca. Gatavais produkts tālāk tika nodots bērniem ar invaliditāti, kā arī tirgots labdarības tirdziņā, kur tās ieguva lielu atsaucību un labi pirka.

Filca bumbu izgatavošanas pulciņa izveide palīdzēja gan bērniem ar invaliditāti, kas ieguva papildu līdzekli trauksmes sajūtas mazināšanai, gan tiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, kuri apguva jaunu prasmī, guva kopīgas darbošanās prieku un gandarījumu par paveikto.

Šobrīd Harkujerves Evaņģēliski luteriskā baznīca nodrošina septiņu dažādu radošo pulciņu darbību, arī teātra un dejas nodarbības. Ar domubiedru atbalstu un palīdzību ir sakopta teritorija ap baznīcu un iekopts dārzs.

Labas prakses piemēri sociālo pakalpojuma lietotāju iesaistīšanai sociālo pakalpojumu sniegšanā un spēcīnāšanas procesā kopumā, ko piedāvā SEMPRE projekta partneri, rāda dažādas iespējas, kā domāt par spēcīnāšanu un iesaistīšanu un iesaistīšanos. Visos mikroprojektos tiek veicināta cilvēku savstarpējā komunikācija, kas var būt gan informācijas apmaiņa, gan kopīga jaunu prasmju apgūšana vai kopīga darbu veikšana.

2.8. Mikroprojekti, kas SEMPRE projekta ietvaros īstenoti Kurzemes reģionā¹

Liepājas Diakonijas centrs kā SEMPRE projekta partneris Kurzemes reģionā ir ierosinājis īstenot piecus mikroprojektus. Mikroprojekti ir iecerēti un apspriesti sadarbībā ar novadu sociālajiem dienestiem, personām ar invaliditāti un citām iesaistītajām un ieinteresētajām pusēm. Atbilstoši SEMPRE projekta idejai veicināt sociālu spēcīnāšanu lauku reģionos mikroprojekti tiek realizēti nevis Liepājā, bet Kurzemes reģiona lauku iedzīvotājiem novadu un pagastu centros Grobiņā, Bārtā, Dubeņos, Rucavā un Durbē. Mikroprojekti ir plānoti, pārrunāti, aizsākti un attīstīti, kopīgi darbojoties vietējos sadarbības tīklos.

Saskaņā ar Liepājas Diakonijas centra pārstāvju Mārtaņa Urdzes un Karīnas Krieviņas sniegto informāciju SEMPRE projekta ietvaros Kurzemes reģionā no 2016. līdz 2019. gadam tiek īstenoti pieci mikroprojekti. To īstenošanas vietas ir Grobiņa, Bārta, Dubeņi, Rucava un Durbe.

Grobiņā labiekārto Tikšanās dārzu personām ar invaliditāti, kur varētu satikties un kopīgi nodarboties ar dārza darbiem, rīkot nelielus pasākumus, būt kopā ērti pieejamā un sakoptā vidē. Projekta ietvaros izveidota atbalsta grupa “Kopā būt”, kurā kopā ar personām ar invaliditāti aktīvi darbojas arī Sarkanā Krusta organizācija un tās Grobiņas nodaļas personāls, Grobiņas novada Sociālais dienests, Grobiņas Evaņģēliski luteriskās baznīcas diakonija, kā arī citu iesaistīto un ieinteresēto pušu pārstāvji. Šis mikroprojekts risina tādas personu

¹ Informāciju par mikroprojektu īstenošanu Kurzemes reģionā snieguši Karīna Krieviņa un Mārtaņš Urdze (A. S.).

ar invaliditāti vajadzības kā nepieciešamība pēc pozitīviem sociāliem kontaktiem un jēgpilnas laika pavadīšanas.

Projekta izpildes sākumstadijā 2017. gada maijā ar pašvaldību tika risināts jautājums par atļauju izmantot zemes gabalu līdzās Sarkanā Krusta ēkai. Nākamais uzdevums ir sarīkot puķu stādu un krūmu stādu dāvināšanas pasākumu.

Bārtā tiek veidota Baskāju taka, kam materiāli sarūpēti kopīgos izbraukumos un talkās. Tie ir oļi, akmeņi, koka ripiņas, zīles, kastaņi, šķelda. Ar Bārtas pagasta Sociālā dienesta palīdzību uzrakstīts projekts pašvaldības atbalsta pasākumiem. Projektā kopā ar Grobiņas novada personām ar invaliditāti līdzdarbojas pašvaldības Sociālais dienests, Bārtas pagasta pārvalde, Bārtas kultūras nams, ir cieša sadarbība ar Grobiņas novada atbalsta grupu “Kopā būt”. Arī šajā mikroprojektā tiek radīta iespēja pozitīvu sociālo kontaktu uzturēšanai un jēgpilnai laika pavadīšanai.

Projekta izpildes sākumstadijā 2017. gada maijā notiek pārrunas ar pašvaldību par vietu, kur Baskāju taka varētu tikt izveidota, tiek plānoti komunikācijas pasākumi, lai pievērstu sabiedrības uzmanību šim projektam.

Grobiņas novada **Dubeņos** mikroprojekta uzdevums ir iekārtot vienkāršu uzbrauktuvi pie daudzdzīvokļu nama ieejas, tā risinot vides pieejamības jautājumu. Šai namā ir atvēlētas telpas lūgšanu kapelai un atbalsta grupas tikšanās vietai. Pie nama ieejas ir pakāpieni, kas apgrūtināta vides pieejamību cilvēkiem ratiņkrēslos. Šajā gadījumā uzmanība ir vērsta uz vajadzību patstāvīgi pārvietoties telpā, tātad uz vides pieejamību, kas ir nozīmīga komponente citu vajadzību apmierināšanai.

Mikroprojekta izpilde sākusies 2017. gada maijā, izveidojot tā īstenošanas plānu un nosakot soļu secību tā īstenošanai.

Rucavā personu ar invaliditāti atbalsta grupa “Cerību stariņš” veido recepšu krājumu vienkāršu, lētu un garšīgu ēdienu pagatavošanai. Mikroprojekta dalībnieki paši gatavo ēdienus, izmantojot produktus no Eiropas Savienības pārtikas pakām, kas domātas trūcīgiem cilvēkiem, kā arī citus ikdienā pieejamus produktus. Receptes tiek apspriestas un pierakstītas, lai tās apkopotu un publicētu. Šāds recepšu krājums būs noderīgs arī citām atbalsta grupām un interesentiem, kas ir līdzīgā trūcīgo un maznodrošināto personu statusā. No vienas puses, šis mikroprojekts palīdz apmierināt pamatvajadzību pēc ēdiena ierobežotu resursu apstākļos. No otras puses, tas apmierina vajadzību pēc

pozitīviem sociāliem kontaktiem, jaunrades un kopā būšanas. Rucavas novada Sociālais dienests aktīvi līdzdarbojas šai mikroprojektā no paša atbalsta grupas veidošanas pirmsākuma.

2017. gada maijā mikroprojektā tiek kopīgi izmēģinātas un pierakstītas receptes, lai sakopoto krājumu publicētu brošūrā. Mikroprojekta dalībnieki – personas ar invaliditāti – ir ļoti apmierinātas ar šo kopdarbošanos.

Durbē mikroprojekta ietvaros veido mācību kursu un organizē mācības brīvprātīgajiem asistentiem, kas palīdzētu personām ar invaliditāti tikt galā ar dažādām lietām. Mācībās ir iekļautas dažādas praktiskas un teorētiskas nodarbības, kas to dalībniekiem dod iespēju palīdzēt citiem, strādājot par asistentiem. Mācību programmā ir iekļauts pirmās palīdzības kurss, sociālās likumdošanas kurss par personu ar invaliditāti tiesībām un pienākumiem, fizioterapeita konsultācija, nodarbības par saskarsmes psiholoģijas tematiem. Ir oficiāli reģistrēta Durbes atbalsta biedrība personām ar invaliditāti, to sauc "Roku rokā". Šajā mikroprojektā vajadzība attīstīties un jēgpilni pavadīt laiku tiek risināta līdztekus vajadzībai pēc palīdzības un sociāliem kontaktiem.

Mikroprojektā plānotās nodarbības ir uzsāktas 2017. gada maijā. Durbes pašvaldība ir solījusi sniegt atbalstu ar transportu. Līdzekļi degvielas iegādei ir jāmeklē. Ir iecere, ka pēc mācību beigšanas katrs to dalībnieks atrod aprūpējamo, kam palīdzēt. Turpmākais atbalsts dalībniekiem plānots supervīziju veidā.

Sākotnēji Kurzemes reģionā tika plānots attīstīt pa vienam mikroprojektam Grobiņā, Rucavā un Priekulē. Visos trīs novados ir izveidojusies laba sadarbība ar sociālajiem dienestiem. Sadarbības tīklam attīstoties, Grobiņas novadā radās trīs atbalsta grupas – Grobiņā, Bārtā un Dubeņos. Redzot sociālo pakalpojumu galalietotāju un citu iesaistīto pušu ieinteresētību un reālās vajadzības, mikroprojektu programmu šeit tika nolemts paplašināt. Tā kā atbalsta grupas Bārtā un Dubeņos izveidojās vēlāk, tad arī projektu izpilde tur ir agrīnākā stadijā. Savukārt Priekules atbalsta grupa turpina darboties jau šobrīd piedāvātajos pašvaldības pasākumos, kā arī aktīvi iesaistās SEMPRE projekta sadarbības tīkla sapulcēs un pasākumos, mikroprojektam atvēlētos līdzekļus atstājot jaunizveidoto atbalsta grupu plānotajiem pasākumiem. Šādai elastīgai pieejai ir lielāks kopējais ieguvums, kā arī tā stiprina sadarbības saites starp atbalsta grupām.

SEMPRE projekta mērķis ir palīdzēt sociālo pakalpojumu sniedzējiem attīstīt mūsdienīgus sociālos pakalpojumus. Sociālo pakalpojumu galalietotāju spēcīgāšana, iesaistīšana un iesaistīšanās ir nozīmīgi mūsdienīgu sociālo pakalpojumu izveides faktori. Tie ne tikai veicina konkrētā uzdevuma izpildi vai pakalpojuma radīšanu, bet arī sniedz iemaņas citu problēmsituāciju risināšanai un pakalpojumu galalietotājiem dod pārliecību par pašu iesaistīšanās svarīgumu. Vietējo sadarbības tīklu veidošana un sadarbības praktizēšana ir viens no atbalsta pasākumiem, ko Liepājas Diakonijas centram ir izdevies realizēt. Mārtiņš Urdze un Karīna Krieviņa uzsver, ka tas ir laukietilpīgs process, kas prasa pacietību un iejūtību: “Vajadzīgs laiks, lai viens ar otru iepazītos, atklāti dalītos ar savām vajadzībām un problēmām, kopīgi meklētu risinājumus, kā atbalstīt vienu otru, izmantojot tos resursus, kas ir pieejami konkrētajā vietā.”

Kurzemes reģiona mikroprojekti ir veidoti un attīstīti, skrupulozi sekojot idejai par sociālo pakalpojumu sniedzēju, galalietotāju un citu iesaistīto un ieinteresēto pušu kopdarbošanos. Idejas par mikroprojektiem netika pasniegtas gatavas. Tās meklētas un pārrunātas sadarbības tīklu sapulcēs. Tika veidota vide, kur rasties un attīstīties mikroprojektu idejām. Tā ir atzinīgi vērtējama iesaistīšanas un spēcīgāšanas prakse, kurā mikroprojektu idejas un iniciatīvas tika pacietīgi meklētas un izaudzētas jaunizveidotajos vietējos sadarbības tīklos. Tas ir prasījis daudz laika, tādēļ mikroprojektu realizēšana nenotiek tik ātri, kā sākotnēji plānots. Tā kā SEMPRE projekta galvenais mērķis ir sociālo pakalpojumu sniedzēju spēcīgāšana, lai viņi spēcīgāšanu pārnestu uz sociālo pakalpojumu galalietotājiem, tad mikroprojekti ir rīki, kas to palīdz īstenot. Šādā kontekstā ir uzteicama projekta partnera – Liepājas Diakonijas centra – pacietība un neatlaidība. Visi pieci mikroprojekti vērtējami kā SEMPRE projekta idejai un mērķiem atbilstoši.

Nākotnē plānojot šādus uz sociālo iesaistīšanu un spēcīgāšanu balstītus projektus, jāņem vērā, ka sociālo pakalpojumu galalietotāju sasniegšana un iesaistīšana aktivitātēs, tāpat kā kopīgas sadarbības veidošana iesaistīto un ieinteresēto pušu starpā, ir laukietilpīgs process. Tomēr tieši pats process ir būtiska spēcīgāšanas komponente. Ideju meklēšana un attīstīšana atbalsta grupās, kas jau ir ne tikai iesaistīšana, bet arī pašu dalībnieku iesaistīšanās, savukārt, dod lielāku ticamību mikroprojektu ilgtspējai un atbalsta grupu aktivitāšu turpinājumam pēc SEMPRE projekta noslēguma.

3. Divpadsmit mikroprojekti SEMPRE projekta partnerības² valstīs (īstenoti līdz 2018. gada jūlijam)

3.1. Šlēsvigas-Holšteinas diakonija (Vācija)

Šlēsvigas-Holšteinas diakonijas darbinieki ir īstenojuši trīs mikroprojektus.

Pirmais mikroprojekts ir tīmekļa vietnes izveidošana **viena vecāka ģimenēm**. Tā ir nosaukta par AllDi. Tās mērķis ir piedāvāt noderīgas informācijas klāstu, iespēju sadarboties, komunicēt un kooperēties viena vecāka ģimenēm. Tiek veidota organizācija, kas nodrošinātu vietnes darbību un aktuālās informācijas plūsmu, kā arī veidotu kodolu komandas darbam kopā ar sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Vecāku atsaucība un interese apgūt jaunas iemaņas un zināšanas ir negaidīti liela. Sākumā sociālo pakalpojumu sniedzējiem trūka entuziasma, šobrīd visi projekta dalībnieki ir ieinteresēti un aktīvi iesaistījušies. Procesā ir nācies saskarties ar aizspriedumiem gan par projekta iniciatīvām, gan par viena vecāka ģimenēm. Pirms šī mikroprojekta pastāvēja interneta vietne viena vecāka ģimenēm reģionā. Tā kā informācija tajā netika atjaunota, tā bija zaudējusi aktualitāti. Šobrīd vecāki paši kopīgā darba grupā veido vietni, kas atbilstu viņu vajadzībām. Šāda mikroprojekta attīstīšana prasa daudz laika. Spēcināšana ir laikietilpīgs process, kur nepieciešama liela pacietība, tādēļ būtiski ieplānot pietiekami daudz laika gan idejas realizācijai, gan attīstībai.

Otro mikroprojektu sauc “Veselības tīkls” viena vecāka ģimenēm” (*“health network” for single parents*). Veselības tīkla mērķis ir rūpēties par veselību, mazināt stresu ikdienas rutīnā un laika trūkumā, veicināt sociālo mijiedarbību, sniegt atbalstu pašaprūpei un organizēt sociālās sadarbības tīklu, piemēram, jogas nodarbības. Pirmais redzamais ieguvums ir tas, ka šie vecāki vairāk aizdomājas par savu veselību un iespējām to stiprināt. Šajā mikroprojektā sociālo un veselības pakalpojumu sniedzēju iesaistīšana grūtības nesagādāja. Organizējot apaļā galda

² Otrais cipars šai sadaļā norāda partnera numerācijas secību projekta pieteikumā. Visi partneri mikroprojektus nav īstenojuši, tādēļ skaitļi, kas norāda partnera numuru, neveido secīgu rindu (A. S.).

diskusijas, notika veiksmīga domu apmaiņa, tika rasti interesanti risinājumi. Pagaidām lielākās grūtības ir bijušas, lai nodrošinātu pašu vecāku iesaistīšanos mikroprojekta veidošanā, organizēšanā un turpināšanā.

Trešā mikroprojekta mērķis ir nodrošināt bērnu pieskatīšanas pakalpojumu tad, kad vecāks, kurš viens audzina bērnus, dodas uz konsultāciju pie ārsta. Šāds pakalpojums uzlabo veselības aprūpes pieejamību šiem vecākiem.

3.2. Ziemeļvācijas Evaņģēliski luteriskā baznīca (Vācija)

Šis projekta partneris ir izveidojis **ilgstošo bezdarbnieku** atbalsta grupu *Wirkstatt* (darbošanās vieta). Šī mikroprojekta galvenais uzdevums bija izveidot un iedzīvināt vietu, kur ilgtermiņa bezdarbnieki varētu tikt ar citiem cilvēkiem līdzīgā situācijā, komunicēt un sadarboties, kopīgi atpūsties bez papildu izmaksām, iesaistīties pieredzes apmaiņā. Īstermiņa ieguvums ir pašapziņas celšana, pārliecības par sevi nostiprināšana. Ilgtermiņa tiks veidots kas līdzīgs politiskai pārstāvniecībai, mācību platforma un forums. Pagaidām šie mērķi ir sasniegti daļēji. Projekts ir labi zināms reģionā. Tie dalībnieki, kuru situācija ir mainījusies uz labo pusi un kuriem atbalsta grupa vairs nav nepieciešama, no mikroprojekta izstājas. Interesi par iesaistīšanos mikroprojektā ir izrādījuši vairāki jauni sociālo pakalpojumu sniedzēji. Kopumā darbs ir gana sarežģīts, jo atbalsta grupa ir trausla un heterogēna. Nav viegli saskaņot ilgstošu un ļoti ilgstošu bezdarbnieku mērķus, kas ievērojami atšķiras. *Wirkstatt* dod iespēju darba devējiem satikt potenciālos darbiniekus.

3.3. Šlēsvigas-Holšteinas Ekonomikas akadēmija (Vācija)

Šis partneris mikroprojektu ir īstenojis, izveidojot mācību uzņēmumu, kas **bēgļiem** palīdz iesaistīties darba tirgū. Tajā tiek mācīta vācu valoda, tādējādi racionāli izmantojot gaidīšanas laiku, kamēr tiek veiktas dažādas ar bēgļu statusa iegūšanu saistītas procedūras. Vajadzību apzināšanā tika noskaidrots, ka ir ļoti daudz laika, kad bēgļiem vienkārši jāgaida, kamēr notiek dažādas birokrātiskas procedūras – tiek apstiprināts bēgļa statuss vai organizēta atgriešanās uz savu izcelsmes valsti. Mikroprojektā tiek piedāvāta iespēja uzsākt darba gaitas arī sievietēm. Lai arī izcelsmes valstīs bēgļu sievietes lielākoties algotu darbu

nestrādā, bet rūpējas par māju un bērniem, tomēr vajadzību apzināšanās sarunās sievietes izrādīja aktīvu interesi par iespējām iesaistīties darba tirgū un integrēties Vācijas sabiedrībā. Viņas ir pamanījušas, ka Vācijā sievietes loma ir citādāka nekā viņu izcelsmes valstīs. Izglītības līmenis bēglēm no Sīrijas ir atšķirīgs. Dažas bēgles ir studējušas, bet ir arī tādas, kas neprot lasīt un rakstīt. Projektā piedalās abu dzimumu bēgļi. Viņiem palīdz apgūt vācu valodu un tiek sniegts atbalsts darba meklēšanā. Sarežģītākais šajā mikroprojektā ir starpkultūru komunikācija un saprašanās. Te jānācās abām pusēm: gan iebraucējiem, gan vietējiem iedzīvotājiem – vāciešiem.

3.4. Lietišķo zinātņu augstskola *Novia* (Somija)

Šīs augstskolas mikroprojekta mērķis ir apkopot **vecāka gadagājuma cilvēkiem** noderīgu informāciju no dažādiem avotiem, lai viņi vienuviet varētu skatīt informāciju par interesantiem pasākumiem un noderīgām aktivitātēm. Tāds digitāls rīks varētu veicināt vecāka gadagājuma cilvēku līdzdalību pasākumos un mazināt viņu vientulību. Šim nolūkam ir radīts kalendārs internetā – vienkāršs digitāls instruments, ar kura palīdzību var vieglāk iegūt informāciju par notikumiem un iespējām reģionā. Pakalpojumu sniedzēji šo digitālo instrumentu var izmantot pasākumu plānošanai. Tāpat tas var būt noderīgs dažādu jomu pārstāvju sadarbības veidošanai un plānošanai. Kalendārs sniedz kopskatu par reģionā plānotajiem notikumiem un tādējādi palīdz ieraudzīt jomas un laika posmus, kuros aktivitāte ir zemāka un tāpēc ir iespējams vai nepieciešams iekļaut papildinājumus. Šobrīd ir grūti novērtēt, cik veiksmīgs ir šis mikroprojekts, jo tikai pēc ilgāka laika varēs redzēt, vai kalendārs joprojām tiek izmantots, regulāri papildināts un tālāk attīstīts. Vecāka gadagājuma cilvēkiem, kuriem ir digitālā pratība, šis rīks palīdz uzzināt par pasākumu piedāvājumu un plānot savas aktivitātes. Vajadzība pēc prasmes darboties internetā arvien pieaug, un, iespējams, šis vienkāršais digitālais rīks var arī iedrošināt šos cilvēkus apgūt internetpratību.

3.5. Jiveskiles-Kokolas Universitātes konsorcijs *Chydenius* (Somija)

Šis projekta partneris mikroprojektu ir īstenojis divās daļās. Sākumā ir uzņemta videofilma par **migrantu** prasmēm. Pēc tam ir

nodibināta afgāņu imigrantu NVO. Afgāņu kopienai Kokolā nebija telpu, kur organizēt kopīgas tikšanās. Universitātes konsorcijs tās piedāvāja, kā arī uzklusīja vajadzības, palīdzēja veidot komunikāciju, plānot aktivitātes un dibināt NVO. Afgāņu kopienu iedrošināja tas, ka šajā projektā arī viņi paši tiek sadzirdēti. Pēc pusgada kopīga darba un diskusijām tika nolemts dibināt NVO. Mikroprojektā afgāņu imigrantiem tika mācīts, kā noris demokrātisks lēmumu pieņemšanas process, kā pieteikties fondu projektiem, kā vadīt NVO. Tāpat tas veicināja līdzdalību dažādās aktivitātēs, kas tika rīkotas pilsētā. Jaundibinātā NVO sadarbojas ar pilsētas domi. Demokrātiska lēmumu pieņemšanas procesa apgūšana un funkcionējoša rīcībspēja Somijas kontekstā ir ārkārtīgi nozīmīga prasme, kas noteikti ir jāapgūst imigrantiem, kuri nokļuvuši šajā valstī.

3.9. Luterāņu diakonija (Lietuva)

Lietuvas partneru veidotā mikroprojekta galvenais uzdevums ir identificēt **viena vecāka ģimenes** un veidot to savstarpējas saiknes, organizēt pasākumus, kuros var apgūt organizatoriskas, vadības un uzņēmējdarbības prasmes. Sākumā tika apzinātas vajadzības. Atklājās, ka nopietna šo cilvēku problēma ir bailes, pašapziņas un pašpārliecinātības trūkums, kā arī neziņa, kur vērsties pēc palīdzības. Tādēļ tika nolemts organizēt kopīgu pasākumu, lai cilvēki varētu satikties un izrunāties. Tas tika noorganizēts kopā ar dažādiem sociālo pakalpojumu sniedzējiem, papildus tika nodrošinātas dažādas atraktīvas aktivitātes – friziera pakalpojumi, spēles bērniem. Pasākums izdevās veiksmīgs, un šobrīd ir plāns piesaistīt valsts un privātus finansētājus, lai šādu pasākumu rīkotu katru gadu.

Vēl šogad tiek plānota mācību programma, kurā zināšanu apguves priekšmeti būtu sociālais mārketing, mijiedarbība un komunikācija ar pakalpojumu lietotājiem, sevis prezentācijas prasmes un veiksmīgas konkurences nosacījumi darba tirgū. Līdztekus ir izveidota laba sadarbība ar Lietuvas Nodarbinātības valsts aģentūru, veicinot izpratni par individuālas pieejas nepieciešamību šai mērķgrupai. Nākotnē tiek plānots izveidot klubu, kur viena vecāka ģimenes varētu tikties, gūtu atbalstu, iedrošinājumu un zināšanas vadības un uzņēmējdarbības jautājumos.

3.10. Igaunijas Evaņģēliski luteriskā baznīca (Igaunija)

Te tiek īstenoti divi mikroprojekti. Viens mikroprojekts ir **bērnudārza izveidošana**, otrs ir **atbalsta sniegšana no ieslodzījuma atbrīvotām personām**.

Izpētot reģiona attīstības plānu un pašvaldībā pieejamos datus, tika secināts, ka Igaunijas ziemeļaustrumu reģionā ir nepieciešams bērnu dārzs bērniem līdz trīs gadu vecumam. Līdz šim reģionā bija pieejami bērnu dārzi tikai bērniem, kas jau sasnieguši trīs gadu vecumu. Bērnu vecāki mikroprojekta ideju atbalstīja. Kopīgi ar viņiem tika rīkotas diskusijas, lai labāk izprastu vajadzības šī pakalpojuma kontekstā. Būtisks arguments par labu šim mikroprojektam ir tas, ka bērnu dārza pakalpojuma nodrošināšana dod iespēju vecākiem strādāt algotu darbu.

Otrā mikroprojekta mērķis ir rekrutēt un izglītēt atbalsta personas tām personām, kas atbrīvotas no ieslodzījuma. Brīvprātīgiem tiek mācītas šim darbam nepieciešamās sociālā darba prasmes. Brīvprātīgo darbs tiek sākts, personai vēl esot brīvības atņemšanas iestādē. Brīvprātīgiem tiek mācīts, kā palīdzēt ieslodzītajiem pašiem risināt savas problēmas un radušos sarežģījumus. Pēc mācībām brīvprātīgie rīko diskusiju ar ieslodzītajiem par viņu vajadzībām. Šī mikroprojekta mērķis ir veidot labāku izpratni par to, kā palīdzēt personām, kas notiesātas ar brīvības atņemšanu, saprast savas problēmas, to cēloņus un kā pašām tās veiksmīgāk risināt. Pēc kopīgām diskusijām tiek veidoti individuāli plāni dzīvei pēc ieslodzījuma. Ar valsti ir noslēgts līgums par samaksu brīvprātīgajiem. Tie ir 7 eiro stundā. Brīvprātīgajiem tiek nodrošināta supervīzija. Kaut arī sākotnēji cietuma vadība un darbinieki izrādīja piesardzību un nebija atvērti šim projektam, tomēr šobrīd visi ir atzinuši, ka brīvprātīgo regulārās tikšanās ar ieslodzītajiem ir nākušas par labu videi brīvības atņemšanas institūcijā.

3.11. Sociālās rīcības fonds (Igaunija)

Sociālās rīcības fonda veidotā mikroprojekta sākumā tika plānots Igaunijas ziemeļaustrumu un centrālā reģionā organizēt nodarbību programmu **skolēniem** pēc mācību stundām skolā. Projekts paplašinājās, tajā iekļaujot pasākumus pieaugušajiem. Mērķis ir sekmēt reģiona iedzīvotāju labklājību. Jaunākais papildinājums mikroprojektā ir bērnu dārzs bērniem līdz trīs gadu vecumam. Mikroprojekta aktivitāšu rezultātā ir nostiprinājusies kopienas baznīcas ideja, kā arī

izpratne par draudzīgas, savstarpēji izpalīdzīgas, dzīvi apliecinošas kopienas (*conviviality*) labvēlīgo ietekmi uz kopienas un indivīda dzīvi. Mikroprojekta rezultātā ir pieaugušas iespējas sniegt sociālos pakalpojumus reģionā.

3.15. Dienviddānijas Universitātes koledža (Dānija)

Mikroprojekta “Kultūru šķērsošana” (*Crossing cultures*) mērķis ir darbs ar **bēgļiem**. Galvenā ideja ir spēcīnāt jaunos cilvēkus, kas Dānijā ieradušies kā bēgļi, veidojot no viņu vides kodolu, kas palīdz iesaistīt citus bēgļus un organizē viņiem spēcīnāšanas aktivitātes. Šiem cilvēkiem tiek palīdzēts, dodot iespēju palīdzēt citiem, būt tiem, kas spēcina citus. Bēgļi, kas ieradušies Dānijā, tiek iedrošināti veltīt laiku citu cilvēku atbalstīšanai. Mikroprojektā iesaistītie dalībnieki paši meklē līdzekļus un atbalstītājus iepļānotajiem projektiem. Ar padomiem viņiem palīdz projekta koordinators. Piemēram, šie jaunie cilvēki spēja piesaistīt līdzekļus un noorganizēja lieliskas brīvdienas viena vecāka ģimenēm. Mikroprojektā iesaistīto un iesaistījušos grupa nu jau attīstās patstāvīgi un palīdz attīstīties citiem. Viņiem ir dažādi resursi, un viņi var palīdzēt un palīdz tiem, kam resursu trūkst. Šo bēgļu darba rezultātā gan viņi, gan citi cilvēki piederību kopienai izjūt arvien stiprāk.

Mikroprojektu apskats rāda, cik tie ir dažādi, jo dažādas ir sociālo pakalpojumu lietotāju kategorijas. Kopīgais secinājums par mikroprojektiem ir tāds, ka tie visi ir uzlabojuši dzīves kvalitāti tiem, kas iesaistījās mikroprojektu īstenošanā.

4. Trūcīgo un maznodrošināto daudz bērnu ģimeņu iesaistīšana savas labklājības veidošanas darbā Latvijā

Noslēgumā ilustrācijai konkrēts piemērs par sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanu savas labklājības veidošanā Latvijā.

Latvijas pilsoniskās sabiedrības pārstāvji (NVO), pašvaldības un privāts fonds ir devuši iespēju trūcīgām un maznodrošinātām ģimenēm izaudzēt sev pārtikai dārzeņus, ogas un augļus. Tā ir iesaistīšanas iniciatīva sava dārza iekopšanā, lai ar sava darba ieguldījumu

pašvaldību piešķirtos zemes gabalos un ar citu cilvēku sagādāto sēklu materiālu un nepieciešamāko inventāru lielā mērā nodrošinātu sevi un savu ģimeni ar pārtiku.

Latvijas trūcīgo un maznodrošināto daudz bērnu ģimeņu iesaistīšana rīcībā, lai spēcīnātu savu labklājību

Šis ir piemērs par Latvijas lokālās spēcīnāšanas tīklu sarūpēto un piedāvāto iespēju sociālo pakalpojumu galalietotājiem iesaistīties pārtikas sagādē savai ģimenei. Šo iespēju nodrošina nevalstiskās organizācijas, lauku apdzīvoto vietu pašvaldības un Borisa un Ināras Teterovu fonds kā izdevumu finansētājs. Projekta mērķgrupa ir trūcīgās un maznodrošinātās daudz bērnu ģimenes, kas dzīvo laukos un lieto sociālos pakalpojumus. Borisa un Ināras Teterovu fonds sociālo pakalpojumu lietotāju iesaistīšanu un spēcīnāšanu finansē, izveidojot šim nolūkam finansējuma programmu “Pats savam saimes galdam”. Programma visā Latvijas lauku teritorijā darbojas kopš 2017. gada, un tiek plānots to īstenot trīs gadus. 2018. gadā lokālās spēcīnāšanas organizācijas tika aicinātas līdz 31. janvārim pieteikties finansējuma saņemšanai no fonda un vienlaicīgi ar pieteikumu iesniegt izdevumu tāmi par to, ko nepieciešams iegādāties, lai nodrošinātu darbošanos tām ģimenēm un atsevišķiem indivīdiem, kas pauduši gribu iesaistīties.

Atbalsta sniegšanā trūcīgām un maznodrošinātām daudz bērnu ģimenēm laukos ir iesaistīti un ieinteresēti vietējo pašvaldību sociālie dienesti, lokālās sabiedriskās organizācijas, kopienu fondi, reliģiskās organizācijas un Borisa un Ināras Teterovu fonds, kas piekritis šo iniciatīvu un projektu finansēt. Šī pasākuma norisi organizē lokālā sociālās spēcīnāšanas tīkla organizācija, kas ir atbildīga par programmas “Pats savam saimes galdam” īstenošanu. Tā informē un uzaicina iesaistīties tos vietējos iedzīvotājus, kam pašu darbs un piedalīšanās šādā programmā sniegtu jūtamu atbalstu pārtikas nodrošināšanā. Programma “Pats savam saimes galdam” par brīvu piedāvā dārzenus un kartupeļu sēklas, augļu kociņus un ogu krūmus, dažos gadījumos arī minerālmēslojumu un kaut ko no lauksaimniecības inventāra, lai trūcīgās daudz bērnu ģimenes un atsevišķi iedzīvotāji varētu izaudzēt

sev pārtiku. Tā tiku sagādāta nozīmīga pārtikas daļa. Sadarbības tīkla organizācijas apzina un uzaicina iesaistīties sociālo pakalpojumu galalietotājus, pašvaldības piešķir lietošanā zemi, kur ierīkot dārzu. Tā, izmantojot piedāvāto iespēju par brīvu saņemt visu nepieciešamo darbam, pieņemot šo piedāvājumu, sociālo pakalpojumu galalietotāji reģionos ar savu darbu var kļūt labāk nodrošināti, materiāli un psiholoģiski labklājīgāki un pašapziņā spēcīgāki.

Statistiskie dati rāda, ka 2017. gadā šajā programmā iesaistījās 436 trūcīgās un maznodrošinātās daudzbērnu ģimenes, aptverot 1581 cilvēku, to skaitā 778 bērnus, 21 Latvijas novadā. Šīs ģimenes saimniekoja uz 400 m² zemes un izaudzēja 86 000 kg dārzeņu. Visbiežāk audzēja kartupeļus, sīpolus, burkānus, tomātus, bietes un gurķus.

2018. gadā šī programma netika īstenota, bet tā atsāks darbu 2019. gadā.

Avots: Borisa un Ināras Teterovu fonds aicina kļūt par saimniekiem savam saimes galdam. Pieejams: www.teterovufonds.lv [28.01.2018., 02.01.2019.].

Secinājumi

Iesaistīšana un iesaistīšanās ir sabiedrības demokrātiskas pārvaldības un varas sadalīšanas un pārdalīšanas instruments.

Iesaistīšana un iesaistīšanās sociālās labklājības sfērā ir pieeja, kas ir aktualizēta kā inovatīvs instruments, jo sociālo pakalpojumu jomā kādu laiku tas nav ticis izmantots kā pārmaiņu instruments un dzīves kvalitāti uzlabojoša sociālā tehnoloģija.

Apzinoties nepieciešamību aktivizēt sociālo pakalpojumu galalietotāju domāšanu un rīcību, lai viņi aktīvi veiktu pārmaiņas savā dzīves situācijā, viņi sākumā kopā ar nozares profesionāļiem ir iesaistāmi savu vajadzību apzināšanas procesā.

Praksē ir pierādīts, ka vienkāršas un efektīvas iesaistīšanas metodes savu vajadzību apzināšanā ir, pirmkārt, ātrais līdzdalīgais novērtējums, otrkārt, tā dēvētā mugursomas metode, treškārt, nākotnes darbnīca un, ceturtkārt, loģiskās strukturēšanas pieeja.

Vajadzību apzināšanai seko praktiska rīcība, lai apmierinātu patiesi nepieciešamās vajadzības.

Kā iespējama iedvesmas avots pārdomām par rīcību, rīcības plānošanai un pašai praktiskai rīcībai rakstā ir sniegta virkne labas prakses piemēru no SEMPRES projekta partnerības valstu pieredzes un SEMPRES projekta partneru īstenoto mikroprojektu prakses, kā pašu spēkiem uzlabot dzīves un vides kvalitāti.

Kopumā cilvēku iesaistīšana un iesaistīšanās aktīvā rīcībā var zināmā mērā mainīt un uzlabot sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus gan lauku, gan pilsētas vidē.

Atsauces

Borisa un Ināras Teterovu fonds aicina kļūt par saimniekiem savam saimes galdam. Pieejams: www.teterovufonds.lv [skatīts: 28.01.2018., 02.01.2019.].

Elisheva, S. Empowerment and Community Planning. Part 1. Developing a Theory of Empowerment. Available: www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment_part1_intro.pdf [accessed: April 8, 2018.].

Elisheva, S. Empowerment and Community Planning. [b.g.] 350 p. Available: http://www.mpow.org/elisheva_sadan_empowerment.pdf [accessed: May 4, 2018.].

Schrötter Johannsen, G. (2018) Empowerment. The Power to Name – the Power to Act. Handouts in Workshop in Esbjerg on February 26, 2018.

Ieteicamā literatūra un avoti papildu informācijai par iesaistīšanu un iesaistīšanos³

Grāmatas, rokasgrāmatas, brošūras

Aldridge, J. (2015) *Participatory Research: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Policy Press.

Barnes, M., Cotterell, P. (2012) *Critical Perspectives on User Involvement*. The Policy Press.

Beresford, P. (2012) *Social Care, Service Users and User Involvement (Research Highlights in Social Work Series)*. Jessica Kingsley Pub.

³ Literatūras un avotu sarakstu par iesaistīšanu/iesaistīšanos veidojušas Evija Zača, Laura Jaunromāne un Anna Stepčenko. Sarakstu sakārtojusi atbilstoši bibliogrāfijas normām Līva Upena (A. S.).

Branfield, F., Beresford, P. with contributions from Andrews, E. J., Chambers, P., Staddon, P., Wise, G., Williams-Findlay, B. (2006) *Making User Involvement Work: Supporting Service User Networking and Knowledge*. Joseph Rowntree Foundation. Available: <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/1410-user-networking-knowledge.pdf>.

Community-Based Participatory Research: A Guide to Ethical Principles and Practice (2012) Centre for Social Justice and Community Action, Durham University; National Co-ordinating Centre for Public Engagement (United Kingdom).

Croft, S., Beresford, P. (1993) *Citizen Involvement: A Practical Guide for Change (Practical Social Work Series)*. Palgrave Macmillan.

Greenhalgh, T., Humphrey, C., Woodard, F. (2011) *User Involvement in Health Care*. Blackwell Publishing Ltd.

Kaasinen, E., Ainasoja, M., Vulli, E., Paavola, H., Hautala, R., Lehtonen, P., Reunanen, E. (2010) *User Involvement in Service Innovations*. VTT. Available: <http://www.vtt.fi/inf/pdf/tiedotteet/2010/T2552.pdf>.

Lowes, L., Hulatt, I. (2005) *Involving Service Users in Health and Social Care Research*. Routledge.

Participation Toolkit (2013) Available: <http://www.feantsa.org/spip.php?article122&lang=en>; available in following languages: English, Catalan, French, German, Polish, Spanish.

Payne, M. (2014) *Modern Social Work Theory (4th ed.)*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Roy, H. (2015) *User Participation and Empowerment Toolkit*. Eurodiaconia. *Social Innovation: The Role of Social Service Providers* (2012) Social Services Europe.

Tyler, T. R. (2011) *Why People Cooperate: The Role of Social Motivations*. Princeton University Press.

Trotter, C. (1999) *Working with Involuntary Clients: A Guide to Practice*. Sage Publications.

Warren, J. (2007) *Service User and Carer Participation in Social Work*. SAGE.

Raksti

Beresford, P., Croft, S. Service Users' Knowledge and the Social Construction of Social Work. *Journal of Social Work*. Vol. 1, No. 3, December 2001, pp. 295–316. Doi: 10.1177/146801730100100304.

Cossar, J., Neil, E. Service User Involvement in Social Work Research: Learning from an Adoption Research Project. *British Journal of Social Work*. Vol. 45, No.1, 2015, pp. 225–240. Doi: 10.1093/bjsw/bct108.

Cowden, S., Singh, G. The 'User': Friend, Foe or Fetish?: A Critical Exploration of User Involvement in Health and Social Care. *Critical Social Policy*. Vol. 27, No. 1, February 2007, pp. 5–23. Doi: 10.1177/0261018307072205.

D’Cruz, H., Gillingham, P. Participatory Research Ideals and Practice Experience: Reflections and Analysis. *Journal of Social Work*. April 22, 2016. Doi: 10.1177/1468017316644704.

Fleming, J., Beresford, P., Bewley, C., Croft, S., Branfield, F., Postle, K., Turner, M. Working Together – Innovative Collaboration in Social Care Research. *Qualitative Social Work*. Vol. 13, No. 5, September 2014, pp. 706–722. Doi: 10.1177/1473325013506929.

Kujala, S. User Involvement: A Review of the Benefits and Challenges. *Behaviour & Information Technology*. 2003, pp. 1362–3001. Doi: 10.1080/0144929021000055530.

Kvarnström, S., Hedberg, B., Cedersund, E. The Dual Faces of Service User Participation: Implications for Empowerment Processes in Interprofessional Practice. *Journal of Social Work*. Vol. 13, No. 3, May 2013, pp. 287–307. Doi: 10.1177/1468017311433234.

Littlechild, R., Tanner, D., Hall, K. Co-research with Older People: Perspectives on Impact. *Qualitative Social Work*. Vol. 14, January 1, 2015, pp. 18–35. Doi: 10.1177/1473325014556791.

Loughran, H., McCann, M. E. Employing Community Participative Research Methods to Advance Service User Collaboration in Social Work Research. *British Journal of Social Work*. Vol. 45, No. 2, 2015, pp. 705–723. Doi: 10.1093/bjsw/bct133.

Mclaughlin, H., Brown, D., Alys, M. Young Consultation, Community and Empowerment: Lessons from the Deaf Community. *Journal of Social Work*. August 2004. Doi: 10.1177/1468017304044859.

Smith, M., Gallagher, M., Wosu, H., Stewart, J., Cree, V. E., Hunter, S., Evans, S., Montgomery, C., Holiday, S., Wilkinson, H. Engaging with Involuntary Service Users in Social Work: Findings from a Knowledge Exchange Project. *British Journal of Social Work*. Vol. 42, No. 8, 2012, pp. 1460–1477.

Storm, M., Hausken, K., Knudsen, K. Inpatient Service Providers’ Perspectives on Service User Involvement in Norwegian Community Mental Health Centres. *International Journal of Social Psychiatry*. Vol. 57, No. 6, November 2011, pp. 551–563. Doi: 10.1177/0020764010371270.

West, S. A., Griffin A. S., Gardner, A. Social Semantics: Altruism, Cooperation, Mutualism, Strong Reciprocity and Group Selection. *Journal of Evolutionary Biology*. Vol. 20, No. 2, March, 2007, pp. 415–432. Doi: 10.3410/f.1071807.524727.

Interneta resursi

Homepage of European Social Network. → Page: Empowering people with disabilities through service-user participation. Available: <http://www.essc-eu.org/essc-workshops/empowering-people-with-disabilities-through-service-user-participation/>.

Homepage of Social Services Europe. → Page: PESSIS – Promoting employers’ social services in social dialogue. Available: <http://www.socialserviceseurope.eu/#!peppis-/c7pr>.

Raksti internetā

Active Inclusion of People with Disabilities: the Role of Public Social Services. Available: <http://www.esn-eu.org/news/729/index.html>.

'Complaints, Legal Assistance and Rights Information Tool for You'. Available: <http://www.socialplatform.org/news/complaints-legal-assistance-and-rights-information-tool-for-you/>.

Decentralisation at the Crossroads. Available: <http://www.esn-eu.org/news/802/index.html>.

Empowering Communities for Better Outcomes. Available: <http://www.esn-eu.org/news/804/index.html>.

Fundamental Rights Based Governance. Available: <http://www.socialplatform.org/blog/fundamental-rights-based-governance/>.

How can Social Care Providers Involve Service Users? Available: <https://www.theguardian.com/social-care-network/2014/may/22/social-care-providers-involve-service-users>.

Integrated Services for People with Disabilities. Available: <http://www.esn-eu.org/news/600/index.html>.

Integrated Social Services in Europe. Available: <http://www.esn-eu.org/news/746/index.html>

Involvement of People with Disabilities: the Key to Adequate, Person-Centred Services? Available: <http://www.esn-eu.org/news/769/index.html>.

Local Partnerships for Social Inclusion. Available: <http://www.esn-eu.org/news/801/index.html>.

Local Strategies for Social Cohesion. Available: <http://www.esn-eu.org/news/800/index.html>.

Partnership between the Public Sector and Civil Society: Win-Win for Social Services. Available: <http://www.socialplatform.org/blog/partnership-between-the-public-sector-and-civil-society-win-win-for-social-services-l/>.

Quality, Person-Centred Services for People with Disabilities. Available: <http://www.esn-eu.org/news/561/index.html>.

Social Work Education Leads the Way on Involving Service Users. Available: <https://www.theguardian.com/social-care-network/2014/jun/03/social-work-education-leads-way-involving-service-users>.

Stakeholder Involvement can Improve Poverty and Social Exclusion Policies. Available: <http://www.socialplatform.org/news/more-ambitious-stakeholder-involvement-for-better-policies/>

Working Strategically with Service Users. Available: <http://www.esn-eu.org/news/491/index.html>.

Videomateriāli

23rd European Social Services Conference Video. Available: <https://vimeo.com/148864200>.

Closing Panel Discussion: What are the Outcomes of Integrated Services for Organisations and Service Users? Available: <https://vimeo.com/147008631>.

CRCC Health and Wellbeing – Service User Involvement. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=AkzPc9wHWdc>.

European Social Rights Pillar: Developing Inclusive Labour Markets. Available: <https://vimeo.com/177216024>.

Listening to Users and Carers. Available: <https://vimeo.com/10523104>.

Service User Involvement: Unique and Essential. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=Ixeclxg3cAY>.

The Benefits of Service User Involvement. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=iVAwbgTdT6A>.

The MHRN and Service User Involvement. Available: <https://www.youtube.com/watch?v=V8C8wYIPuuk>.

The NHS: User Involvement and You. Available: https://www.youtube.com/watch?v=5xhs0I_DInw.

Anna Stepčenko

Sociālekonomiskā konteksta salīdzinošā analīze SEMPRES projekta spēcīnāšanas vietās

Comparative Analysis on the Socio-Economic Context of the Local Empowerment Networks in Rural Regions in SEMPRES Project¹

Summary

The comparative analysis of the socio-economic context includes the statistical data by the Eurostat on the purchasing power standards, density of population, change in population and comparison of these data between the local empowerment networks located in the eight Baltic sea region countries of the European Union. In addition to the statistical data there are analysed and compared data derived from a survey. The main issues in a questionnaire are related to the local empowerment networks' socio-economic specifics of the project partners. Other questions focus on the restricting factors that influence the life circumstances of the end-users and on the specific barriers and obstacles that social service providers face when working with the end-users. The factors which influence social service organizations' staff work conditions are divided in two groups – material and immaterial factors. The most restrictive factors due to social service organizations' staff are a large scale of the immaterial factors.

¹ Latvijas Universitātei viens no projekta partnerības darba uzdevumiem bija sagatavot angļu valodā sociālekonomiskā konteksta salīdzinošo analīzi SEMPRES projekta spēcīnāšanas vietās. Tāpēc tika uzrakstīti divi apjomīgi raksti. Viens raksts ir par vietu sociālekonomiskā konteksta salīdzinošo analīzi. Tā kā tika padziļināti pētītas barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu organizāciju personāla darbā, tad otrajā rakstā ir analizēta šī izpēte. Abi raksti angļu valodā ir ievietoti SEMPRES projekta elektroniskajā datubāzē (A. S.).

Key words: purchasing power standard, density of population, change in population, factors influencing everyday life of the end-users, barriers and obstacles faced by the staff of social service provision organizations.

Kopsavilkums

Rakstā ir veikta projekta partneru izraudzīto sociālās spēcīnāšanas vietu sociālekonomiskā konteksta salīdzinošā analīze. Par vietu sociālekonomisko kontekstu ir divi informācijas avoti. Viens no tiem ir *Eurostat* statistiskie dati par pirktspējas standartiem, iedzīvotāju blīvumu un pārmaiņām iedzīvotāju sastāvā šajās vietās. Otrs informācijas avots ir formalizēta partneru aptauja. Tajā ir iegūtas ziņas par vietu sociālekonomiskās specifikas raksturojumu, par ierobežojošiem faktoriem, kas ietekmē sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus. Cits jautājums ir par barjerām un šķēršļiem, kas sastopami sociālo pakalpojumu organizāciju personāla darbā.

Atslēgvārdi: pirktspējas standarts, apdzīvotības blīvums, pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā, vietu sociālekonomiskā specifika, sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus ierobežojošie faktori, barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu organizāciju personāla darbā.

Tematika. Vietu pirktspējas standarta rādītāju salīdzinājums. Vietu apdzīvotības blīvuma rādītāju salīdzinājums. Vietu iedzīvotāju skaita pārmaiņu rādītāju salīdzinājums. Lokālo spēcīnāšanas tīklu vietu sociālekonomiskās specifikas raksturojums. Sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus ietekmējošo faktoru raksturojums. Barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu organizāciju darbā. Papildinformācija par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā, kura balstīta uz padziļinātās barjeru un šķēršļu izpētes datiem, kas ir iegūti Latvijā, Somijā un Vācijā.

1. Vietu sociālekonomiskā konteksta izziņas metodoloģija

Sociālo pakalpojumu organizāciju personāla darba pienākums ir ne tikai sniegt atbalstu un palīdzēt sociāli vājām un ievainojamām grupām tikt galā ar savu dzīves situāciju, bet arī mainīt sociālo pakalpojumu lietotāju domāšanas veidu un iesaistīt tos aktīvā rīcībā, lai labvēlīgi ietekmētu viņu dzīvi un viņi nebūtu tikai pasīvi pabalstu tērētāji. Šāda relatīvi inovatīva pieeja sociālo pakalpojumu sniegšanā palīdzības efektivitātes labad ir jābalsta uz daudzveidīgām zināšanām. Šim mērķim daudzveidīgo zināšanu klāstā noder arī zināšanas par to vietu sociālekonomiskiem apstākļiem, kur sociāli spēcīnāmās grupas dzīvo.

Informācija par vietu sociālekonomisko kontekstu tika iegūta no diviem avotiem, lietojot divas informācijas ieguves metodes. Viena no tām ir kvantitatīvo statistisko datu analīzes metode, otra ir sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļu formalizēta elektroniska aptauja.

Projekta darba sākumā 2016. gada pirmajā pusē no *Eurostat* datubāzēm tika iegūta apjomā ierobežota interesējošā statistiskā informācija. Līdztekus tika veikta formalizēta sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļu aptauja. Aptaujā tika lūgts sniegt īsas ziņas par trīs jautājumiem: par lokālās spēcīnāšanas tīkla vietu sociālekonomiskām īpatnībām, pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļu novērtējumu un barjerām un šķēršļiem savā pakalpojumu sniedzēju darbā. Saņemtās atbildes lielākoties bija lakoniskas, dažas – plaši izvērstas.

Statistiskie dati par reģioniem, kuros ietilpst SEMPRES projektā iekļautās lokālo spēcīnāšanas tīklu vietas, projekta sākumposmā *Eurostat* datu masīvā bija apkopoti un pieejami par 2013. gadu. Rādītāju skaits ir apzināti ierobežots ar trīs rādītājiem. Pirmais rādītājs ir pirktspējas standarts konkrētā reģionā, kas skaitliski ir izteikts procentuāli, to salīdzinot ar Eiropas Savienības vidējo rādītāju. Otrais rādītājs ir reģionu apdzīvotības blīvums un tā dinamika. Trešais rādītājs ir iedzīvotāju skaita pārmaiņas reģionā.

Statistisko datu salīdzinošā analīze tiek veikta nosaukto informatīvo tematu secībā, katru tematu beidzot ar secinājumiem. Salīdzinošās analīzes noslēgumā ir sniegti vispārināti secinājumi un daži ieteikumi.

2. Statistisko datu salīdzinošā analīze

2.1. Pirktspējas standarta rādītāju salīdzinājums² SEMPRES projekta vietās

Sakārtojot pirktspējas standarta rādītāju rindu dilstošā secībā, partneri un valstis izkārtojas procentuāli lejupejošā kārtībā. Par

² Avots: PPS/capita in % of EU, 2013. Available: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database>. Izmantoti 2016. gada pirmajā pusē pieejamie *Eurostat* dati.

pirkspējas standarta vidējo rādītāju Eiropas Savienībā ir pieņemts skaitlis 100.

Projekta partneru sociālās spēcīnāšanas vietās pirkspējas rādītāji izkārtojas šādā dilstošā secībā:

- 130% Norbotena (*Sunderbay, Companion*) (PP13³, PP14),
Zviedrija;
- 124% Tendere (*Tønder*), Varde (*Varde*) (PP15), Dānija;
- 115% Pohjanmā (*Pohjanmaa*) (PP5), Somija;
- 112% Ziemeļfrizlande (*Nordfriesland*) (PP3), Vācija;
- 103% Varsinaissuomi (*Varsinais-Soumi*) (PP4), Somija;
- 100% Viduspohjanmā (*Keski-Pohjanmaa*) (PP5), Somija;
- 96% Ditmāršene (*Dithmarschen*) (PP1), Vācija;
- 73% Ričivola (*Ryzywol*), Poznaņas reģions (PP12), Polija;
- 68% Plēne (*Plön*) (PP2), Vācija;
- 53% Dienvidigaunija (*Lõuna-Eesti*) (PP10), Veru (*Võrumaa*)
un Pelvas (*Põlvamaa*) apriņķis (PP10), Austrumviru (*Ida-
Virumaa*) un Jervas (*Järva*) apriņķis (PP11), Igaunija;
- 47% Kurzeme (PP7), Latvija;
- 41% Paģēgi (*Papėgiai*) un Jurbarka (*Jurbarkas*) (PP9), Lietuva;
- 38% Vidzeme (PP17), Latvija.

Lai arī kvantitatīvie sociālo parādību mērījumi ir aptuveni rādītāji, tomēr tie sniedz gana labu priekšstatu. Spēcīnāšanas vietās pirkspējas rādītāji rāda atšķirības. Tie uzskatāmi liecina par zināmu sociālo faktu – Skandināvijas valstu ekonomiskās un sociālās labklājības augsto līmeni, kas panākts vairāku faktoru ietekmē, ieskaitot arī labu valsts pārvaldību, valsts iekšpolitikas veidotājus un lēmumu pieņēmējus. Par Zviedriju ir piebilstams, ka šī valsts nav cietusi no Otrā pasaules kara postījumiem. Arī tāds subjektīvais rādītājs kā dažādu valstu iedzīvotāju laimes izjūta (pat ja to pārlieku nopietni neuztveram) Skandināvijas valstīs ir visaugstākais.

³ Šis un turpmākie šādi saīsinājumi nozīmē ‘projekta partneris’. Pievienotais cipars ir partnera numurs SEMPRE projekta pieteikumā (A. S.).

Vācija pēc sociālekonomiskiem rādītājiem pieder pie sociālās labklājības valstu grupas, tomēr projektā izraudzīto vietu pirkspējas standarta rādītāji ir atšķirīgi. Tie uzrāda nevienlīdzību un nevienādību ne vien visā Vācijā, bet pat vienā federālā zemē – Šlēsvīgā-Holšteinā. Ziemeļfrīzlandes pirkspējas standarts ir augstāks par Eiropas Savienības vidējo rādītāju, turpretim Ditmāršenē tas ir nedaudz zemāks, bet Plēnē tas tuvojas Baltijas valstu rādītājiem, kas ir krietni zemāki par Eiropas Savienības vidējiem pirkspējas standarta rādītājiem. Baltijas valstu zemo pirkspējas rādītāju cēloņi ir meklējami to vēsturiskajā attīstībā – politisko režīmu pārmaiņās, 90. gadu privatizācijā, kas tika īstenota pēc “laupītāju likumiem”, lai pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā iegūtu ekonomisko kapitālu. Bezatbildīgā pārvaldība ļāva visam notikt pašplūsmā, nerūpējoties par sabiedrības kopējo labumu un attīstību.

2.2. SEMPRE projekta vietu apdzīvotības blīvuma rādītāju salīdzinājums

Apdzīvotības blīvuma rādītājs ir mērījums, ar kuru tiek izteikts vidējais iedzīvotāju skaits uz vienu kvadrātkilometru.

Ja apdzīvotības blīvuma statistiskos datus par vidējo cilvēku skaitu uz vienu kvadrātkilometru izkārto dilstošā secībā, veidojas šāda iedzīvotāju skaita uz vienu kvadrātkilometru rādītāju rinda⁴:

- 117,2 Ričivola, Poznaņas reģions (PP12), Polija;
- 117,0 Plēne (PP2), Vācija;
- 92,9 Ditmāršene (PP1), Vācija;
- 81,6 Tendere, Varde (PP15), Dānija;
- 77,8 Ziemeļfrīzlande (PP3), Vācija;
- 44,3 Varsinaissuomi (PP4), Somija;
- 24,2 Paģēģi un Jurbarka (PP9), Lietuva;
- 23,3 Pohjanmā (PP5), Somija;
- 20,7 Dienvidigaunija (PP10, PP11), Igaunija;
- 19,5 Kurzeme (PP7), Latvija;

⁴ Avots: Population Density, 2013. Available: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database>.

13,7 Viduspohjanmā (PP5), Somija;
13,6 Vidzeme (PP17), Latvija;
2,6 Norbotena (*Sunderbay, Companion*) (PP13, PP14),
Zviedrija.

Iedzīvotāju blīvums vienā kvadrātkilometrā uzrāda interesantu sakarību: tās vietas, kas ekonomiski labklājīgajās Skandināvijas valstīs (Somijā un Zviedrijā) ir iekļautas SEMPRES projektā, atkarībā no to ģeogrāfiskā izvietojuma ziemeļu–dienvidu virzienā uzrāda vidēji zemu apdzīvotības blīvumu (44,3), zemu apdzīvotības blīvumu, kas ir tuvs Baltijas valstu iedzīvotāju izkliedei (13,7), un ļoti zemu apdzīvotības blīvumu Norbotenas lēnē Zviedrijas ziemeļos (2,6). Tur dzīvojošo skaits ir vidēji 2,6 cilvēki uz vienu kvadrātkilometru. Skaudrie klimatiskie apstākļi Somijas un Zviedrijas ziemeļu reģionos ir tikpat nopietns retas apdzīvotības faktors kā skaudrie sociālekonomiskie dzīves apstākļi, kas iekustinājuši iedzīvotāju plūsmas urbanizācijai un emigrācijai. Augstais bezdarba līmenis un sociālo pakalpojumu pieejamības samazināšanās laukos ir motivējuši darbspējīgā vecuma lauku iedzīvotājus gan pārcelties uz pilsētām, gan masveidā, pievienojoties pilsētciemkiem, emigrēt no valsts. Šāda emigrācija bija vērojama pēc radikālām sociālekonomiskām pārmaiņām 90. gadu sākumā gan Baltijas valstīs, gan dažās citās valstīs, kas pāriet uz kapitālisma formāciju. Emigrācijas plūsmas paisuma viļņi veidojās, pakāpeniski ieviešot bezvīzu pārvietošanās režīmus ar daudzām valstīm, un 2004. gadā iestājās iedzīvotāju kustības brīvība visā Eiropas Savienības teritorijā, kad Eiropas Savienībā tika uzņemtas Baltijas valstis.

2.3. Iedzīvotāju skaita pārmaiņu rādītāju salīdzinājums⁵ SEMPRE projekta vietās

Iedzīvotāju skaita pārmaiņu rādītāji sniedz informāciju par to, kā konkrētā vietā pieaug vai samazinās iedzīvotāju skaits un kā mainās iedzīvotāju vecumstruktūra, kā pieaug vai samazinās cilvēku skaits dažādās vecumgrupās.

⁵ Avots: Relative Population Change, 2011–2015. Available: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database>.

Ja statistiskos datus par iedzīvotāju skaita pārmaiņām *Eurostat* statistisko vienību ietvaros salīdzina pēc relatīviem rādītājiem, tos sakārtojot dilstošā secībā, iegūstam šādu rādītāju rindu:

- +1,80% Pohjanmā (PP5), Somija;
- +1,62% Varsinaissuomi (PP4), Somija;
- +0,75% Viduspohjanmā (PP5), Somija;
- +0,73% Ričivola, Poznaņas reģions (PP12), Polija;
- +0,55% Norbotena (*Sunderbay, Companion*) (PP13, PP14),
Zviedrija;
- +0,20% Tendere, Varde (PP15), Dānija;
- 1,57% Ditmāršene (PP1), Vācija;
- 1,98% Ziemeļfrīzlande (PP3), Vācija;
- 3,16% Dienvidigaunija (PP10, PP11), Igaunija;
- 5,53% Plēne (PP2), Vācija;
- 6,06% Kurzeme (PP7), Latvija;
- 6,12% Vidzeme (PP17), Latvija;
- 6,72% Paģēgi un Jurbarka (PP9), Lietuva.

Iedzīvotāju skaita pārmaiņu relatīvie rādītāji tiek sadalīti divās grupās – pieauguma un samazināšanās grupā. Pieaugumu uzrāda visu Skandināvijas valstu un Polijas SEMPRE projektā iekļautās vietas. Iedzīvotāju skaita samazināšanās notiek visās Vācijas un Baltijas valstu SEMPRE projektā izraudzītās vietās. It kā paradoksāli šķiet rādītāji par iedzīvotāju skaita pieaugumu skaudrā klimata vietās Somijā un it īpaši Norbotenas lēnē Zviedrijas ziemeļos. Būtisks faktors, kas nosaka šo tendenci, ir šo valstu imigrācijas politika. Ekonomiskās un sociālās labklājības magnētiskā pievilcība, kas SEMPRE projektā iekļauto valstu vidū raksturīga Skandināvijas valstīm un Vācijai, motivē uz šejieni virzīties imigrācijas plūsmai no akūto un hronisko konfliktu valstīm, kas atrodas citos kontinentos, kā arī dažu valstu eiropiešiem. Tā kā imigrantus uzņemošās labklājīgās Ziemeļeiropas valstis pārvalda un kontrolē imigrantu izvietojanas procesu, pārdomāti izvietojot imigrantus un sadalot tos pa visas valsts teritoriju, tad daļa bēgļu un imigrantu no siltajām dienvidu un dienvidaustrumu valstīm ir nonākuši Somijas un Zviedrijas teritorijās, kur raksturīgs ilgstošs aukstums un tumsa.

Dabiskie iedzīvotāju skaita pārmaiņu faktori, kas nosaka iedzīvotāju skaita samazināšanos Šlēsvigas-Holšteinas federālajā zemē Vācijā un Baltijas valstu SEMPRES projekta vietās, ir zema dzimstības līmenis visās šajās valstīs un augstais mirstības līmenis Baltijas valstīs. Vispārēja urbanizācijas tendence, kas joprojām turpinās, ir cits faktors, kas ietekmē iedzīvotāju skaita samazināšanos lauku apdzīvotās vietās. Vienlaikus ar sen aizsākušos industriju attīstību sākās arī urbanizācija, kas joprojām turpinās. Lauki zaudē kādu daļu no saviem jauniešiem un ekonomiski aktīvā vecuma iedzīvotājiem. Nepārtraukti notiek gados jauno un ekonomiski aktīvā vecuma iedzīvotāju iekšzemes kustība uz pilsētām, kur tiek turpināta izglītība un ir vieglāk atrast un sasniegt darbavietu, kā arī tiek piedāvāti daudzveidīgi sociālie pakalpojumi un kultūras pasākumi.

Baltijas valstīs migrācijai uz pilsētām ir pievienojusies emigrācijas plūsma uz ārzemēm. Aizbraucēju skaits no Latvijas valsts ir dramatiski liels. Minētie faktori ir cēlonis tam, ka samazinās lauku iedzīvotāju skaits un šo iedzīvotāju vecumstrukturā ir sākusi dominēt pirmspensijas vecumgrupa un vecuma pensijas saņēmēju grupa.

3. Aptaujas dati

Partneru aptaujā par lokālās spēcīgāšanas tīkla vietu sociālekonomiskām īpatnībām, pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļu novērtējumu un barjerām un šķēršļiem, kuri pastāv pakalpojumu sniedzēju darbavietās, ir saņemtas 14 anketas, kas aptver visas lokālo spēcīgāšanas tīklu vietas.

Aptaujas datu analīzes metodika ir tāda, ka iesākumā tiek uzskaitītas partneru sniegtās ziņas tādā secībā, kā tās nosaukuši partneri. Savukārt partneru secība veidota pēc to numerācijas projekta ieteikuma. Ja tā pati vai nedaudz citādi formulēta informācija par vienu un to pašu tematu atkārtojas, tā tiek pievienota, norādot partnera numuru un atrašanās vietu. Kad visa partneru sniegtā informācija par vienu jautājumu bloku ir sakārtota vienotā uzskaitījuma sarakstā, tā tiek apkopota un tiek izdarīti secinājumi. Raksta nobeigumā, kad ir apkopoti visi partneru sniegtie fakti, novērojumi vai novērtējumi, tiek doti dažādi ieteikumi.

3.1. Lokālo spēcīgāšanas tīklu vietu sociālekonomisko īpatnību raksturojums

Vispirms partneriem īsās formalizētās aptaujas anketā bija lūgums raksturot sava spēcīgāšanas tīkla vietas sociālekonomiskās īpatnības.

Par projektā iekļauto vietu īpatnībām partneru atbildīgās personas ir sniegušas daudzveidīgas ziņas. Pirmās tika raksturotas ziņas par tautsaimniecību konkrētā vietā.

Tautsaimniecības īpatnības: izteikta lauku dzīves vide ar lauksaimnieciskās ražošanas dominēšanu un sezonālu nodarbinātību (Plēne/PP2, Ziemeļfrīzlande/PP3, Varsinaissuomi/PP4), kalnrūpniecības reģions (Norbotena/PP13, PP14). “Šis ir ekonomiski vislabvēlīgākais reģions Somijā” (Varsinaissuomi/PP4).

Bezdarbs ir izplatīta un specifiska lauku apdzīvoto vietu problēma. Izņēmums ir Dānija, kur bezdarba līmenis ir zems. Par nodarbinātību un bezdarbu tiek liecināts daudz un dažādos formulējumos: “augsts bezdarba līmenis” (Ziemeļfrīzlande/PP3, Viduspohjanmā un Pohjanmā/PP5, Kurzeme/PP7, Paġēģi un Jurbarka/PP9, Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11), “nodarbinātības problēmas” (Dienvidigaunija/PP10, PP11), “pieaug bezdarbs migrantu vidū, ilgtermiņa bezdarbs” (Norbotena/PP13, PP14), “ierobežots vietējais nodarbinātības sektors, mazas nodarbinātības iespējas laukos – alternatīvā lauksaimniecība, pārtikas ražošana, mežizstrāde, amatniecība” (Vidzeme, PP17). Vēl par bezdarbu teikts: “augsts bezdarba līmenis jauniešiem ar zemu izglītības līmeni un zemu pašcieņu” (Norbotena, *Sunderbay*/PP13, Vidzeme/PP17).

Zems bezdarba un augsts nodarbinātības līmenis ir Tenderē un Vardē, Dānijā. Šīm vietām salīdzinājumā ar Dāniju kopumā ir raksturīgs augsts nodarbinātības līmenis mazos uzņēmumos (Tendere un Varde/PP15) un “mazs skaits nodarbināto ar augstāko izglītību” (Varde/PP15).

Iedzīvotāju sastāva īpatnības ir nākamais iesūtīto ziņu temats par vietas specifiku. Ziņas par iedzīvotāju vecumgrupu sastāva īpatnībām ir šādas: “liels to iedzīvotāju skaits, kas vecāki par 65 gadiem” (Plēne/PP2, Varsinaissuomi/PP4, Kurzeme/PP7, Dienvidigaunija/PP10, PP11). Daži partneri to formulē tā: “vecumgrupa 50+” veido 54% no iedzīvotājiem (Ziemeļfrīzlande/PP3, Paġēģi un Jurbarka/PP9).

Varsinaissuomi/PP4 partneri no Vāsas, kuriem sociālās spēcīgāšanas mērķgrupa ir vecāka gadagājuma personas, ziņas par lielo vecāka gadagājuma cilvēku skaitu precizē ar informāciju, ka daudzi no viņiem dzīvo vieni, ir izolēti, mīt savās mājās neatkarīgi no citiem. “Urbanizācija nav apstājusies. Tas nozīmē, ka mūsu lauku apvidi zaudē jaunus darbspējīgos cilvēkus un te paliek vecāka gadagājuma cilvēki.” (Norbotena/PP13, PP14)

Dāņu informators šo procesu raksturo ar frāzi “novecojoši iedzīvotāji” (Tendere un Varde/PP15), informators no Latvijas: “Gados jauno emigrācijas sekas ir novecojusī sabiedrība.” (Vidzeme/PP17)

Cita vietu īpatnība saistībā ar iedzīvotājiem ir **iedzīvotāju skaita samazināšanās** – “migrācija uz pilsētām un ārzemēm: gados jaunie pamet lauku dzīves vidi” (Kurzeme/PP7, Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11, Vidzeme/PP17) vai “emigrācija” (Paģēģi un Jurbarka/PP9), vai “mazs iedzīvotāju skaits un zems iedzīvotāju blīvums” (Dienvidigaunija/PP10, PP11, Vidzeme/PP17).

Imigrācijas vilnis (Ziemeļfrīzlande/PP3, Viduspoņjānā un Poņjānā/PP5) ir cita nosauktā vietu sociālekonomiskā īpatnība.

Mobilitāte reģionos ir aktuāls jautājums. Mobilitāte, lietojot sabiedrisko transportu, ir sarežģīta un apgrūtināta. Tas raksturots tā: “Sabiedriskā transporta problēmas lauku apdzīvotās vietās.” (Plēne/PP2, Kurzeme/PP7, Dienvidigaunija/PP10, PP11, Ričivola, Poznaņas reģions/PP12, Tendere/PP15, Vidzeme/PP17)

Daudzējādā ziņā labklājīgās Dānijas īpatnība saistībā ar sabiedriskā transporta pieejamību tiek raksturota tā:

Zīmīgs Tenderes ekonomiskās un sociālās ainavas elements ir relatīvi rets vietējais sabiedriskais transports. Lai arī vietējais autoceļu tīkls Tenderes iedzīvotājiem ļauj pārvietoties pa visu reģionu, vietējais sabiedriskais transports nepieļauj šo fleksibilitāti. Tenderes iedzīvotāji, lai būtu mobili, ir vislielākā mērā atkarīgi no personīgās automašīnas [...] (Tendere/PP15)

Mobilitātes ierobežojumus lauku dzīves vidē, ja ir nepieciešams lietot sabiedrisko transportu, informators no Plēnes ir iekļāvis atbildē uz otro jautājumu par faktoriem, kas ietekmē pakalpojumu lietotāju dzīves apstākļus:

Galalietotāju grupa (ilgstoši bezdarbnieki – A. S.) bieži vien dzīvo mazos ciematos, kas atrodas tālu no lielākām pašvaldībām. Viņi ir ierobežoti mobilitātē, ja viņiem nav personīgās automašīnas, jo bieži tur nav iespējams nokļūt ar autobusu vai vilcienu.

Vēl ir nosauktas šādas vietu īpatnību pazīmes:

- augsta deviantās uzvedības koncentrācija (Paģēgi un Jurbarka/PP9);
- augsts nabadzības kultūras demonstrācijas līmenis (Paģēgi un Jurbarka/PP9, Dienvidigaunija/PP10, PP11);
- augsta atkarība no sociāliem pabalstiem (Paģēgi un Jurbarka/PP9);
- depresīva teritorija, kas reiz bija smagās industrijas centrs Igaunijā, tajā ir izplatītas profesionālās slimības un ir liels skaits krieviski runājošu iedzīvotāju, kuriem nav Igaunijas pilsonības (Dienvidigaunija/PP10, PP11);
- augsti kvalificētu profesionāļu – ārstu, medmāsu, skolotāju, inženieru un menedžeru – trūkums Norbotenas lēnē Zviedrijā (Norbotena/PP13, PP14, Vidzeme/PP17);
- laukos ir augsts institucionalizācijas līmenis cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem (Vidzeme/PP17).

Secinājumi par lokālo spēcināšanas tīklu vietu sociālekonomiskām īpatnībām

Dati rāda, ka, salīdzinot ziņas par astoņu Baltijas jūras reģiona valstu SEMPRE projektā pārstāvēto vietu sociālekonomiskām īpatnībām, tajās ir vērojamas gan līdzības, gan atšķirības. Kopīgais ir piederība pie Eiropas Savienības – pie vienas un tās pašas politiski ekonomiskās savienības, kopīgs ir ģeogrāfiskais reģions – atrašanās Baltijas jūras krastos, lai gan klimatiskos nosacījumus būtiski ietekmē ģeogrāfiskā atrašanās vieta. Vispārināti kopīgo un atšķirīgo var grupēt vairākos tematiskos blokos.

Vispārīgās attīstības īpatnības

Vēsturiskie notikumi ir ietekmējuši valstu ekonomisko attīstību, ētiskos standartus un domāšanas veidu. Zviedrija ir vienīgā no Baltijas jūras reģiona valstīm, kas nav pieredzējusi tiešu Otrā pasaules kara ietekmi, un tās attīstībā nav notikušas radikālas politiskās un

ekonomiskās sistēmas pārmaiņas. Visas pārējās Baltijas jūras reģiona valstis ir postītas Otrajā pasaules karā. Dānijai un Somijai ir līdzīga sociālekonomiskā attīstība, bet ir atšķirīga vēstures gaita, ģeogrāfiskais stāvoklis un klimats. Austrumvācijai un Polijai ir sociālistiskās orientācijas attīstības pieredze, bet tādas nav Šlēsvigas-Holšteinas federālajai zemei kā bijušās Rietumvācijas sastāvdaļai.

Visām trim Baltijas valstīm ir līdzīga attīstības gaita 20. gadsimtā, un tās ir piedzīvojušas radikālas sociālekonomiskas pārmaiņas 90. gadu sākumā. Ekonomikas globalizācija ir pēdējā universālā tendence, kas ietekmē visas pasaules attīstību.

Projektā ietverto vietu ekonomiskās īpatnības

Partneri ir minējuši tādas ekonomiskās īpatnības kā sezonālā nodarbinātība, kas ir pašsaprotama lauksaimniecībā, mazo un vidējo uzņēmumu dominēšana, kalnrūpniecība kā nodarbinātības pamatjoma Zviedrijas ziemeļos. Nodarbinātības iespēju ierobežojumi ir visbiežāk minētā vietu ekonomiski problemātiskā īpatnība. Augsts bezdarba līmenis, vietu ekonomiskā depresija un cilvēku depresija ir izplatīta Baltijas jūras reģiona valstīs. Augošs imigrantu bezdarba līmenis tiek norādīts Ziemeļvalstīs un Vācijā.

Salīdzinājumam – projekta vietās Dānijā ir ļoti zems bezdarba līmenis un zems nodarbinātības līmenis privātajā sektorā.

Iedzīvotāju struktūras pārmaiņas

Iedzīvotāju struktūras pārmaiņas ir cits būtisks parādību kopums, kas informē par sociālo procesu tendencēm un apdzīvoto vietu īpatnībām.

Vispārinot projektā iesaistīto vietu īpatnības attiecībā uz to iedzīvotājiem, ir jāsecina, ka dominē divas tendences: iedzīvotāju novecošana un depopulācija jeb iedzīvotāju skaita samazināšanās reģionos. Izplatītākā kopīgā likumsakarība lauku dzīves vidē reģionos ir iedzīvotāju novecošana. Tā ir uzrādīta septiņās no astoņām Baltijas jūras reģiona valstīm, Polija šai kontekstā ir vienīgais izņēmums. Otra būtiskākā likumsakarība ir depopulācija jeb iedzīvotāju skaita samazināšanās. Iedzīvotāju skaits laukos samazinās, jo turpinās urbanizācija, proti, liela daļa jauniešu un darbaspējīgā vecuma pieaugušo no visām lauku apdzīvotām vietām dodas uz lielākām pilsētām, lai turpinātu izglītību

vai meklētu darbu. Cits šo pašu motīvu vadīts migrācijas galamērķis ir ārzemes, kā tas raksturīgi Baltijas valstīm un Polijai. Skandināvijas valstīs iedzīvotāju skaitu lauku dzīves vidē nedaudz palielina bēgļu un imigrantu izmitināšana šajās vietās.

Migrācijas īpatnības projekta vietās ir pretēju virzienu migrācijas plūsmas. Migrācijas kontekstā esošās projektu vietas atspoguļo šo valstu tipiskās iezīmes.

Sociālās un ekonomiskās labklājības valstis ir galamērķis imigrācijas plūsmai no konfliktu un attīstības valstīm. Tādēļ arī projekta partneriem no Dānijas, Somijas, Vācijas un Zviedrijas sociālās spēcināšanas izvēle ir tie profesionāļi, kas strādā ar bēgļiem un imigrantiem, kā arī paši bēgļi un imigranti. Kolēģe no Dānijas šai sakarā zināja teikt, ka dāņu pārvaldības institūcijas ir smagi strādājušas, lai racionāli vadītu un ierobežotu imigrācijas procesu.

Postpadomju Baltijas valstīs pēc neatkarības atjaunošanas liela daļa iedzīvotāju atstāja savu valsti. Plašā izbraucēju plūsma veidojās galvenokārt sociālo un ekonomisko iemeslu dēļ, tikai kāda neliela daļa izbrauca no valsts, lai iegūtu izglītību un/vai meklētu dažādus piedzīvojumus.

Infrastruktūras īpatnības

Infrastruktūras stāvoklis un kvalitāte Baltijas jūras reģiona valstīs ir atšķirīgi. Piemēram, Latvijā lauku reģionos daudzviet izzūd izglītības, veselības aprūpes, pasta, banku, veikalu pakalpojumu pieejamība. Cēloņi tam ir racionālas un uz kopīgo sociālo labklājību orientētas pārvaldības trūkums, kas rezultējas finanšu nepietiekamībā sociāliem mērķiem. Norbotenas lēnē Zviedrijā trūkst profesionāļu medicīnas un sociālajā jomā.

Atsevišķi izceļams ir tāds infrastruktūras un sociālo pakalpojumu elements kā sabiedriskā transporta pakalpojumi un autoceļu stāvoklis. Lauku dzīves vidē Latvijā mazinās sabiedriskā transporta pieejamība laukos un autoceļu stāvoklis daudzviet ir slikts.

Projekta vietās Dānijā autoceļu tīkls un kvalitāte tiek raksturota kā laba, bet sabiedriskā transporta pieejamība tur ir tik ierobežota, ka mobilitāte bez personiskās automašīnas ir ļoti apgrūtināta, gandrīz vai neiespējama. Līdzīga situācija, kā liecina šo vietu pārstāvji, ir Plēnē un Ziemeļfrizlandē Vācijā.

3.2. Sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļu raksturojums

Lakoniskā formā sniegtā partneru informācija par faktoriem, kas ietekmē sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus, veido samērā garu sarakstu. Tiek pieminēti šādi faktori:

- pakalpojumi ir izkļiedēti pa dažādiem birojiem, un ir dažādi pakalpojumu sniedzēji. To sasniegšanai nepieciešams laiks un naudas investīcijas ceļa izdevumiem (Ditmāršene/PP1);
- netiek sniegta neatliekamā psiholoģiskā palīdzība Ditmāršenes pierobežas iedzīvotājiem (Ditmāršene/PP1);
- sabiedriskā transporta trūkums, mobilitātes apgrūtinājums (Plēne/PP2, Ziemeļfrīzlande/PP3, Kurzeme/PP7);
- bērnu aprūpes trūkums vecāku darba laikā vai arī augstas izmaksas par bērnu pieskatīšanu darbadienas laikā (Plēne/PP2);
- grūti dabūt darbu bezdarbniekiem, īpaši ilglaicīgiem bezdarbniekiem, reģionā dominējošos mazos un vidējos uzņēmumos (Plēne/PP2);
- mazs subsidēto darbavietu skaits personām ar invaliditāti (Kurzeme/PP7);
- sociālā uzņēmējdarbība ir nepietiekami attīstīta (Kurzeme/PP7);
- pārāk ilgs ir bēgļa statusa iegūšanas laiks (Ziemeļfrīzlande/PP3);
- mājokļu trūkums (Ziemeļfrīzlande/PP3);
- lieli pārvaramie attālumi laukos (Varsinaissuomi/PP4, Ričivola/PP12);
- demogrāfiskām pārmaiņām atbilstošu pakalpojumu trūkums, jo pakalpojumi tiek centralizēti un datorizēti un vecāka gadagājuma personām laukos nav piemēroti (Varsinaissuomi /PP4);
- skaudrs klimats ziemā (Varsinaissuomi/PP4);
- rasisms un stigmatizācija (Viduspohjanmā un Pohjanmā/PP5);
- nepietiekamas valodas prasmes kavē iegūt izglītību un ir šķērslis integrācijai sabiedrībā (Viduspohjanmā un Pohjanmā/PP5, Norbotena (*Sunderbay*)/PP13, Tendere, Varde/PP15);
- finansiāli ierobežojumi un finanšu pratības deficīts personām ar invaliditāti (Kurzeme/PP7);
- vientulības diskomforts personām ar invaliditāti un vecāka gadagājuma personām (Kurzeme/PP7, Varsinaissuomi/PP4);

- nedraudzīga līdzilvēku attieksme pret personām ar invaliditāti (Kurzeme/PP7);
- izglītības deficīts, trūkst profesionālās un vidējās izglītības atkarīgām personām un viena vecāka ģimenes pieaugušai personai (Paģēģi un Jurbarka/PP9);
- sociālo prasmju deficīts (Paģēģi un Jurbarka/PP9);
- neprasme tikt galā ar dažādām dzīves situācijām (Paģēģi un Jurbarka/PP9);
- stigmatizācija par novirzi no tradicionālās ģimenes modeļa (Paģēģi un Jurbarka/PP9);
- pēc rehabilitācijas vielatkarīgās personas ar grūtībām spēj atgriezties sabiedrībā (Paģēģi un Jurbarka/PP9);
- alkoholisms (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- ģimenes ir atšķirtas, jo darbu atrast var vien kaut kur tālumā (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- dažās dzīvesvietās nav veikalu (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- vidējie ienākumi Austrumigaunijā ir zemāki par valsti vidējiem ienākumiem (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- bezcerība, apātija, motivācijas trūkums (Paģēģi un Jurbarka/PP9, Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- HIV/AIDS izplatība (Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- sociālā dezintegrācija pēc etniskās piederības (Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11);
- kopīgu tikšanās un pulcēšanās vietu trūkums a) jauniešiem (Ričivola, Poznaņas reģions/PP12), b) pamatiedzīvotājiem ar imigrantiem (Norbotena, *Sunderbay*/PP13);
- jaunatnes domas un viedokļi netiek ņemti vērā, tos neuzskata par nopietniem (Ričivola, Poznaņas reģions/PP12);
- imigrantu segregācija un diskriminācija (Norbotena, *Sunderbay*/PP13, Tendere, Varde/PP15);
- slikti dzīves apstākļi – trūcīgi mājokļi, kuros trūkst pamatērtības – tekošs ūdens, sanitārais mezgls (Vidzeme/PP17).

Secinājumi par sociālo pakalpojumu lietotāju dzīves apstākļiem

Fakts, ka pakalpojumu lietotāju kategorijas ir daudzveidīgas un ka dažkārt viena kategorija, piemēram, bezdarbnieki, tiek sazarota pēc kādas precizējošas pazīmes, ir iemesls tam, ka dzīves apstākļus raksturojošo pazīmju skaits ir liels. To ir ap 30.

Sociālo pakalpojumu sniedzēju nosauktos faktoros, kas ietekmē pakalpojumu lietotāju dzīves apstākļus, var apvienot vairākās nozīmīgās grupās. Ir konstatējama tieša sakarība starp iepriekš uzrādītām vietu īpatnībām un sociālo pakalpojumu lietotāju dzīves apstākļus raksturojošām īpašībām. Tiek norādīti šādi faktori, kas ietekmē sociālo pakalpojumu lietotāju dzīves apstākļus: **ekonomiskie faktori, mobilitātes ierobežojumi, migrācija, iedzīvotāju novecošana, sabiedrības dezintegrācija, negatīva sabiedrības attieksme, psiholoģiskas problēmas un pakalpojumu sniedzēju darba organizatoriskās nepilnības**. Ieskatam apkopota informācija par šiem faktoriem.

Ekonomiskie faktori. Bezdarbs bieži tiek minēts kā faktors, kas dzīvi sarežģī visiem, kurus tas skāris, vai tie būtu dažādu vecumgrupu vietējie iedzīvotāji, bēgļi un imigranti vai personas ar invaliditāti.

Personām ar invaliditāti Latvijā dzīves apstākļus apgrūtina zemās invaliditātes pensijas.

Telpiski ierobežojumi ir ekonomisko faktoru apakšgrupa. Telpu trūkums tikšanās pasākumiem, ko piemin poļu un Ziemeļzviedrijas partneri, varētu būt daļēji ekonomiski, daļēji organizatoriski determinēts. Mājokļu trūkums imigrantu izmitināšanai Ziemeļfrīzlandē ir cits šai vietai raksturīgs ekonomiskā faktora paveids.

Mobilitātes ierobežojumi laukos ir sāpīga aktualitāte, jo sabiedriskais transports ir pieejams reti vai tikpat kā nepieejams. Dažās apdzīvotās vietās tas ir pārstājis kursēt vispār, jo pārvadātājiem peļņas vietā ir zaudējumi. Dānijā un Vācijā, kur autoceļu tīkls un kvalitāte ir nevainojami, sabiedriskais transports nekursē vai kursē tā, ka sociālie pakalpojumi un darbavieta ir nepieejami, ja nav savas automašīnas. Latvijā ir ne vien sabiedriskā transporta aizvien ierobežotāka pieejamība reģionos, bet arī kritisks autoceļu un zemes ceļu stāvoklis daudzās vietās reģionos.

Tālās distancēs reģionos ir cits faktors, kas apgrūtina mobilitāti un ietekmē sabiedriskā transporta pakalpojumu pieejamību. To piemin somu un poļu partneri.

Migrācija uz pilsētām un ārzemēm, kas ir izplatīta jauniešu vecumā un ekonomiski aktīvu cilvēku vidū, maina iedzīvotāju vecumstruktūru, pasliktina vietu ekonomisko stāvokli, samazina sociālo pakalpojumu piedāvājumu lauku apdzīvotās vietās. Urbanizācijas tendence ietekmē iedzīvotāju vecuma sastāvu visās Baltijas jūras reģiona valstīs, to papildus iespaido jauniešu un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju emigrācija uz ārzemēm, kas ir izplatīta parādība Igaunijā, Latvijā un Lietuvā.

Iedzīvotāju novecošana lauku dzīves vidē, kas izpaužas kā vecāka gadagājuma iedzīvotāju īpatsvara palielināšanās, ir sekas iepriekš minētai gados jauno cilvēku migrācijai no laukiem uz pilsētām un/vai ārzemēm.

Sabiedrības dezintegrācija pēc piederības pie citas rases un etnosa, proti, pie visāda veida imigrantiem, tiek dokumentēta bieži. Igaunijā tā izpaužas attieksmē pret “krievu valodas nesējiem”, Dānijā, Somijā, Vācijā un Zviedrijā – pret imigrantiem no akūtu (Sīrija) un hronisku vardarbīgu konfliktu valstīm (Afganistāna, Irāka), kur ekonomika ir sagrauta un normāli dzīves apstākļi ir iznīcināti.

Negatīvā sabiedrības attieksme pret citādību savā ciltī un ienācējiem no ārienes ir bioloģiski un tradīciju determinēta parādība. Igaunijā, Dānijā, Somijā, Vācijā un Zviedrijā tiek norādīts uz negatīvu attieksmi pret jauniem un seniemi imigrantiem vietējās valodas nezināšanas un kulturālo atšķirību dēļ.

Negatīvā sabiedrības attieksme pret svešiniekiem ir sensena bioloģiski, psiholoģiski un tradīcijās nostiprinātu uzvedības ieradumu determinēta reakcija. Tā ir saistīta ar drošību, ar izvairīšanos no riska tikt apdraudētam. Tāda attieksme ir pašsaglabāšanās instinkta izpausme. Šī negatīvā attieksme pret citādo un nepazīstamo ir viens no sabiedrības dezintegrācijas vektoriem (Simmel, 1992).

Cits sabiedrības dezintegrācijas vektors ir ētiski attaisnojamā negatīvā attieksme pret devianto uzvedību – kaitīgām atkarībām, vardarbību, noziedzību. Partneru biežāk minētais deviantās uzvedības paveids, kas raksturo un ietekmē dzīves apstākļus, ir vielatkarības. Alkoholisms un narkomānija ir igauņu, latviešu un lietuviešu partneru nosauktais faktors, kas negatīvi ietekmē sociālo pakalpojumu lietotāju dzīvi. Negatīva sabiedrības attieksme pret personām ar destruktīvu un deviantu uzvedību ir pozitīvi vērtējama kā garīgi un morāli veselīgas sabiedrības daļas slavējama reakcija.

Psiholoģiskas problēmas var nopietni ietekmēt cilvēku iekšējo komfortu un dzīves izjūtu. Sociālo pakalpojumu lietotājiem

psiholoģiskas problēmas ir dziļas un plaši izplatītas. Igaunu, latviešu un lietuviešu partneri min tādus psiholoģiskus stāvokļus kā bezcerība, apātija, motivācijas trūkums, sociālo prasmju deficīts, neprasme tikt galā ar dažādām dzīves situācijām. Vientulība kā diskomforta izjūta tiek pieminēta saistībā ar vecāka gadagājuma personām Somijā un personām ar invaliditāti Latvijā.

Aptaujā vācu partneri norāda uz pakalpojumu sniedzēju darba organizatoriskām nepilnībām Ditmāršenē. Tās kā nopietnu šķērslī uzrāda arī Latvijas, Somijas un Vācijas sociālās labklājības eksperti padziļinātā aptaujā par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniegšanā.

3.3. Barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu sniedzēju darbā

Par barjerām un šķēršļiem, ar ko nākas sastapties, sniedzot sociālos pakalpojumus, tika jautāts sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļiem formalizētajā aptaujā. Atbildes uz jautājumiem par barjerām un šķēršļiem formāli netika ierobežotas. Tika pieļautas visu veidu barjeras un šķēršļi, kurus profesionāļi varēja darīt zināmus, izvērtējot savu reālo darbu, pārdomājot, kas viņu darbā neapmierina un būtu maināms. Par barjerām un šķēršļiem tika nosaukti ekonomiski, juridiski, organizatoriski, sociāli un kulturāli apstākļi.

Nosaukto barjeru un šķēršļu uzskaitījums ir garš. Lai daudzveidīgā partneru sniegtā informācija saglabātu satura bagātību un izteiksmes stilu, tā tiek sniegta maksimāli pietuvināti partneru formulējumiem. Izteikumu secība veidota, ievērojot partneru kārtas numuru. Tad, kad cits partneris izsakās par to pašu, kas ticis pieminēts iepriekš, partnera vieta un norāde uz kārtas numuru tiek pievienota tam apstāklim, kas atkārtojas. Barjeru un šķēršļu uzskaitījuma analīzes rezultāts to tipoloģijas formā tiek sniegts šīs teksta sadaļas nobeigumā.

Partneru formulējumos barjeras un šķēršļi veido turpmāk piedāvāto sarakstu.

Fokusēšanās uz esošiem pakalpojumiem un nevēlēšanās domāt par pārmaiņām (Ditmāršene/PP1).

Publisko finanšu samazināšanas izraisīts spiediens uz pakalpojumu sniegšanu (Ditmāršene/PP1).

Tradicionāls lomu modelis (Plēne/PP2).

- Motivācijas trūkums pakalpojumu saņēmēju vidū (Plēne/PP2, Kurzeme/PP7, Paģēgi un Jurbarka/PP9).
- Nevēlēšanās doties uz citām vietām darba meklējumos, jo darbojas ieraduma spēks un bailes atstāt ierasto lauku vidi (Plēne/PP2).
- Bēgļu un imigrantu izvairīgās atbildes par vēlamo dzīvesvietu ir šķērslis viņu ātrākai integrācijai (Ziemeļfrīzlande/PP3).
- Pakalpojumu sniedzēju lietotāju valodas nezināšana (Ziemeļfrīzlande/PP3). Imigrantu nepietiekamas vietējās valodas zināšanas (Tendere, Varde/PP15).
- Kulturālas atšķirības ir nesaprašanās cēlonis par reliģiskām un dzimumu lomām (Ziemeļfrīzlande/PP3).
- Bēgļiem ir kara izraisītās psiholoģiskās traumas (Ziemeļfrīzlande/PP3).
- Grūtības sameklēt un sasniegt reālos vai potenciālos visievainojamākos pakalpojumu saņēmējus (Varsinaissuomi/PP4, Kurzeme/PP7).
- Pāreja no speciāliem bēgļu integrācijas pakalpojumiem uz pakalpojumu sniegšanu bēgļiem pēc vispārējiem noteikumiem ir kritiska bēgļu spēcīnāšanai (Viduspohjanmā/PP5).
- Zems pakalpojumu lietotāju izglītības līmenis (Paģēgi un Jurbarka/PP9).
- Sociālo prasmju un situāciju risināšanas prasmju trūkums pakalpojumu saņēmējiem (Paģēgi un Jurbarka/PP9).
- Speciālo darba prasmju iztrūkums sociālo pakalpojumu sniedzējiem, nepietiekama specializācija personālam sociālo pakalpojumu organizācijās (Paģēgi un Jurbarka/PP9, Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Nepietiekama komunikācija starp dažādu municipalitāšu sociālo pakalpojumu sniedzējiem (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Sociālo pakalpojumu sniedzēju un saņēmēju atšķirīgie uzskati par vajadzībām un palīdzības formām (Dienvidigaunija, Veru un Pelvas apriņķis/PP10, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Būtu vajadzīga “daudzfunkcionāla” pakalpojumu sniedzēju komanda, kurā strādātu psihologs, finanšu speciālists un pastorāls padomdevējs (Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Vecāka gadagājuma personām ir nepieciešami datorpratības apmācību pakalpojumi, jo daudzi pakalpojumi pieejami tikai ar interneta starpniecību (Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).

- Draudzīgas sadzīvošanas tradīciju trūkums. Seniori ir vientuļi, vienlaikus ģimenēm ar bērniem ir vajadzīga vecvecāku palīdzība (Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Informācijas deficīts (Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Cilvēkiem bez pilsonības ir nepieciešamas konsultācijas, jo viņi nav integrēti, ir neinformēti par darba tirgu, par sociāliem pabalstiem, nacionālās valodas mācīšanās iespējām un pilsoniskās sabiedrības mehānismiem (Dienvidigaunija, Austrumviru un Jervas apriņķis/PP11).
- Telpu trūkums, kur pulcēties jauniešiem vai kur pulcēties iezemiešiem ar imigrantiem (Ričivola, Poznaņas reģions/PP12, Norbotena, *Sunderbay*/PP13).
- Starppaaudžu konflikts un nesaprašanās, attieksme “mēs darām jums” tā vietā, lai teiktu “mēs darām kopā ar jums” neveicina jauniešu līdzdalību (Ričivola, Poznaņas reģions/PP12).
- Pēc kursu “Zviedru valoda imigrantiem” pabeigšanas un 24 mēnešu individuālās integrācijas plāna daudzi imigranti paliek par bezdarbniekiem. Sabiedrība viņus maz atbalsta (Norbotena, *Sunderbay*/PP13).
- Segregācijas problēmas starp iedzimtajiem un imigrantiem (Norbotena, *Sunderbay*/PP13).
- Grūti atrast tos jauniešus, kuriem ir zems izglītības līmenis un nav darba un kuri riskē kļūt par ilgtermiņa bezdarbniekiem. Ir nepieciešami jauni instrumenti, kā viņiem palīdzēt atrast personiskus mērķus un sniegt atbilstošu izglītību (Norbotena, *Companion*/PP14). Vidzemes partneris nosauc garu barjeru un šķēršļu uzskaitījumu, kas nodēvēts par ierobežojumu kompleksu darbā ar jauniešiem, kam nav izglītības, prasmju un darba. Ja garo uzskatījumu reducē uz būtiskāko, tad būtiskākais ir ierobežota sociālo pakalpojumu un sabiedriskā transporta pieejamība reģionos, ierobežotas finanses, nepietiekama komunikācija un nepietiekama darbu koordinācija starp dažādām institūcijām. Sociālo pakalpojumu sniedzējiem trūkst pieredzes darbā ar šādas kategorijas jauniešiem, lokālās jauniešu organizācijas strādā vienīgi ar līderiem, vecāku iesaistīšanos kavē laika un finanšu trūkums (Vidzeme/PP17).
- Sarežģīta juridiskā infrastruktūra, kā koordinēt dažādu pakalpojumu veidus (Tendere, Varde/PP15).

Apjomīga dokumentācija, “papīra darbu” daudzums, ko liek darīt sarežģītā juridiskā infrastruktūra, ir tik liels, ka bēgļu vidū izraisa sajūtu, ka tiek ierobežota viņu iesaistīšanās sabiedrībā. Tas ietekmē viņu spēcīnāšanu tādējādi, ka tā pārvēršas par savu pretstatu – viņu vājināšanu (Tendere, Varde/PP15).

Tāds ir barjeru un šķēršļu apkopots uzskaitījums pēc partneru sniegtajiem datiem.

Pirms tipoloģizēt barjeras un šķēršļus un izdarīt secinājumus par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniegšanā, te apkopotiem visu partneru datiem ir pievienojama padziļināta informācija par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā. Papildinformāciju ir snieguši Latvijas, Somijas un Vācijas eksperti sociālo pakalpojumu sfērā.

Padziļināta Latvijas, Somijas un Vācijas ekspertu informācija par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā

Barjeru un šķēršļu padziļinātai apzināšanai tika izvirzīts moto: **apzināt savas vājās puses ir ceļš, kā tās pārvarēt un kļūt stiprākiem.**

Metodoloģija. Lai iegūtu padziļinātu informāciju par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā, 2017. gada jūnijā un jūlijā tika veikta lokālo spēcīnāšanas tīklu ekspertu aptauja Latvijā, Somijā un Vācijā. Aptaujas instruments ir daļēji strukturēta anketa. Aptaujas mērķis – iegūt padziļinātu informāciju par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā, kā arī verificēt 2016. gada pirmajā pusē partneru sniegto informāciju par barjerām un šķēršļiem organizāciju darbā un uzzināt par pārmaiņām organizāciju darbā šai laikposmā. Latvija, Somija un Vācija tika izvēlētas, kombinējot racionālu izvēli un nejaušības principu. Racionalitāte tika likta lietā, sadalot visas astoņas ES Baltijas jūras reģiona valstis trīs atšķirīgās valstu grupās – Baltijas valstis, Skandināvijas valstis un Centrāleiropas valstis. Pēc tam tika izlozēta viena valsts no katras grupas. Kopumā tika veiktas 16 ekspertu aptaujas, piecas – Latvijā, četras – Somijā, septiņas – Vācijā.

Šoreiz daļēji strukturētās anketas plāns ir izvērstāks un tajā tiek piedāvāts faktoru kopums, kas ietekmē būtiskāko sociālo pakalpojumu organizāciju darbu un kas ir gan noskaidrojies iepriekšējā aptaujā, gan ticis fiksēts citos avotos praksē un teorijā. Respondentiem ir dota iespēja brīvi papildināt savas atbildes.

Informācijas analizē barjeras un šķēršļi tiek sadalīti divās lielās grupās. Tās ir klasificētas kā materiālās un nemateriālās barjeras un šķēršļi. Katrai grupai ir pakārtotas vairākas apakšgrupas. Tiek definēta barjeru un šķēršļu specifika, nosakot, ka barjeras ir ar cilvēku saistīti subjektīvi iekšējie faktori, turpretim šķēršļi ir lielā mērā objektīvi ārējie faktori. Ir izveidots šāds darbu ietekmējošo faktoru sadalījums:

1. Materiālie šķēršļi.
 - 1.1. Finansējums sociālo pakalpojumu sniegšanai.
 - 1.2. Sociālo pakalpojumu sniedzēju zemo atalgojums.
 - 1.3. Darba telpu stāvoklis.
 - 1.4. Sabiedriskā transporta pieejamība.
2. Nemateriālās barjeras un šķēršļi.
 - 2.1. Darbības juridiskā regulācija.
 - 2.2. Barjeras un šķēršļi, kas saistīti ar personālu un tā darba apstākļiem.
 - 2.2.1. Profesionāla personāla pieejamība.
 - 2.2.2. Personāla specializācija.
 - 2.2.3. Birokrātiski šķēršļi (pārmērīgs dokumentācijas produkcēšanas daudzums).
 - 2.2.4. Psiholoģiskas barjeras.
 - 2.2.5. Societālas barjeras.
 - 2.2.6. Horizontālās un vertikālās komunikācijas kvalitāte un darbu koordinācijas kvalitāte.
 - 2.2.7. Svešvalodu zināšanu deficīts.
 - 2.2.8. Cilvēciskais faktors un tā kvalitāte varas/pārvaldības struktūrās.
 - 2.2.9. Citas barjeras un šķēršļi.

Empīriskās informācijas analīzes rezultāti

2016. un 2017. gadā veiktajās aptaujās pārmaiņas barjeru un šķēršļu apzināšanā nav konstatētas.

No jauna iegūtā informācija pārsvarā ir saistīta ar personālu un nemateriāliem faktoriem – psiholoģiskām barjerām, komunikāciju, darba koordināciju, sabiedrības attieksmi pret sociālo pakalpojumu lietotājiem. Taču tiek norādīts arī uz finansējuma nepietiekamību.

Finansējuma nepietiekamība pakalpojumu sniegšanai un personāla atalgošanai

Par materiāliem šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniedzēju darbā tiek liecināts galvenokārt divos aspektos. Viens no tiem ir vajadzība palielināt finansējumu vietējās valodas mācībām bēgļiem un imigrantiem, lai viņi varētu sekmīgāk integrēties ieceļošanas zemes sabiedrībā. Otrs ir personāla zemais atalgojuma līmenis sociālo pakalpojumu un sociālās aprūpes iestādēs. Fiziski un psiholoģiski smagā darba prestižu stipri pazemina zemais atalgojums. Tādēļ ir personāla deficīts. Būtisks personāla deficīta iemesls ir zemais atalgojums par šo psiholoģiski saspringto darbu, kas personāla deficīta un/vai darba organizācijas dēļ reizēm veicams pārslodzes režīmā. Mana pieredze mācību darbā ar sociālā darba studentiem liecina, ka daļa jauniešu, kas apguvuši šo specialitāti, nevēlas strādāt šajā, viņuprāt, nepievilcīgajā jomā. Par nepievilcīgu tiek uzskatīts atalgojuma līmenis, darba apstākļi un bieži sastopamās psiholoģiski un sociāli smagās situācijas, kurās atrodas pakalpojumu lietotāji. Personālam tas izraisa distresu un hiperstresu.

Pakalpojumu sniedzēju darba nozīmes nenovērtēšana, kas izpaužas zemajā atalgojumā, izraisa viņos netaisnības izjūtu un pazemojuma jūtas. To, ka pacietības mērs ir pilns un klusēšana ir jāpārtrauc, liecināja Latvijas sociālās aprūpes centru darbinieku arodbiedrības paziņojums, ka, protestējot pret zemo atalgojumu, kas sociāliem aprūpētājiem Latvijā ir valstī noteiktās minimālās algas apjomā (2018. gadā tās bruto apjoms ir 430,00 eiro mēnesī), viņi 2018. gada 28. septembrī rīko astoņu stundu bada streiku. Bada streiks ir noticis, un tika sāktas sarunas ar Labklājības ministriju par algu palielināšanu. Ir neapšaubāma netaisnība par šo fiziski, psiholoģiski un morāli smago darbu saņemt atalgojumu, par kuru izdzīvot nav iespējams.

Tiesību normatīvā regulācija var būt un ir šķērslis sociālo pakalpojumu sniegšanā tajos gadījumos, kad likumu normas ir pretrunīgas, nav harmonizēti dažādu līmeņu dokumenti, kā arī tad, kad notiek likumu reformēšana, tiek veikti grozījumi likumos vai stājas spēkā jauna likumdošana. Somijā likumdošanas reforma sociālajā jomā ir aktuālītāte 2017. gada aptaujas laikā. Ja maina likumdošanu, kas saistīta ar sociālo palīdzību, tas vismaz uz laiku apgrūtina sociālo pakalpojumu sniedzēju darbu.

Profesionāla personāla deficīts sociālo pakalpojumu organizācijās

Par profesionāla personāla nepietiekamo skaitu, tā atrašanās un piesaistīšanas grūtībām lauku vidē reģionos informē Latvijas un Vācijas partneri. Abās valstīs reģionos ir grūti piesaistīt jaunos speciālistus. Pašreizējais personāls tuvojas pensionēšanās vecumam, darbinieku skaits sociālo pakalpojumu jomā sarūk. “Mums jāpadara sociālais darbs atraktīvāks jauniem cilvēkiem,” – atzīst sociālo pakalpojumu sniedzēji no Vācijas.

Viens no personāla deficīta iemesliem ir zemais atalgojums par šo psiholoģiski saspringto darbu, kas personāla deficīta un/vai darba organizācijas dēļ reizēm veicams pārslodzes režīmā.

Psiholoģiskās spēcīnāšanas vajadzība tiek apliecināta kā nepieciešamība gan personālam, gan pakalpojumu lietotājiem. To uzsver Latvijas un Vācijas partneri. Latvijas pārstāvji vairākkārt apliecina psihologa kā patstāvīga organizācijas darbinieka vajadzību. Vācijas eksperti izsaka vēlmi savās problēmsituācijās saņemt palīdzību no organizācijas vadības, savukārt ilgstošiem bezdarbniekiem ir akūti nepieciešams “stiprināt pamatemocijas un pašcieņu”.

Personāla specializācija darbam ar noteiktu sociālo pakalpojumu lietotāju kategorijām ir apzināta nepieciešamība Latvijā un Vācijā, kur ir konstatēts, ka personālam trūkst zināšanu gan par mūsdienu idejām un teorijām, kas saistītas ar noteiktas kategorijas pakalpojumu lietotājiem, gan par praktisku rīcību, kontaktējoties ar noteiktas kategorijas pakalpojumu lietotājiem, piemēram, ar personām, kurām ir garīgās attīstības traucējumi un psihiski traucējumi. Personāla specializācija ir nepieciešama arī darbā ar tiem jauniešiem, kuriem ir zems izglītības līmenis, nav prasmju un nav darba.

Birokrātiskie šķēršļi, kas saistīti ar izvērsta dokumentācijas gatavošanu, pasliktina darbu un sociālo pakalpojumu lietotāju stāvokli, jo kontaktēšanās laiks, kas atvēlēts pakalpojumu lietotājiem, samazinās. “Mēs permanenti esam pārslogoti ar sociālo pabalstu maksājumiem un papīru kalniem,” – liecina sociālo pakalpojumu sniedzēji no Latvijas. Taču tādas pašas sūdzības izskanējušas arī Dānijā.

Societālas barjeras. Par societālām barjerām tiek definētas tās barjeras, kas attiecas uz sabiedrību kopumā vai šajā gadījumā uz lielu sabiedrības daļu. Te iztirzātā temata kontekstā tā tiek apzīmēta negatīva attieksme pret dažāda veida atšķirībām un novirzēm no sabiedrībā pieņemtām uzvedības normām. Negatīva attieksme pret atšķirībām un

novirzēm izpaužas kā stigmatizācija, marginalizācija, diskriminācija, neiecietība, izslēgšana jeb atstumšana, kas var būt vērsta gan pret savas zemes citādajiem, gan pret svešzemniekiem: “Sociētāla atmosfēra pret migrantiem ir skaudra, un cilvēkiem (pat pakalpojumu sniedzējiem) ir sava pārlicība, kas nesaskan ar cilvēktiesībām” (Somija); “[..] naidīgums pret ārzemniekiem” (Vācija); “[..] stigmatizācija ir liela sabiedrības problēma (piemēram, viena vecāka ģimenes tiek diskriminētas pat vietējo politiķu publiskās runās)” (Vācija); “[..] sabiedrībā ir plaši izplatīta neiecietība un negatīva attieksme pret disfunkcionālām ģimenēm un viņu bērniem, [..] nabadzīgo ģimeņu materiāla atbalstīšana izraisa skaudību citos kopienas pārstāvjos, [..] cilvēki ir pret izmaksām un izdevumiem citu labā, vai tie būtu cilvēki ar invaliditāti, nabadzīgie, trūcīgie vai vielatkarīgie” (Latvija).

Barjeras un šķēršļi komunikācijā

Daudzās atbildēs plaši izvērstais temats saistīts ar komunikāciju. Komunikācija cieši saslēdzas ar jau minēto psiholoģisko problemātiku, un abas rada daudz sarežģījumu ikdienā un darbā. Tā kā komunikācijai ir divas asis – horizontālā un vertikālā, tad tās izraisīto iespējamo un reālo sarežģījumu lauks ir plašs. Horizontāli tā noris ar tā paša līmeņa kontaktpersonām. Vertikāli komunikācija noris padotības–pakļautības skalā. Vertikāli komunikācija noris vienā organizācijā ar vadošo personālu, tāda tā var būt starp dažāda līmeņa organizācijām. Un šī asimetriskā varas pozīcija gribot negribot izpaužas komunikācijā ar sociālo pakalpojumu lietotājiem.

Par komunikāciju ar sociālo pakalpojumu lietotājiem tiek pausts, ka vecāka gadagājuma personas un ilgtermiņa bezdarbniekus ir grūti sasniegt un grūti sākt komunicēt ar viņiem. Ilgtermiņa bezdarbnieku dzīve nabadzībā un sociālā izolācijā rada kauna jūtas, un viņi izvairās no komunikācijas ar citiem.

Ar bēgļiem un imigrantiem komunikācija ir apgrūtināta valodas barjeras dēļ.

Komunikāciju var apgrūtināt nepietiekams personāla skaits, specializēta personāla aiziešana no darba, laika ierobežojumi, kādi ārēji šķēršļi un arī gan personāla, gan pakalpojumu lietotāju iekšējās barjeras.

Savu īpatnību komunikācijā var radīt sociālo pakalpojumu saņēmēju emocionālie stāvokļi un ieradumi. Latvijas sociālo pakalpojumu sniedzēji informē, ka dažkārt pakalpojumu lietotāji mēdz izgāzt savas

dusmas uz sociālo dienestu personālu, mēdz būt neiecietīgi vai arī šantāžē sociālo pakalpojumu sniedzējus.

Komunikācija starp institūcijām un darba aktivitāšu koordinācija

Komunikācija un rīcības koordinācija ir plašs nepieciešamo uzlabojumu un iespēju lauks. Tas ir jo cieši saistīts ar komunikācijas un informācijas aprites pilnveidošanu. Par nepilnībām komunikācijas plūsmās un darbību koordinācijā žēlojas Latvijas, Somijas un Vācijas pārstāvji. Somu partneri norāda uz “spēcīgu koordinācijas trūkumu starp vienas nozares aktoriem”, ko profesionāļi mēģina pārvarēt, veidojot tīklošanos. “Trūkst darba koordinācijas starp sociāliem dienestiem un pakalpojumu sniedzējiem pieaugušo izglītības un nodarbinātības jomā,” liecina cits somu partneris. “Aktivitāšu koordinācijas deficītu” atzīst vēl trešais somu pārstāvis, piebilstot, ka tiek smagi strādāts, lai to pārvarētu. “Aktivitāšu koordinācijas deficītu” un vēlmi, lai būtu “labāka komunikācija starp atbildīgiem dienestiem, sabiedrības pārvaldības institūcijām un pakalpojumu sniedzējiem” vācu partneri piemin saistībā ar problēmu risināšanu darbā ar bēgļiem. Nodarbinātības centriem trūkstot oficiālas informācijas par bēgļu nodarbināšanas iespējām, integrēšanas kursiem, to uzdevumiem un mērķiem.

Informācijas un koordinācijas trūkumu darbā ar problemātiskajiem jauniešiem, kuriem nav izglītības, darba un prasmju, uzsver Latvijas partneri no Vidzemes: “[..] informācijas un aktivitāšu koordinācijas trūkums starp skolām, dažādām organizācijām un/vai departamentiem: šiem jauniešiem ir arī uzvedības problēmas skolā, viņiem ir nosliece būt negatīviem un agresīviem, un skolai bieži vien pietrūkst iekšējo resursu, lai pārvarētu problēmas, strādātu ar viņu motivāciju un rastu labākos risinājumus.” Un, izsakot nožēlu par ierobežoto iespēju iesaistīt darbā ar problemātiskajiem jauniešiem perspektīvos jauniešus, tiek vispārinoši secināts, ka “[..] nav viegli kaut ko uzsākt bez zināšanām, informācijas un saprašanas. Tas koordinācijas deficīts mūsu izglītojošajās un informatīvajās aktivitātēs var tikt attiecināts uz sabiedrību kopumā”, jo nav skaidrības, kura institūcija ir atbildīga, kura ir iesaistīta un kura veic specifiskās aktivitātes.

Cilvēciskais faktors

Kontekstā ar varas pārstāvju – politikas veidotāju un lēmumu pieņēmēju – cilvēciskajām, psiholoģiskajām īpašībām, kā arī ar viņu

vērtību orientāciju un interesēm sociālo pakalpojumu profesionāli min cilvēcisko faktoru, kas ietekmē sociālos procesus. No tā ir atkarīga jurisdikcija – likumi un daudzi sociālie procesi, tai skaitā normatīvi, kas regulē sociālos pakalpojumus. 2017. gadā notiek parlamenta vēlēšanas Vācijā, 2018. gada 6. oktobrī – Latvijā. 2017. gada 3. jūnijā Latvijā notiek pašvaldību vēlēšanas. Augstākās un vietējās varas vēlēšanas pievērš vācu un latviešu sociālo pakalpojumu sniedzēju uzmanību. “Valdības maiņa būs liels izaicinājums. Jaunie sociālie likumi tiks koriģēti, un mēs varam vien cerēt, ka jaunais vienlīdzības likums tiks saglabāts,” – tā savas bažas pauž vācu speciālisti sociālās labklājības jomā.

Latvijas pārstāvji izsaka savas bažas gan emocionāli, gan racionāli: “Kaut ātrāk paitu šīs pašvaldību vēlēšanas, lai būtu redzams, kas, tas ir, kādi cilvēki, nāks pie varas,” – tā tiek raksturota pirmsvēlēšanu nenoteiktības situācija. Sociālo pakalpojumu finansiālo atkarību no vietējās varas pārstāvju politiskās orientācijas un vērtību sistēmas cits Latvijas speciālists pēc ilglaicīgās pieredzes un novērojumiem izsaka šādiem vārdiem: “[..] personas, kas atrodas pie varas, it neko nedara ilglaicīgā perspektīvā.” Sociālo pakalpojumu speciālisti Latvijā ievērojuši vēl tādu likumsakarību: iesaistīšanās sociālās dzīves norisēs ir atkarīga no vadošām varas personām.

Somu speciālistiem par personām, kas ieņem varas pozīcijas, ir savs spriedums: “Amatpersonu izglītības trūkums liedz tiem lietot tādu somu valodu, ko varētu saprast arī tie, kam somu valoda nav dzimtā valoda.” Šī piezīme ir attiecināma uz gandrīz jebkuras valsts oficiālo birokrātisko un juridisko valodu un liecina par plaisu starp varas personām un parasto cilvēku. Atsvešinātība starp politiķiem un tautu ir izplatīta parādība tādēļ, ka viņiem visai bieži ir zema inteligence, viņi neievēro ētikas normas un rikojas savtīgi. Tas rada uzticēšanās trūkumu vai pilnīgu tās zudumu.

Cilvēciskais faktors izpaužas arī jau iztīrātājā negativitātē, kas raksturīga attieksmei pret sociāli neveiksmīgām un/vai citādām grupām. Izglītotā, mācītā, labklājīgā sabiedrībā tā izpaužas mazāk vai arī tiek labāk apslāpēta un slēpta. Netrenētā un mazāk labklājīgā sabiedrībā negatīvā attieksme tiek pausta tieši un atklāti, tā ne mazākā mērā netiek pakļauta paškontrolei.

Cilvēciskais faktors ir attiecināms vēl uz vienu aģentu sociālajā mijiedarbībā. Tie ir sociālo pakalpojumu galalietotāji. Viņu domāšanas un rīcības modeļu īpatnības ir nopietns pārbaudījums un stresa avots

sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Tiek minētas tādas pakalpojumu lietotāju domāšanas un rīcības modeļu īpatnības: cilvēku ar invaliditāti pasivitāte, problemātiskās jaunatnes daļas tādas uzvedības izpausmes kā alkohola un narkotisko vielu lietošana, agresivitāte, skolas neapmeklēšana, nesekmīgas atzīmes, bēgšana. Vēl vairākkārt tiek pieminēta ilgstošo bezdarbnieku un problemātiskās jaunatnes zemā pašcieņa, kas viņiem savu dzīves situāciju kavē mainīt pret labāku.

Secinājumi

Secinājumi par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā

Vispārinot 2017. gada papildpētījumā par barjerām un šķēršļiem iegūtās informācijas saturu, īsumā ir secināms, ka tika iegūta padziļināta un paplašināta informācija par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu organizāciju darbā, otrkārt, apstiprinājās informācija, ko partneri bija snieguši pirms gada, treškārt, vienam gadam paejot, pārmaiņas netika uzrādītas.

Materiālie šķēršļi kopumā nav nedz skaitliski lielākie, nedz nozīmīgākie šķēršļi. Izņēmums ir sabiedriskā transporta pieejamība laukos. Tiek minēti trīs materiālie šķēršļi: nauda, telpas un sabiedriskais transports.

1. **Nauda/finanses.** Par finanšu nepietiekamību vai par to, ka pēdējā laikā finanses tiek samazinātas sociāliem pakalpojumiem, bažas izteikuši vācu un somu pakalpojumu sniedzēji.
Naudas ierobežojums personālam parādās norādēs par tā zemo atalgojuma līmeni.
2. **Telpas.** Par to, ka jauniešiem trūkst telpu, kur varētu pulcēties, žēlojas poļu partneris, par imigrantu un vietējo iedzīvotāju kopīgās pulcēšanās telpu trūkumu runā zviedru partneri. Telpu stāvokļa uzlabošana ir aktualitāte, ko min Latvijas partneri no Vidzemes.
3. **Sabiedriskā transporta pieejamības ierobežojumi** reģionu lauku dzīves vidē ir visbiežāk minētais materiālais šķērslis. Tos ir nosaukuši visu dalībvalstu partneri, izņēmums ir Zviedrija. Latvijā sabiedriskā transporta pieejamība laukos kļūst aizvien ierobežotāka, kopš 2009. gadā tika konsolidēts budžets jeb drastiski taupīts uz

sociālo pakalpojumu finansēšanas samazināšanas un darba ņēmēju algu samazināšanas rēķina, lai, pārvarot finanšu spekulantu izraisīto ekonomisko krīzi, glābtu no bankrota privātu banku par nodokļu naudu un pasargātu no zaudējumiem visbagātāko sociālo slāni.

Nemateriālas barjeras un šķēršļi

Biežāk minētas ir nemateriālas iedabas barjeras un šķēršļi. Tie ir juridiski, darba organizatoriskie un sociālās un individuālās psiholoģijas jautājumi. Psiholoģiskā problemātika ir aktuāla abām pusēm – pakalpojumu sniedzējiem un saņēmējiem.

Juridiskie šķēršļi. Tie ir atšķirīgi atkarībā no pakalpojumu lietotāju kategorijām un valstu specifikas. Juridiskie šķēršļi rodas trīs iemeslu dēļ. Tie ir: likumdošanas mainīšana, likumu trūkums un juridisko normu harmonizācijas limenis. Tā Dānijā sociālo pakalpojumu sniegšanu bēgļiem kavē saskaņota likumdošanas kopuma trūkums. Somijā pakalpojumu sniegšanas (bēgļiem un imigrantiem) juridiskās regulācijas reformas situāciju padara kritisku. Likumdošanas mainīšana nozīmē nenoteiktību, kas mulsina un kavē pārliecinošu rīcību. Pārejā no integrācijas pakalpojumiem uz vispārējiem pakalpojumiem somu speciālistu novērtējumā “viņi (bēgļi – A. S.) bieži iekrīt kā aizā”. Latvijā 2017. gada pirmajā pusē speciālisti pauda neapmierinātību par sociālās uzņēmējdarbības likumiskās regulācijas neesamību. 2017. gada oktobrī Sociālā uzņēmuma likums tika pieņemts, un 2018. gada aprīlī tas ir stājies spēkā. Latvijā aktualizētā deinstitucionalizācijas programma normatīvā regulējuma trūkuma dēļ speciālistiem ir radījusi nenoteiktības izraisītu stresu.

Pakalpojumu sniedzēju psiholoģiskās problēmas ir izvairīšanās no refleksijas par pārmaiņām, izdegšanas sindroms, negatīvo emociju, ko izjūt pakalpojumu lietotāji, pārstrādāšana, pakalpojumu saņēmēju valodas nezināšana.

Bez psiholoģiskās problemātikas jāmin arī speciālistu norādītās reizēm sastopamās subjektīvās atšķirības starp sociālo pakalpojumu sniedzējiem un saņēmējiem vajadzību izvērtēšanā. Abu pušu uzskati un priekšstati par pakalpojumu lietotāju vajadzībām mēdz stipri atšķirties.

Multikulturālā sabiedrība un komunikācija rada virkni savstarpējās saprašanās barjeru. Tās ir valodas, ieradumu, paražu, uzvedības normu atšķirības.

Pakalpojumu lietotāju psiholoģiskās problēmas, ko novērojoši speciālisti, ir demotivācija pārmaiņām, tradicionāls lomu modelis, bailes, bēgļu un imigrantu izvairīgās atbildes par dzīvesvietu kā šķērslī viņu ātrākai integrācijai, bēgļu un imigrantu psiholoģiskās traumas, kuras izraisījusi kara pieredze.

Pakalpojumu saņēmēju zema izglītības līmenis sasaistās ar sociālo prasmju un situāciju risināšanas prasmju trūkumu.

Valodas barjeras tiek minētas kā šķērslis un barjera tiem partneriem Dānijā, Somijā, Vācijā un Zviedrijā, kuri sniedz pakalpojumus bēgļiem un imigrantiem. Pastāv abpusējas valodas barjeras, jo imigrantiem ir nepietiekamas vietējās valodas zināšanas, pakalpojumu sniedzējiem nav imigrantu valodu zināšanas. Tulki ne vienmēr ir pieejami, un tulku algošanai organizācijām jo bieži nav naudas.

Kultūru atšķirības, kas izpaužas uzvedības normās un paražās, izraisa nesaprašanos starp pakalpojumu saņēmējiem un sniedzējiem darbā ar bēgļiem un imigrantiem.

Dezintegrācija sabiedrībā ir izplatīta parādība, un tā izpaužas pēc daudzām identitātes pazīmēm: pilsonības, etniskās piederības, piederības pie noteiktas vecumgrupas un starppaaudžu attiecībās. Igauņu partneri atzīst, ka kopumā sabiedrībā vērojama sirsnīgas, draudzīgas kopdzīves jeb konvivialitātes mazspēja, deficīts un neprātība.

Komunikācija, darbu koordinācija un informācijas aprīte ir visai nozīmīgs organizatoriskā rakstura barjeru kopums, kuru cēlonis ir menedžmenta atslābināts darba režīms. Šī problemātika tiek konstatēta starp viena līmeņa sociālo pakalpojumu organizācijām un starp subordinētām augstākstāvošām un tām pakļautām zemākstāvošām institūcijām.

Noslēgumā vispārīgi secinājumi par spēcīnāšanas vietu sociālekonomiskā konteksta galvenajiem informācijas blokiem.

Vispārīgi secinājumi par statistiskiem datiem

Statistiskie dati par pirkspējas standartu, apdzīvotības blīvumu un iedzīvotāju sastāva pārmaiņām partnerības vietās ir stipri atšķirīgi. Tam visam ir loģisks, sociāls, ekonomisks un uz fizikālo apstākļu savdabību balstīts izskaidrojums.

Apdzīvotības blīvums un pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā ir savstarpēji saistīti rādītāji. Pamatcēloņi zēmam apdzīvotības blīvumam

un novecošanai kā raksturīgākai pazīmei iedzīvotāju sastāva pārmaiņas līdzās depopulācijai ir skaudri klimatiskie vai skarbi sociālie un ekonomiskie dzīves apstākļi. Zviedrijas un Somijas ziemeļos skaudrais klimats, ko ietekmē šo valstu ģeogrāfiskais stāvoklis, nav pievilcīgs dzīvošanai, bet šajās valstīs to daļēji kompensē labvēlīgie ekonomiskie rādītāji, kas vismaz uz kādu laiku cilvēkus piesaista šai vietai un notur. Cēlonis tam, ka klimatiski labvēlīgākos apstākļos Latvijā iedzīvotāju blīvums ir tikpat zems kā tajās Somijas vietās, kas atrodas daudz tālāk uz ziemeļiem, ir Latvijas lauku apdzīvoto vietu nelabvēlīgie sociālie un ekonomiskie dzīves apstākļi – darbavietu trūkums, smags darbs, zems atalgojums, nabadzība, sociālo, medicīnas un kultūras pakalpojumu pieejamības ierobežojumi –, tāpēc lauku iedzīvotāji aizbrauc uz pilsētām. Liels skaits Baltijas valstu iedzīvotāju kā ekonomiski bēgļi dodas arī uz ārzemēm. Ekonomiski aktīvie darbaspējas vecuma pieaugušie un jaunieši aizbrauc no laukiem, jo pilsētās paveras iespēja iegūt augstāku izglītību un atrast darbu. Šis process uzskatāmi ir izpaudies Baltijas valstu pārejas sabiedrībās.

Urbanizācijas tendence kā joprojām notiekošs process arī ir ņemama vērā. Tā vēl arvien turpinās, jo pilsētvide piedāvā daudz vairāk iespēju salīdzinājumā ar lauku dzīves vidi un citu dzīves stilu. Urbanizācija ir viens no iemesliem, kāpēc laukos iedzīvotāju kļūst mazāk un palielinās vecāka gadagājuma cilvēku īpatsvars.

Vispārīgās ar iedzīvotājiem saistītās dominējošās attīstības tendences lauku dzīves vidē ir izsakāmas ar diviem terminiem: depopulācija un populācijas novecošana.

Iedzīvotāju skaita pieaugums SEMPRE projekta īstenošanas vietās Somijā, Dānijā un Zviedrijā (tās klimatiski skaudrā reģionā) ir hipotētiski izskaidrojams ar imigrācijas plūsmu virzīšanu uz šiem reģioniem no citu kontinentu valstīm, kas ir ekonomiski izpostītas ilgstošo sociālo konfliktu rezultātā, un no bijušās PSRS valstīm.

Vispārīgi secinājumi par vietu īpatnībām

Informācija, kas norādīta respondentu atbildēs uz jautājumu par vietu īpatnībām, liecina par šādām vietu ekonomiskām īpatnībām un atšķirībām: Vācijas partneris no Plēnes norāda, ka lauksaimniecībai raksturīga sezonāla nodarbinātība. Baltijas valstīm raksturīgs rādītājs ir augsts bezdarba līmenis, ekonomiskā depresija un cilvēku depresija.

Salīdzinājumam ļoti zems bezdarba līmenis un zems nodarbinātības līmenis privātā sektorā tiek norādīts saņemtajās ziņās par Dāniju.

Atbildēs par vietu īpatnībām ir minētas migrācijas plūsmas. Tās notiek divos pretējos virzienos – migrējot no laukiem uz pilsētām un emigrējot uz ārzemēm (tas ir izplatīts process Baltijas valstīs). Sociāli un ekonomiski labklājīgās Skandināvijas valstis un Vācija ir atraktīvs imigrācijas galamērķis.

Cita zīmīga vietu īpatnība, kas norādīta atbildēs, ir saistīta ar infrastruktūras kvalitāti un stāvokli. Baltijas valstīs daudzviet ir ierobežota izglītības, veselības aprūpes, pasta, banku, veikalu pakalpojumu pieejamība. Un pagaidām sociālo pakalpojumu pieejamība reģionos turpina pasliktināties.

Zviedrijā Norbotenas lēnes īpatnība ir izteikts profesionālu trūkums sociālajā jomā un medicīnā.

Sabiedriskā transporta pakalpojumi ir problemātiski daudzviet. Projekta vietās Dānijā autoceļu tīkla kvalitāte tiek raksturota kā laba, bet sabiedriskā transporta pieejamība ir tāda, ka mobilitāte bez personiskā auto ir stipri apgrūtināta vai pat neiespējama. Līdzīgi ir Vācijā – Plēnē un Ziemeļfrīzlandē.

Latvijas reģionos lauku dzīves vidē mazinās sabiedriskā transporta pieejamība un autoceļu stāvoklis daudzviet ir kritisks.

Vispārīgi secinājumi par faktoriem, kas ietekmē sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļus

Sociālo pakalpojumu galalietotāju dzīves apstākļu raksturojums liek secināt, ka šie cilvēki vairāk vai mazāk atrodas diskomforta zonā. Galvenie faktori, kas ietekmē viņu dzīves apstākļus, ir bezdarbs, mobilitātes ierobežojumi sabiedriskā transporta nepieejamības dēļ un sava auto neesamība naudas trūkuma, veselības stāvokļa vai citu iemeslu dēļ. Neapšaubāms fakts ir sabiedrības dezintegrācija pēc sociālās stratifikācijas nabagos un bagātos, pēc piederības pie citas rases, etnosa, pēc tādām atšķirībām kā invaliditāte, devianta uzvedība. Sociālā dezintegrācija izpaužas daudzējādi, arī kā telpiskā segregācija – sociāli līdzīgie ierobežo un norobežo savu dzīves, darba un komunikācijas telpu.

Psiholoģiskās problēmas ir izplatīts un būtisks faktors, kas ietekmē šo cilvēku dzīvi. Viņiem tiek piedēvētas šādas psiholoģiskās īpašības un stāvokļi: nenoteiktības un neziņas radīts diskomforts,

dažādu vardarbības veidu izraisīta psiholoģiska trauma, bezcerība, apātija, motivācijas trūkums, sociālo prasmju deficīts, neprasmē tikt galā ar dažādām dzīves situācijām. Vientulība tiek pieminēta saistībā ar vecāka gadagājuma personām Somijā un personām ar invaliditāti Latvijā.

Vispārīgi secinājumi par barjerām un šķēršļiem sociālo pakalpojumu sniedzēju darbā

Barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu organizāciju darbā izpaužas kā daudzveidīgi aprūtinājumi un problemātika. Atšķirības determinē valstu atšķirības un daudzveidīgo pakalpojumu lietotāju kategoriju atšķirības. Darbā ar katru pakalpojumu lietotāju kategoriju ir sava darba specifika. Tādēļ veiksmīgāku darbu un tā rezultātu nodrošina sociālo pakalpojumu sniedzēju specializācija.

Iegūtā informācija liecina, ka kopumā materiālie šķēršļi pakalpojumu sniegšanā nav galvenie. Par finanšu nepietiekamību kā šķēršli pakalpojumu sniegšanā izsakās tie somu un vācu sociālo pakalpojumu sniedzēji, kas strādā ar bēgļiem un imigrantiem. Vairāk naudas būtu vajadzīgs valodu kursiem un tulku atalgošanai. Taču Baltijas jūras reģionā ir valstis, kur sociālo pakalpojumu organizāciju personāls tiek atalgots neadekvāti zemu.

Neapmierina arī sabiedriskā transporta pieejamības ierobežojumi reģionu lauku dzīves vidē. Tas ir visbiežāk minētais materiālais šķērslis. Sabiedriskā transporta pieejamība ir akūta problēma, kurai ir jāmeklē risinājumi.

Padziļinātājā barjeru un šķēršļu apzināšanā respondentu atbildes atklāja daudz plašāku problēmu klāstu, konkretizējot vairāku problēmu saturu. Atbildēs tika sniegts daudz plašāks psiholoģisko problēmu izklāsts, kā arī ziņas par iepriekš neminētu būtisku problemātiku, kas ietekmē darbu. Tā ietver, piemēram, sociētālas barjeras, kas faktiski ir sociālās psiholoģijas izpausme visas sabiedrības mērogā, komunikāciju, darbu, rīcības, informācijas aprites koordinācijas kvalitāti, kas būtu uzlabojama, pie varas esošo personu īpašību, vērtību, interešu un lēmumu ietekme uz sociāliem procesiem un sociālo pakalpojumu sniegšanu.

Sociētālas barjeras šajā projektā izpaužas kā dažāda negatīva attieksme pret atšķirībām, citādību, svešību. Tā ir izskaidrojama ar

izdzīvošanas instinktu un psihes dzīlēs mītošām bailēm. Bezapzinīga un reizēm reāla apdraudējuma izjūta izraisa negativitāti pret jebkuru svešinieku.

Psiholoģiskās problēmas skar sociālo pakalpojumu organizāciju profesionāļus visai dziļi, jo darbs ar pakalpojumu lietotājiem noris patstāvīga, paaugstināta stresa apstākļos. Gadījumu analīze, situāciju risināšana un komunikācijas stils rada distresu un hiperstresu.

Komunikācija un koordinācija ir nozīmīgi faktori, kuri ietekmē darbu un par kuriem sniegts daudz kritisku ziņu. Tās abas tiek raksturotas kā neapmierinošas un apgrūtina ikdienas darbu. Komunikācijā sarežģījumiem ir vairākas dimensijas. Rodas sarežģījumi komunikācijā ar kolēģiem, vadību un pakalpojumu lietotājiem.

Darba, rīcības koordinācijas un informācijas apmaiņas operativitātes nepietiekamība ir būtiskākās nepilnības subordinētajā komunikācijā starp augstāk un zemāk stāvošām sociālās labklājības institūcijām.

Informācijas aprites operativitātes, komunikācijas un koordinācijas kvalitātes uzlabošana tiek aktualizēta kā neatliekama nepieciešamība.

Ieteikumi

1. Pieņemot lēmumu par infrastruktūras objektu likvidāciju lauku apdzīvotās vietās, pamatoties uz ilglaicīgu stratēģisku perspektīvu, nevis uz konkrētā brīža ekonomisko izdevīgumu – naudas izdevumiem. Ja infrastruktūras konsolidācija ir vienīgais risinājums, tad piedāvāt alternatīvas. Gudra, atbildīga un laba pārvaldība lēmumu pieņemšanā nozīmē ilglaicīgu stratēģiju un apsvērumu, ka pastāv vērtības, kas naudā nav samaksājamas un izsakāmas.
2. Lauku apdzīvoto vietu paglābšana no iztukšošanās un izzušanas no Latvijas kartes ir saistīta ar ekonomiskās aktivitātes iedzīvotāju, ražotņu izveidošanu un sociālo pakalpojumu pieejamības nodrošināšanu. Daži mēģinājumi tās radīt Latvijā beigušies nesekmīgi, jo vietējie iedzīvotāji tiek ietekmēti – viņiem tiek iestāstīts, ka ražotņu izveidei ir jāpretojas, jo ražošana piesārņoot vidi. Ja valsts un vietējās pašvaldības ir gudras un atbildīgas, tad

- ražošanas izraisītā vides piesārņošana kontrolēti var tikt reducēta līdz minimumam.
3. Mobilo sociālo pakalpojumu piegāde un nodrošināšana aprūpei mājās vecāka gadagājuma personām un personām ar invaliditāti ir viens no risinājumiem vietās, kur sociālo pakalpojumu infrastruktūra likvidēta vai izzudusi, ja viņi lauku dzīves vidē dzīvo vieni un šai vidē nenotiek nekādas pozitīvas pārmaiņas. Mobilie sociālie pakalpojumi daudzviet sevi apliecinājuši kā labu praksi. Latvijā mobilo sociālo pakalpojumu piegādi un aprūpi mājās piedāvā Latvijas Samariešu apvienība. Šādam pakalpojumu tīklam būtu jāpārklāj visa Latvijas teritorija. Pašvaldību sociālie dienesti būtu tie aģenti, kas organizē mobilo sociālo pakalpojumu pieejamību tiem, kam tie ir vajadzīgi. Maksāt par pakalpojumiem varētu gan paši to lietotāji, gan pašvaldība, ja to lietotāji nav maksāspējīgi.
 4. Sabiedriskā transporta pieejamības jautājums ir risināms, racionāli veidojot transporta kursēšanas grafiku, šo pakalpojumu subsidējot no nodokļu ieņēmumiem un meklējot inovatīvus risinājumus transporta pakalpojumiem laukos. Te varētu izpausties iedzīvotāju pašiniciatīva kā labas kopā dzīvošanas spēja vai vietējās pašvaldības organizēts transporta pakalpojums, apspriešanās rezultātā izlemjot, kad un kur notiks braucieni, lai apmierinātu sadzīviskās vajadzības. Transporta problemātika laukos ir ļoti aktuāla, tāpēc tās risinājumi pašlaik tiek meklēti arī kādā Eiropas Savienības *Interreg* programmas Baltijas jūras reģiona valstu projektā, kurā ir iesaistīta arī Latvija.
 5. Atkārtoti izskatīt valsts pārvaldības decentralizācijas principa piemērošanu. Funkcijām adekvātu valsts pārvaldības institūciju pārvietošana no Rīgas uz reģioniem veicinātu vietējo saimniecisko darbību un nodarbinātību vismaz servisu jomā.
 6. Aktuāls uzdevums ir sociālo pakalpojumu sniedzēju profesijas prestiža celšana. Svarīgs nosacījums tam ir atalgojuma kāpinājums, izvērtējot šī darba augsto spriedzes līmeni un nozīmi sociālā miera uzturēšanā. Tāpat personāls ir preventīvi aizsargājams no psiholoģiskās izdegšanas gan racionālā darba laika organizēšanā, gan darba veidu sadalīšanā, tos dažādojot.
 7. Sociālo pakalpojumu organizāciju menedžmenta darbs ir nopietni pilnveidojams. Vadišanas funkcijas ir uzlabojamas, jo bieži

ir pausta personāla neapmierinātība ar komunikācijas, aktivitāšu koordinācijas, kā arī informācijas aprites kvalitāti. Informācijas apmaiņas operativitāte, aktivitāšu koordinācija, augstāk stāvošo institūciju komunikācija ar zemāk stāvošām institūcijām ir funkcijas, kuru kvalitāte ir atkarīga no vadības. Koordinācijas funkcija prasa vadīšanas personāla sasprindzinājumu. Lai šo funkciju labi veiktu, ir vajadzīga griba, pienākuma un atbildības apziņa. Te ir plašs darba un nepieciešamo uzlabojumu lauks.

8. Aktuāls uzdevums izglītības institūcijās un darbavietās ir turpināt mainīt cilvēku domāšanas un uzvedības modeļus. Šī nepieciešamība ir jūtama saistībā ar plašo psiholoģisko problēmu izplatību un cilvēciskā faktora lomu un nozīmi dažādos sociālos slāņos un grupās – gan sabiedrības pārvaldības līmenī, gan sabiedrības attieksmēs, domāšanas veidā un uzvedībā. Pašreizējais sociālo pakalpojumu lietotāju un daļēji pakalpojumu sniedzēju situācija, kā arī atmosfēra sabiedrībā liecina par pārmaiņu nepieciešamību.

Noslēgumā kā labas prakses piemērs sniegta zviedru partneru pieeja migrantu jautājuma risināšanai reti apdzīvotā Norbotenas lēnē Zviedrijas ziemeļos:

Nozīmīgs aspekts mūsu projektā ir tas, ka pieaugošā migrācija uz Norbotenu rezultēsies jaunu pakalpojumu izveidošanā, kas uzlabos vispārējo labklājību un izaugsmi. Piemēram, tulku, dzimtās valodas skolotāju, jaunas ārzemju virtuves un pārtikas piegādes pakalpojumi, kā arī pakalpojumi citās valodās, nevis zviedru valodā un vēl kas cits. Droši, ka būs vēl kas vairāk.

Šī pieeja ir paraugs un piemērs tam, kā var pārdomāt jebkuru problemātisku situāciju un meklēt tai risinājumu, lai uzlabotu kopējos dzīves apstākļus.

Atsauces

Bela, B., Ņikišins, J. (2018) Ilgtspējas sociālā dimensija: vai virzāties pretī labklājībai un cienpilnai dzīvei? Grām.: Bela, B. (zin. red.) *Ilgtspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 108.–139. lpp.

Dzenovska, D. (2012) *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 198 lpp.

Eurostat. Statistical data on: 1. PPS/capita in % of EU (2013), 2. Population density (2013) and 3. Relative Population change 2011–2015. Available: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database> [accessed: July 20, 2016].

Hazans, M. (2011) The Changing Face of Latvian Emigration, 2000–2010. In: *Latvia. Human Development Report 2010/2011. National Identity, Mobility and Capability*. Riga: ASPRI, pp. 77–101.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja (2012) Rīga: Latvijas Universitāte, 153 lpp.

LR1. Sociālās aprūpes centru darbinieki piesaka badastreiku. Dienas ziņas 19.09.2018. Pieejams: www.lsm.lv [skatīts 20.09.2018.].

Simmel, G. (1992) Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. In: *Georg Simmel Gesamtausgabe (GSG)*. Bd. 11. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 764–771.

Simmel, G. Stranger. Available: <http://www.wattis.org/MEDIA/00413.pdf> [accessed: December 12, 2015].

Simon, M., Mikesova, R. (2014) *Population Development and Policy in Shrinking Regions: the Case of Central Europe*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of Czech Republic, 132 p.

Towards a Convivial Economy. The Contribution of a Re-formed Community Diakonia in Europe (2017) Geneva: The Lutheran World Federation, 54 p.

SEMPRE partnerība The SEMPRE Partnership

1	Šlēsvigas-Holšteinas Diakonija
(<i>Diaconie of Schleswig-Holstein, DE</i>)	11	Sociālās rīcības fonds
(<i>Foundation of Social Action, EE</i>)
2	Ziemeļvācijas Evaņģēliski luteriskā baznīca
(<i>Evangelical Lutheran Church in Northern Germany, DE</i>)	12	Mūžizglītības fonds PERITIA (SEMPRE projektā līdz 2018. gada 31. augustam)
(<i>The Foundation for Lifelong Learning PERITIA, PL</i>)
3	Šlēsvigas-Holšteinas Ekonomikas akadēmija
(<i>Academy of Economics Schleswig-Holstein, DE</i>)	13	<i>Coompanion Norrbotten</i> , konsultatīva apvienība sociālās uzņēmējdarbības ekonomiskos jautājumos
(<i>Coompanion Norrbotten, SE</i>)
4	Lietišķo zinātņu augstskola <i>Novia</i>
(<i>Novia University of Applied Sciences, FI</i>)	14	Sanderbijas tautas vidusskola
(<i>Sunderby Folk High School, SE</i>)
5	Jiveskiles-Kokolas Universitātes konsorcijs <i>Chydenius</i>
(<i>University of Jyväskylä, Kokkola University Consortium Chydenius, FI</i>)	15	Dienvēstrijas Universitātes koledža
(<i>University College South Denmark, DK</i>)
7	Liepājas Diakonijas centrs
(<i>Diaconal Centre Liepaja, LV</i>)		<i>Nordregio</i> , Ziemeļvalstu ministru padomes starptautiskais reģionālās attīstības un plānošanas pētniecības centrs
(<i>Nordregio, Nordic Council of Ministers' International Reserch Center for Regional Development and Planning, SE</i>)
8	Latvijas Universitāte
(<i>University of Latvia, LV</i>)	16	
9	Luterāņu Diakonija
(<i>Lutheran Diaconia, LT</i>)	17	Vidzemes Augstskola
(<i>Vidzeme University of Applied Sciences, LV</i>)
10	Igaunijas Evaņģēliski luteriskā baznīca
(<i>Estonian Evangelical Lutheran Church, EE</i>)		

Baltijas jūra Kurzemē. Foto: Anna Stepčenko

Partneru sapulces starpbrīdī Dienviddānijas Universitātes koledža pie Ērika Hagensa (*Eric Hagens*) sienas gleznojuma “Jaunais evaņģēlijs”.
Foto: Dienviddānijas Universitātes koledža

Fragments no Ērika Hagensa sienas gleznojuma “Jaunais evaņģēlijs”.
Foto: Anna Stepčenko

Kāpnes augšup mūsdienās. Fragments no Ērika Hagensa sienas gleznojuma “Jaunais evaņģēlijs”. Foto: Anna Stepčenko

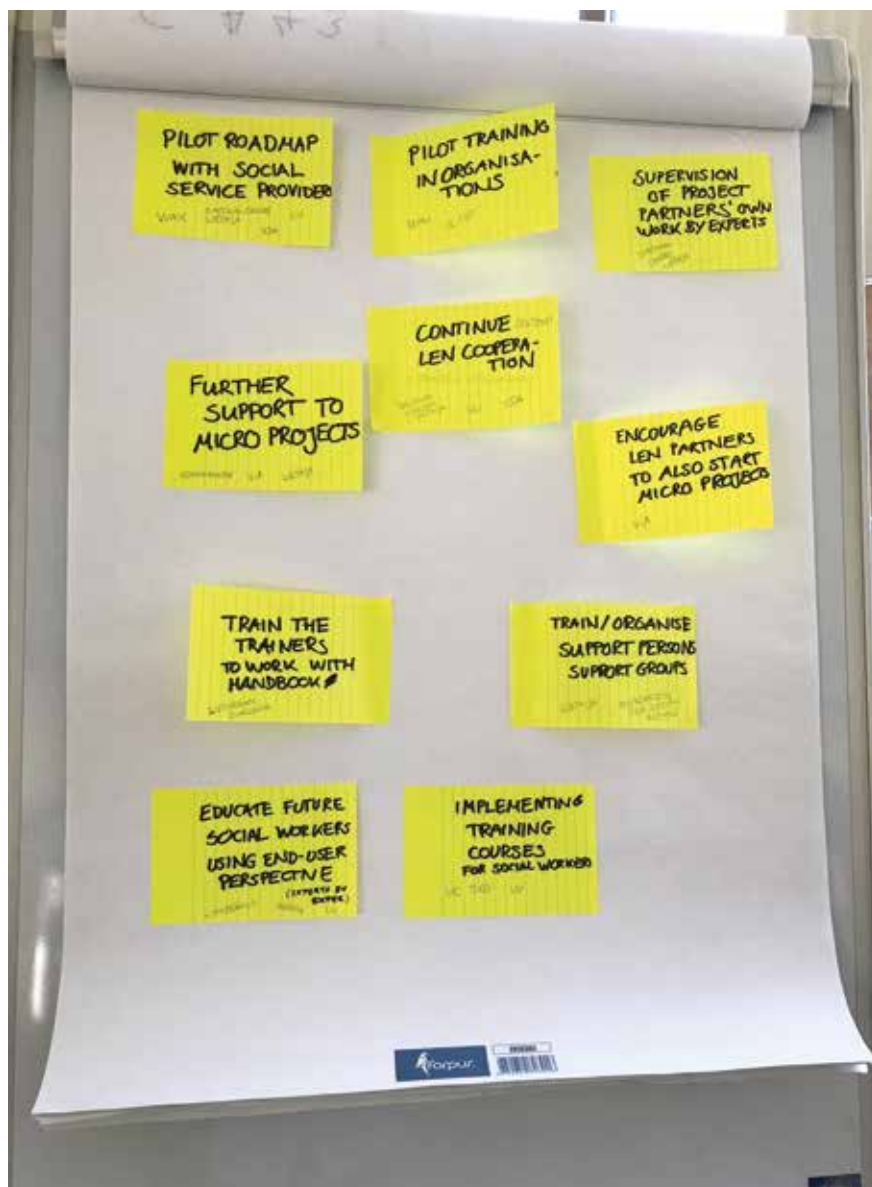
Četri cilvēki jūras krastā raugās uz horizontu, kur jūrasceļš var aizvest uz visām četrām debespusēm. Esbjerga, Dānija. Foto: Anna Stepčenko

Zemesceļš Kurzemē 2018. gada vasarā. Foto: Anna Stepčenko

SEMPRE projekta pirmā konference 2016. gada septembrī Berlīnē.
Foto: Vībke Hīnca (*Wiebke Hinz*)

Apkopotas darba grupas idejas par mikroprojektu īstenošanu 2017. gada novembrī Esbjergā. Foto: Anna Stepčenko

Antistresa bumbiņas no filca, domātas bērniem ar attīstības traucējumiem, papildinātas ar saritinātām citātu lapiņām no Bībeles. Izgatavotas mikroprojekta ietvaros Harkujervē (*Harkujärve*), Igaunijā. Foto: Urmas Ross (*Urmas Roos*)

Seminārā par mācībām rīcībā 2017. gada 27. februārī Esbjergā.
Foto: Anna Stepčenko

SEMPRE projekta sapulces dalībnieki izbraukumā Grobiņā Andra Leimanta veidotā dāliju dārzā "Purvičos" 2018. gada 13. septembrī. Foto: Anna Stepčenko

Starptautiskā projekta “Sociālā spēcīgāšana reģionos” (SEMPRE) noslēguma konferences dalībnieki 2018. gada 27. novembrī Latvijas Universitātes Mazajā aulā. Foto: Toms Grīnbergs

Starptautiskā projekta “Sociālā spēcīgāšana reģionos” (SEMPRE) noslēguma konference 2018. gada 27. novembrī. No kreisās: SEMPRE projekta vadošā partnera – Šlēsvīgas-Holšteinas Diakonijas – vadītājs Heiko Nass (*Heiko Naß*) un Latvijas Universitātes rektors prof. Indriķis Muižnieks. Foto: Toms Grīnbergs

Nākotnes darbnīcas darba grupas ideju grafiskā vizualizācija noslēguma konferencē 2018. gada 27. novembrī. Foto: Mihaels Gustmans (*Michael Gustmann*)

Rīgas jūras līcis, dabas parks "Piejūra". Foto: Anna Stepčenko

Anna Stepčenko, Laura Jaunromāne

Iesaistītās/ieinteresētās puses sociālo pakalpojumu organizāciju personāla un pakalpojumu galalietotāju spēcināšanā. Teorētisks ieskats un SEMPRE projekta empīrisko datu analīze

**Stakeholders of Social Service Provider
Organisation Staff and End User Empowerment.
Theoretical Insight and Analysis of Project
SEMPRE Empirical Data**

Summary

The aim of this article is to highlight the role of the stakeholders in social empowerment process and to characterize them as a tool of empowerment.

The article contains analysis of both theoretical aspect and empirical data characterising stakeholders' participation in the local empowerment networks of the eight Baltic sea region countries. The authors have implemented a theoretical analysis of stakeholders as a concept, its development, as well as the usual framework of the stakeholders' analysis is provided. The contemporary meaning of stakeholders is explored according to R. Edward Freeman, the theorist of business management, as viewed in his book "Strategic Management: A Stakeholder Approach" (1984). It has become a landmark within fields of business and third sector. Many significant contemporary international organizations work in cooperation with their stakeholders. Those aspiring to protect general human ethical values include the United Nations Organization, World Health Organization, World Wildlife. The framework of stakeholders' analysis consists of three parts: 1. identifying stakeholders, 2. differentiating and categorizing stakeholders, 3. investigating relationships between stakeholders.

An empirical information on stakeholders of the SEMPRES project partners has been gathered at the very beginning of the project. A questionnaire was distributed among the partners. The content of the questionnaire consisted of information on status of stakeholders, their aims, resources, functions, and roles in the relevant Local Empowerment Network (LEN) and Regional Coordination Group (RCG), and, finally, their contact information.

As a result, there were received 17 completed questionnaires that contained information about 168 stakeholders. The main findings of the stakeholders' analysis of the SEMPRES project partners are being related to levels and types of stakeholders. Three levels of stakeholders were defined – those representing national, regional and local levels, as well seven types of stakeholders: 1. policy and decisions makers, 2. policy implementing stakeholders, 3. educational and research institutions, 4. professional education institutions, workshops, day care centers, 5. non-governmental organizations and their networks, 6. entrepreneurs, 7. individuals (relatives, friends).

The aims of stakeholders depend on the level and type they belong to. The classification of aims ranges from general social policy promotion to specific education, life-long learning, support, and philanthropy.

The resources at their disposal similarly depend on their level and type. They are placed in a scale including establishment of social policy, legislative regulations, impact on mass media, knowledge and experience to share, rooms and places to offer an emotional closeness for the end users.

Roles of the project SEMPRES stakeholders are divided into social policy makers, decision makers, educators, experts, consultants, researchers, analysts, leaders of opinions, supporters, involvers. Encouraging is also an important role for the end users. The most widespread functions are an exchange of knowledge, consultations, sharing experience.

Key words: stakeholders, empirical data on their aims, resources, functions, roles.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir teorētiski izskaidrot, ko nozīmē jēdziens “iesaistītās/ieinteresētās puses”, un analizēt empīriskos datus par SEMPRES projektā iesaistītām/ieinteresētām pusēm. Jēdziena *stakeholders*, kas latviešu valodā visbiežāk tiek tulkots kā “iesaistītās puses”, saturiskā loģika liek tā nozīmes precizēšanai pievienot apzīmējumu “ieinteresētās puses”. Tādēļ šai izdevumā tiek lietots jēdziens “iesaistītās/ieinteresētās puses”. Sākumā tiek sniegta jēdziena definīcija, tad aplūkotas jēdziena saturiskās nozīmes pārmaiņas laika gaitā un tā mūsdienu saturs. Šī raksta kontekstā iesaistītās puses ir sociālās spēcīnāšanas aģenti. Teorētisko ieskatu turpina projekta partneru sniegtās empīriskās informācijas analīze par iesaistītām/ieinteresētām pusēm, par šo pušu lokālo spēcīnāšanas tīklu sadarbību un pakalpojumu galalietotāju iesaistīšanu sociālo pakalpojumu veidošanā. 168 uzrādīto iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzes

rezultātā ir radīta tipoloģija, ko veido septiņi iesaistīto/ieinteresēto pušu tipi. Ir analizēti iesaistīto/ieinteresēto pušu mērķi, resursi un lomas sociālās spēcīnāšanas procesā.

Atslēgvārdi: iesaistītās/ieinteresētās puses – jēdziena definīcija, saturs un atbilstība, empīriskie dati par iesaistīto pušu tipiem, funkcijām, mērķiem, resursiem un lomām.

Tematika. Jēdziena “iesaistītās/ieinteresētās puses” saturs, iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzes struktūra. Sociālās spēcīnāšanas jēdziens iesaistīto/ieinteresēto pušu kontekstā. Empīrisko datu par SEMPRE partneru iesaistītām/ieinteresētām pusēm analīze. Iesaistīto/ieinteresēto pušu varas kapitāla un darbības līmeņa raksturojums. Iesaistīto/ieinteresēto pušu mērķu raksturojums. Iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģija, resursi un lomas.

1. Jēdziena “iesaistītās/ieinteresētās puses” saturs

Šī iztīrējuma centrālais jēdziens un temats ir “iesaistītās/ieinteresētās puses”. Ar šo jēdzienu Rietumu autori vadīšanas teorijā un pārvaldības praksē apzīmē visu to dažkārt ļoti plašo grupu, institūciju un arī indivīdu kopumu, tai skaitā lobiju, kas kaut kādā mērā ir iesaistīts, iesaistījies un/vai ieinteresēts notikumam vai kāda procesa gaitā, lai to ietekmētu sev vēlamā virzienā. Iesaistīto/ieinteresēto pušu mērķis var būt arī iegūt zināšanas, kā dažādi masu vai grupu ietekmēšanas līdzekļi ietekmē grupu apziņu, uzvedību un rīcību.

Vārds *stakeholder* angļu valodā ir saliktenis, kas cēlies no vārdiem *stake* un *holder*. Abiem vārdiem, kā tas bieži mēdz būt angļu valodā, ir daudzas un visai atšķirīgas nozīmes, un vārda viena un tā pati forma var būt gan lietvārds, gan darbības vārds. Vārds *stake* var tikt tulkots kā “stabs”, “miets”, “atbalstīt ar stabu/mietu” vai arī kā “likme kāršu spēlē”, “likt uz spēles”. Vārds *holder* var tikt tulkots kā “tvēriens”, “ietekme”, “pakļaut ietekmei”, “pārvaldīt”, “būt īpašniekam”, “izturēt”, “atturēt”, “vadīt sapulci” u. c. Sākotnēji ar vārdu *stakeholder* ir saukts, apzīmēts cilvēks, kas liek likmes kāršu spēlē vai derībās. Vēlāk ar vārdu *stakeholder* sākts apzīmēt akciju vai paju īpašnieku uzņēmējdarbībā. Mūsdienās uzņēmējdarbības un citu sektoru vadīšanā ar jēdzienu *stakeholder* apzīmē visus, kas ir ieinteresēti un iesaistīti kādā notikumā un/vai norisē un mēģina to ietekmēt. Iesaistītie/ieinteresētie var būt visu līmeņu institūcijas, organizācijas un/vai indivīdi. Iesaistītie var

būt ieinteresēti norisi ārēji un iekšēji veicināt un atbalstīt, kā arī kavēt, likt šķēršļus, ja norise tiem nav izdevīga, tātad neatbilst šo darbojošos aktoru interesēm. Latviešu valodā jēdziens *stakeholder* tiek tulkots dažādi. To tulko kā 1) “iesaistītās puses”, 2) “ieinteresētās puses”, 3) “norisē iesaistījušies aktori” (angļu val. *actors*), 4) vēl cits veids, kā mēdz dēvēt iesaistījušās institūcijas, organizācijas, sociālās grupas un/vai indivīdus, ir “iesaistītās/ieinteresētās aģentu grupas” – tā jēdzienu *stakeholder* savā promocijas darbā tulkojusi Viola Korpa (2012, 65) un vēlāk pati to atzinusi par “diezgan smagnēju apzīmējumu”. Tādēļ, lai saprastu konkrētam gadījumam atbilstošāko jēdziena nozīmi, ir jāpārziņina tematiskais lauks un jāzina konteksts, kurā jēdziens tiek lietots. Šai rakstā atbilstoši temata saturam lietosim jēdzienu “**iesaistītās/ieinteresētās puses**” kā jēdziena *stakeholder* saturam atbilstošāko atveidojumu latviešu valodā.

2. Iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzes struktūra

Iesaistīto/ieinteresēto pušu analīze vadīšanas jomā ir plaši izmantota metode, ko sāka lietot 19. gadsimtā biznesa vidē. Vēl plašāk to sāka izmantot uzņēmējdarbībā 20. gadsimta 30. gados, lai uzlabotu attiecības ar sabiedrību un palielinātu uzņēmēju peļņu. Sākotnēji iesaistītās puses tika apzīmētas arī ar jēdzienu *shareholders* vai *stockholders*. Šai gadījumā šo vārdu saturs ir tiešs un skaidrs. Tas ir šaurs grupējums, tātad biznesa uzņēmuma īpašnieku grupas jeb daļu turētāji, kuri piedalās biržu spekulācijās un kuru galvenās, ja ne vienīgās intereses ir gūt peļņu. 60. gadu beigās transnacionālās uzņēmumu kompānijas ievieš jēdzienu *stakeholders*, jo vairākas universālas transnacionālas un pārnacionālas organizācijas, jo īpaši Apvienoto Nāciju Organizācija, iestājas par universālām cilvēciskām tiesībām un vērtībām, pārredz un prognozē attīstības tendences. Tādēļ tās paplašina vērtību izpratni, iesaka ieviest normatīvu kontroli pār uzņēmējdarbību, radot **korporatīvās sociālās atbildības** jēdzienu un lietojot jaunu pieeju uzņēmējdarbības regulēšanai. Tādējādi tiek būtiski paplašināts ieinteresēto pušu loks. Korporatīvā sociālā atbildība nozīmē peļņas intereses sasaistīt ar dabas vides piesārņošanas ierobežošanu un ņemt vērā sabiedrības intereses, jo abas šīs vides – dabas vide un sociālā vide (galvenokārt

algotais darbspēks un tā atalgojuma līmenis) – ir pamatresursi un galvenie avoti, kas rada peļņu. Peļņas gūšanu kā vienīgo vai galveno uzņēmējdarbības motīvu ierobežo uzņēmēju rīcību regulējošas normas likumdošanā, ētiska standarta regulas un starptautiskas normas. Tādējādi būtiski paplašinās rīcību regulējošais ietvars un iesaistīto/ieinteresēto pušu skaits. Amerikāņu biznesa administrēšanas teorētiķis Roberts Edvards Frīmens (Freeman, 2010) apraksta un analizē jēdziena “iesaistītās puses” izcelsmi un attīstību.

R. E. Frīmens lieto jaunu pieeju iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzei un ievērojami paplašina šauru iesaistīto/ieinteresēto uzņēmuma īpašnieku loku. Iesaistīto/ieinteresēto pušu korpusā ražošanas sfērā tagad ir iekļautas valdības iestādes, politiskās partijas, uzņēmējdarbības asociācijas, arodbiedrības, iedzīvotāju kopienas, finansisti/investori, piegādātāji, darba devēji, darba ņēmēji, patērētāji un arī konkurenti.

Frīmens definē jēdzienu “iesaistītās/ieinteresētās puses” kā grupas un indivīdus, kuri tiek ietekmēti un paši ietekmē konkrētus procesus. Iesaistītās/ieinteresētās puses tātad ir jebkuras identificējamās personu grupas un viņu pārstāvētās institūcijas, kas ietekmē uzņēmuma izdzīvošanu un nākotni. Tāda ir vienkāršā definīcija, kas īsā formā izsaka lietas būtību.

20. gadsimta 80. gados kā stratēģiskās vadīšanas pieeja tiek izstrādāta iesaistīto/ieinteresēto pušu teorija, kas attīstās joprojām, jo tai pievēršas aizvien vairāk autoru un praktiskās lietojamības dēļ tā kļūst populāra visās nozīmīgākajās darbības sfērās, kur jāpieņem lēmumi par attīstības plāniem un rīcību, lai tos īstenotu. Tātad iesaistīto/ieinteresēto pušu matricas kā universālu situācijas analīzes instrumentu ir lietderīgi lietot uzņēmējdarbībā, sabiedrības un valsts pārvaldībā, starptautiskā politikā, sociālā politikā, veselības aprūpes politikā, jebkuras citas nozares politikā un aktivitātēs, kā arī bezpeļņas sabiedrisko organizāciju darbībā. Daudzas nozīmīgas starptautiskas organizācijas – Apvienoto Nāciju Organizācija, Pasaules Veselības organizācija, Pasaules Dabas fonds – un starptautiskās profesionālās asociācijas lieto iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzes metodi un ir izstrādājušas saviem mērķiem piemērotas vadlīnijas iesaistīto/ieinteresēto pušu analīzei. Paplašinātu iesaistīto/ieinteresēto pušu jēdzienu 1996. gadā ir lietojis tālaika britu premjerministrs Tonijs Blērs (*Tony Blair*), aicinot veidot iesaistīto/ieinteresēto pušu ekonomiku (*stakeholder economy*), kurā tiktu iesaistītas visas sabiedrības grupas (Davies, 1996).

Iesaistīto/ieinteresēto pušu teorijā tiek ieteikts iesaistītās/ieinteresētās puses analizēt noteiktā loģiski strukturētā secībā (Reed, 2009; Gijsselinckx, 2009, 4, 6). Ieteiktās secīgās darbības ir šādas:

- identificēt iesaistītās/ieinteresētās puses, tas nozīmē noteikt, kas ir iesaistītās/ieinteresētās puses un ko tās dod;
- tipoloģizēt jeb klasificēt iesaistītās/ieinteresētās puses, tas nozīmē sadalīt tās dažādos tipos saskaņā ar to varas pilnvarojumu;
- noteikt un izprast iesaistīto/ieinteresēto pušu mijiedarbību un savstarpējās attiecības.

Lai identificētu iesaistītās/ieinteresētās puses, var izmantot dažādas metodes. Tās var būt fokusgrupu intervijas, daļēji strukturētas intervijas, sniega bumbas metode, eksperta analīze. Kad iesaistītās/ieinteresētās puses ir identificētas, iespējams veidot to tipoloģiju un savstarpējo attiecību karti pēc to vietas varas hierarhijā un tām esošā varas resursa, pēc to racionalitātes līmeņa vai egocentriskām pretenzijām un spējas raisīt dialogu, kā arī pēc kritiskuma, iztīrājot iesaistīto/ieinteresēto pušu intereses, lomu lēmumu pieņemšanā un nozīmīgumu saikņu un attiecību veidošanā. Īsumā tas viss nozīmē ietekmēšanas un ietekmes potenciāla izvērtēšanu. Veidojot iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģiju, var izmantot analītisko pieeju, izkārtējot iesaistītās/ieinteresētās puses hierarhiskā kārtībā pēc to funkcijām un varas resursa, lomām politikas veidošanā un lēmumu pieņemšanā. Iesaistīto/ieinteresēto pušu savstarpējo attiecību noskaidrošanā var veidot un lietot mijiedarbības matricas, izmantot zināšanu kartēšanu, sociālā tīkla analīzi.

Konkrēta iesaistīto/ieinteresēto pušu apzināšana un analīze ir veikta SEMPRES projektā. Eiropas Savienības *Interreg* Baltijas jūras reģiona valstu programmas SEMPRES projekta pamatmērķis ir sociālo pakalpojumu organizāciju personāla un sociālo pakalpojumu galalietotāju sociālā spēcīgāšana. Lai šo mērķi sasniegtu, ir apzinātas sociālo pakalpojumu lietotāju vajadzības un izzinātas barjeras un šķēršļi sociālo pakalpojumu sniegšanas organizāciju darbā. Pēc iegūtās informācijas apkopošanas lokālie spēcīgāšanas tīkli mikroprojektu veidā pārbaudīja praksē instrumentus, pieejas, metodes, lai pārliecinātos par to, vai organizācijas, kas sniedz sociālos pakalpojumus, reģionos kļūst spēcīgākas un varētu sociāli spēcīgāt sociālo pakalpojumu saņēmējus jeb lietotājus. Sākot īstenot projektu, viens no pirmajiem darbiem bija iegūt informāciju par tās vietas, kur darbojas lokālais spēcīgāšanas tīkls,

sociālekonomisko kontekstu, kā arī par iesaistītām/ieinteresētām pusēm jeb aktoriem, kas ietekmē darbu ar konkrēto sociālo pakalpojumu lietotāju grupu (tās bija izvēlētas vairākas un dažādas), kā arī analizēt iesaistītās/ieinteresētās puses. Iesaistīto/ieinteresēto pušu analīze šai projektā ir vajadzīga saistībā ar tā pamatmērķi – spēcīnāt sociālo pakalpojumu sniedzējus, kas varētu īstenot spēcīnāšanas ideju, iesaistot savas dzīves kvalitātes uzlabošanā sociālo pakalpojumu galalietotājus.

3. Sociālās spēcīnāšanas jēdziens iesaistīto/ieinteresēto pušu kontekstā

Sociālās spēcīnāšanas jēdziens ir attīstīts tajā pašā laikā, kad radās iesaistīto pušu jēdziena mūsdienu izpratne. Tas nonāca sarunu tematu, diskursu un sociālo protesta akciju aprītē pagājušā gadsimta 60. gadu beigās. Vēlāk tas kļuva par plaši lietotu jēdzienu, kas ietver ideju, ka tiesības uz varu ir arī vājām, mazāk aizsargātām sociālām grupām un ka tās var ietekmēt varas lēmumus. Tā kā stratificētā sabiedrībā sociālo grupu intereses ir ļoti atšķirīgas, tad varas lēmumu ietekmēšanai ir izveidota pat speciāla oficiāli atzīta institūcija, saukta par lobēšanu, lobiju. Legitimitāti ieguva ideja par nepieciešamību notikumos un norisēs un to apspriešanā iesaistīt vājās, viegli ievainojamās, maz aizsargātās sociālās grupas, jo īpaši tad, kad lēmumi varas institūcijās ietekmē viņu dzīves apstākļus. Arī šīs sociāli vājās grupas tāpat kā ekonomiski spēcīgās sociālās grupas var pārstāvēt lobījs.

4. Iesaistīto/ieinteresēto pušu empīrisku datu analīze

2016. gada aprīlī SEMPRES projekta partneri tika lūgti identificēt iesaistītās puses, kas ietekmē sociālo pakalpojumu piedāvājumu galalietotājiem, un aizpildīt tiem izsūtīto anketu, lai partneru datus varētu apkopot. Anketā tika iekļautas šādas informatīvas sadaļas: 1) iesaistītās/ieinteresētās puses nosaukums; 2) īss apraksts par to, ar ko tā nodarbojas; 3) iesaistītās/ieinteresētās puses mērķis vai intereses par SEMPRES partneri; 4) kādus resursus iesaistītās/ieinteresētās puses spēj

Tabula

Projekta partneru atrašanās vieta, galalietotāji un iesaistīto pušu skaits

Projekta partnera Nr.	Vieta, kur darbojas vietējais spēcīnāšanas tīkls vai reģionālā koordinācijas grupa	Sociālo pakalpojumu galalietotāju kategorijas	Iesaistīto/ieinteresēto pušu skaits
1.	Ditmāršene (<i>Dithmarschen</i>), Vācija	Viena vecāka ģimenes	12
2.	Plēne (<i>Plön</i>), Vācija	Ilgtermiņa bezdarbnieki, kam ir ģimene	8
3.	Ziemeļfrīzlande (<i>Nordfriesland</i>), Vācija	Bēgļi un imigranti	10
4.	Esterbotena (<i>Österbotten</i>), Somija	Vecāka gadagājuma personas	7
5.	Kokola (<i>Kokkola</i>) un Pietarsāri (<i>Pietarsaari</i>), Somija	Migranti, kas ir ilgtermiņa bezdarbnieki	6
6.	–	–	
7.	Grobiņa, Bārta, Dubēni, Rucava, Durbe, Liepāja. Kurzemes reģions, Latvija	Pieaugušas personas ar invaliditāti	27
8.	–	–	
9.1.	Jurbarka (<i>Jurbarkas</i>), Lietuva	Viena vecāka ģimenes	3
9.2.	Paģēģi (<i>Pagėgiai</i>), Lietuva	Vielatkarīgās personas	4
10.1.	Harkujerve (<i>Harkujärve</i>), Igaunija	Ģimenes ar bērniem. No ieslodzījuma atbrīvotas personas	14
10.2.	Austrumviru apriņķis (<i>Ida-Virumaa</i>), Igaunija	Ģimenes un personas ar invaliditāti	15
11.1.	Veru apriņķis (<i>Võrumaa</i>), Igaunija	Ģimenes ar bērniem	14
11.2.	Pelvas apriņķis (<i>Põlvamaa</i>), Igaunija	Ģimenes ar bērniem	6
12.	Ričivola (<i>Ryczywól</i>), Polija	Jaunieši	5
13.	Norbotena (<i>Norrbotten</i>), Zviedrija	Jaunieši bez darba ar zemu, nepabeigtu izglītību	7
14.	Ēvertornjo (<i>Övertorneå</i>), Zviedrija	Migranti, kas ieceļojuši nesen un kam nav uzturēšanās atļauju	9
15.	Tendere (<i>Tønder</i>) un Varde (<i>Varde</i>), Sanderjitlande (<i>Sønderjylland</i>), Dānija	Bēgļi	5 + 4
16.	–		
17.	Vidzemes reģions, Latvija	Jaunieši ar zemu izglītību, bez prasmēm un darba	12

piedāvāt; 5) kāda ir to loma – ko tās spēj izdarīt lokālā un reģionālā tīkla spēcīnāšanā; 6) kontaktinformācija.

No partneriem tika saņemtas 17 aizpildītas anketas. Aizpildīto anketu sarakstos iesaistīto pušu skaits bija no trīs (PP9 – 9. projekta partneris) līdz 27 (PP7). Kopējais iesūtīto iesaistīto/ieinteresēto pušu skaits ir 168. Daži projekta partneri strādā ar vairāk nekā vienu pakalpojumu galalietotāju grupu vai vairāk nekā vienā reģionā, tāpēc trijos gadījumos partneri ir iesūtījuši divus sarakstus.

Dati par projekta partneru atrašanās vietu, viņu galalietotāju grupām un iesaistītām/ieinteresētām pusēm, kurām ir lokālās spēcīnāšanas tīkli, ir apkopoti tabulā.

Iesaistīto/ieinteresēto pušu empīrisko datu analīze ir veikta divējādi – vispārīgi un konkrēti. Vispārīgi tiek raksturots iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģiskais iedalījums pēc darbības mēroga, līmeņa, varas kapitāla un mērķiem. Resursu piedāvājums un lomu raksturojums tiek piesaistīts konkrētam iesaistīto/ieinteresēto pušu tipam.

5. Iesaistīto/ieinteresēto pušu varas kapitāla un darbības līmeņa raksturojums

Iesaistītās/ieinteresētās puses pēc to funkcionēšanas mēroga, varas un ietekmes var iedalīt trīs līmeņos:

- 1) valsts jeb nacionālā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses;
- 2) reģionālā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses;
- 3) vietējā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses.

Šie līmeņi norāda uz kontekstu, kādā iesaistītās/ieinteresētās puses darbojas, tomēr tie ne vienmēr ir nozīmīguma vai svarīguma rādītāji. Empīrisko datu analīzes rezultātā ir izveidota iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģija, kas sastāv no septiņiem tipiem. Tie ir:

- 1) lēmumu pieņēmēji, politikas veidotāji;
- 2) politikas īstenotāji;
- 3) izglītības un pētniecības institūcijas;
- 4) darbnīcas, radošie centri, dienas centri;
- 5) nevalstiskās organizācijas un to sadarbības tīkli;
- 6) uzņēmēji;
- 7) individuālas personas.

Analīzes procesā atsevišķas iesaistītās/ieinteresētās puses ir atzīmētas kā piederīgas pie diviem tipiem, tomēr lielākoties katra iesaistītā/ieinteresētā puse ir tipoloģizēta atbilstoši tās galvenajai funkcijai. Acīmredzams izņēmums ir pašvaldības, kas ir gan nacionālās, gan lokālās politikas realizētājas.

Nacionālā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses ir dažādas ministrijas, valsts komisijas, organizācijas un aģentūras, piemēram, nodarbinātības aģentūras un integrācijas fondi, šo organizāciju reģionālie biroji, piemēram, Nodarbinātības valsts dienesta birojs pašvaldībā var būt attiecināms uz reģionāla vai vietēja līmeņa iesaistīto pušu partnerību. Reģionu vai pašvaldību domes un sociālie dienesti atkarībā no valsts administratīvā iedalījuma un pārvaldes organizācijas attiecināmi uz reģionālo vai vietējo līmeni. Nevalstiskās organizācijas un uzņēmumi var darboties visos trijos līmeņos, tāpat arī izglītības institūcijas, piemēram, vietējā skola un nacionāla mēroga universitāte. Darbnīcas, vietējo kopienu organizācijas un apvienības, indivīdi strādā kā vietējā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses. Dažādie līmeņi norāda uz mēroga kontekstu, kādā iesaistītās/ieinteresētās puses visbiežāk darbojas.

Kopumā partneru iesūtītajos sarakstos tika identificētas 33 nacionālā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses, 38 reģionālā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses (tajā skaitā viena gan nacionālajā, gan reģionālajā līmenī un astoņas gan reģionālajā, gan vietējā līmenī) un 106 vietējā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses. Tā kā projekts ir orientēts uz vietējā līmeņa sadarbības tīkla veidošanu un mikroprojektu izveidi, tad vietējā līmeņa iesaistītās/ieinteresētās puses partneru sarakstos dominē.

Reģionālais un vietējais līmenis dažkārt var būt grūti nodalāms, tas atkarīgs no pārvaldes sistēmas un administratīvā iedalījuma, kas dažādās valstīs atšķiras. Vācijā katrai federālajai zemei ir sava federālā valdība ar tai atbilstošām funkcijām, piemēram, Šlēsvigas-Holšteinas Sociālo lietu, veselības, zinātnes un vienlīdzības ministrija (*Schleswig-Holstein Ministry for Social Affairs, Health, Science and Equality*) ir reģionālā līmeņa iesaistītā/ieinteresētā puse. Latvijā nākamais pārvaldes līmenis pēc valsts līmeņa ir vietējā līmeņa pašvaldības, piemēram, Grobiņas, Priekules un Rucavas novada pašvaldības, kas atrodas Kurzemes reģionā, kurš ir klasificēts kā statistikas reģions, bet tam nav pārvaldības statusa. Visos trijos iesaistīto/ieinteresēto pušu līmeņos tiek veidota politika, pieņemti lēmumi un sadalīti un pārdalīti līdzekļi.

6. Iesaistīto/ieinteresēto pušu mērķu raksturojums

Nacionālā līmeņa iesaistītām/ieinteresētām pusēm mērķi ir vispārīgāki. Valsts ministrijas par savu misiju uzskata iedzīvotāju dzīves apstākļu uzlabošanu tajās jomās, kas ir to pārvaldībā. Ministriju pakļautībā esošās valsts aģentūras īsteno ministriju izvirzīto mērķu sasniegšanu. Piemēram, Vaivaru Tehnisko palīglīdzekļu centra mērķis ir nodrošināt tehnisko palīglīdzekļu pakalpojumus atbilstoši valsts finansētajām kvotām personām ar invaliditāti. Domājot par sadarbību ar šo iesaistīto/ieinteresēto pusi, projekta vadītājam jāņem vērā, ka šīs organizācijas resursi nevar tikt izlietoti tikai vietējā līmenī, tai jānodrošina pakalpojumi visiem tiem valsts iedzīvotājiem, kam tie ir nepieciešami. Tajā pašā laikā valsts aģentūru reģionālajiem birojiem ir izvirzīti mērķi tieši zemāka līmeņa administratīvām vienībām. Piemēram, Vācijas Federālai nodarbinātības aģentūrai reģionālie biroji ir četras apdzīvotās vietās (*Job Centers Nordfriesland in Sylt, Wyk of Fohr, Husum, Breklum, Tønning, Leck and Niebull*). Iesaistīto/ieinteresēto pušu vadībā ir būtiski saprast organizāciju hierarhiju un varas sadalījumu, kā arī atrast un izcelt kopīgos projekta un attiecīgās organizācijas mērķus.

Izglītības institūciju mērķi var būt, piemēram, “atbalstīt ilgtspējīgu lauku reģionu attīstību” (to veic Šlēsvigas-Holšteinas federālās zemes lauku teritoriju akadēmija (*Akademie für die ländlichen Räume Schleswig-Holsteins e. V.*) vai “mācīt bēgļus” (Dānijas *Sprogskole*). Universitāšu un pētniecības centru mērķi var būt sasniedzami starptautiskā, nacionālā, reģionālā līmenī. Bet pamatskolas mērķis nodrošināt “izglītības pieejamību un kvalitāti” (kā to Igaunijā definē iesaistītā/ieinteresētā puse – *Harkujärve Põhikool*) attiecināms uz vietējo līmeni. Lai arī izglītības un pētniecības institūciju mērķi var būt definēti ļoti vispārīgi, kā “izglītība un pētniecība” (piemēram, iesaistītās/ieinteresētās puses *Luleå tekniska universitet* un *Syddansk Universitet*), tās var sniegt atbalstu projektam vairākos nozīmīgos jautājumos – pētījumos, konsultācijās, tēmas aktualizēšanā un diskusijas veidošanā.

Darbnīcas, radošie centri, dienas centri par savu mērķi izvērza dažādas “mūžizglītības aktivitātes” un lielākoties darbojas vietējā līmenī, jo viena no šādu centru būtiskajām priekšrocībām ir ērta piekļuve, tuvu dzīvesvietai.

Nevalstiskās organizācijas un uzņēmēji savus mērķus var attiecināt uz visiem trim iesaistīto/ieinteresēto pušu līmeņiem. Nevalstisko

organizāciju mērķi parasti ir domāti kādas nelabvēlīgā situācijā esošas sociālas grupas interešu pārstāvēšanai, piemēram, “veicināt vājredzīgu un neredzīgu cilvēku integrāciju sabiedrībā, viņu interešu aizstāvību un dzīves kvalitātes celšanu” (Liepājas Neredzīgo biedrība), “ģimene kā labākā vide, kur bērnam uzaugt” (Igaunijas NVO *Igale Lapsele Pere*), “uzlabot dzīves apstākļus lauku reģionos, veicināt izglītību un apmācību, it īpaši sievietēm lauku reģionos” (Vācijas NVO *LandFrauen-Verband Schleswig-Holstein e. V.*), “palīdzēt veicināt gados jaunu migrantu nodarbinātību” (Somijas NVO *Ehjä Ry*).

Baznīcas organizāciju, it īpaši diakoniju, mērķi ir saistīti ar kalpošanas misiju un vērsti uz līdzcilvēku atbalstīšanu. Tie ir definēti daudzējādi: “marginalizētu cilvēku spēcīnāšana, piedāvājot sociālos pakalpojumus lauku reģionos (Vācijas NVO *Diakonie Plön-Segeberg*), “veidot dzīvošanai cienīgu vidi” (Vācijas NVO *Ortskirchen*) vai “baznīcas atbalsts ģimenēm un indivīdiem, kas nonākuši krīzē vai nedrošā situācijā” (Igaunijas NVO *EELK Diakoonia - ja ühiskonnatöö talitusel*).

Uzņēmējdarbības mērķis ir peļņa, tomēr tas neizslēdz dažādi motivētu gribu iesaistīties aktivitātēs sociālās atbildības jomā vai labdarības pasākumos. Tāpat arī praktiska nepieciešamība pēc darbaspēka var būt viens no iemesliem, kāpēc uzņēmējam ir interese iesaistīties kādā spēcīnāšanas projektā. Eiropas Savienības valstu nodokļu likumdošana parasti atbalsta sociālo atbildību, kā arī ziedojumu vākšanu. Tāpat arī tāds uzņēmējdarbības veids kā sociālā uzņēmējdarbība veicina “nodarbinātību un nodarbinātības iespējas” iedzīvotāju grupām nelabvēlīgā situācijā. Strādājot ar iesaistītām/ieinteresētām pusēm, kas ir uzņēmēji, būtiski ir atrast to projekta aspektu, kas sniegtu labumu viņu biznesam. Tomēr sociālā atbildība var būt arī pašu uzņēmēju mērķis, piemēram, “profesionāla attīstība, filantropija” (Igaunijā uzņēmums *OÜ Garden*).

7. Iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģija, resursi un lomas

Analizējot partneru datus, kopumā tika identificēti septiņi iesaistīto/ieinteresēto pušu tipi, taču katra partnera sarakstā nebūt nebija iekļauti visi iesaistīto/ieinteresēto pušu tipi. Iesaistīto/ieinteresēto pušu identificēšana ļauj noteikt to lomu un to rīcībā esošos resursus.

Tādējādi projekta partneriem ir vieglāk orientēties, kur tiem meklējami vajadzīgie resursi un palīgi.

Turpmāk ir sniegta projekta partneru informācija par viņu iesaistītām/ieinteresētām pusēm to tipoloģijas secībā un saistībā ar šo aktoru resursiem un lomām.

1. Sociālās politikas veidotāju (ministriju, pašvaldību) resursi un lomas.

Sociālās politikas veidotāju līmenī partneri ir norādījuši šādas iesaistītās puses: *Schleswig-Holstein Ministry for Social Affairs, Health, Science and Equality (PP1)*, *Regional Council of Ostrobothnia (PP4)*, *Labklājības ministrija (PP7)*, *Ida-Viru County Government (PP10)*, *Võru County Government (PP11)*, *County Council of Norrbotten (PP13)*.

Resursi: iespēja noteikt un mainīt sociālo politiku, līdzekļu pārdaļi un budžeta izmantošanu, līdzdalība Eiropas Savienības regulu un prasību, kā arī citu starptautisko normatīvu ieviešanā.

Iespējamā loma: savstarpējas konsultācijas, atbalsts procesu virzīšanai birokrātiskajā aparātā, ietekme uz mediju ieinteresētību un aktivitātēm.

2. Sociālās politikas īstenotāju (valsts institūciju un pašvaldību) resursi un lomas.

Iesaistītās puses: *Kreis Dithmarschen (PP1)*, *Jobcenter Plön (PP2)*, *Job Centers Nordfriesland in Sylt, Wyk of Fohr, Husum, Breklum, Toning, Leck and Niebull (PP3)*, *Finnish Unemployment Office (PP5)*, *Priekules novada Sociālais dienests / Social Department of Priekule County Municipality (PP7)*, *Social Insurance Agency (PP13)*.

Resursi: ietekme uz politikas veidotājiem, specifiska normatīvā ietvara pārziņāšana, zināšanas par sociālo pakalpojumu galalietotājiem un iespējām viņus sasniegt, darba tirgus un reģionālā konteksta pārziņāšana, statistiskas informācijas pārvaldība.

Iespējamā loma: konsultācijas, dalīšanās pieredzē, ekspertu pakalpojumi, pieejamo komunikācijas kanālu izmantošana sociālo pakalpojumu galalietotāju sasniegšanai un iesaistīšanai, mobilizēšanai, arī uzņēmēju sasniegšana un mobilizēšana, ja tas ir nepieciešams.

3. Izglītības un pētniecības institūciju (skolu, universitāšu, akadēmiju, pētniecisko institūtu) resursi un lomas.

Iesaistītās puses: *Latvijas Universitāte (PP08)*, *Academy of Economics for Rural Areas (PP1)*, *Harkujärve Elementary School*

(PP10), *Estonian University of Life Sciences* (PP11), *University of Economics* (PP12), *Luleå University of Technology* (PP13), *Tornedalens Folk High School* (PP14), *University of South Denmark* (PP15).

Resursi: zināšanas par sociālajām teorijām, pētījumu metodēm un datu analīzi, pieeja datubāzēm, akadēmisks skatījums, pedagoģiska pieredze, telpu pieejamība.

Iespējamā loma: konsultācijas, viedokļa līderība, sadarbības tīklu veidošana, līdzdalība jaunrades procesos, datu apkopošana un analīze, iekšēju un ārēju ekspertu piesaiste, atbalsts komunikācijas kanālu nodrošināšanā.

4. Darbnicu, radošo centru, dienas centru resursi un lomas.

Iesaistītās puses: partneru iesūtītajos sarakstos šis iesaistīto/ieinteresēto pušu tips dažkārt minēts vispārīgi – kā “darbnīcas, radošie centri, mājražotāji (pārtikas ražošana, lauksaimniecības ekoloģiskie, bioloģiskie produkti, amatniecība)” un “dienas centri”.

Resursi: vieta aktivitātēm, aprīkojums un zināšanas par mācībām, mūžizglītībai piemērotas telpas, tiešs kontakts ar sociālo pakalpojumu galalietotājiem, zināšanas un iemaņas darbā ar sociālo pakalpojumu galalietotājiem, izpratne un zināšanas par īpašām vajadzībām, praktiska pieredze.

Iespējamā loma: zināšanu apmaiņa, sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana, ekspertu zināšanu piedāvājums arodniecībās, dalīšanās ar labo praksi piemēriem, līdzdalība jaunrades procesos.

5. Nevalstisko organizāciju un to sadarbības tīklu resursi un lomas.

Iesaistītās puses: *LandfrauenVerband Schleswig-Holstein e.V.* (PP1), *Diakonie Plön-Segeberg* (PP2), *Paritatisher Wohlfahrtsverband Schleswig-Holstein e.V.* (PP3), *Finlands Svenska Socialförbund* (PP4), *Silta club* (PP5), *Apeirons* (PP7), *Pagegiai Anonymous Alcoholics Club Stiprybės šaltinis* (PP9), *Foundation for Social Action* (PP10), *Pölvamaa Association of Large Families* (PP11).

Resursi: zināšanas par sociālo pakalpojumu galalietotājiem un viņu spēcīgāšanu, pieredze, sadarbības tīkls, kontakti, telpas, aprīkojums, zināšanas un iemaņas komandas darba veidošanā un sadarbības tīkla attīstīšanā, organizatoriskas un komunikācijas prasmes, jomas autoritāte.

Iespējamā loma: viedokļa līderi, konsultanti, sociālo pakalpojumu galalietotāju iesaistīšana, atbalsts mediju ieinteresēšanā, atbalsts

sabiedriskajās attiecībās, pienesums diskusijās un spēcināšanas idejas iedzīvināšanā, darbs sadarbības tīklu veidošanā un vadīšanā, iespējama līdzdalība pētījumu lauka darba stadijā.

6. Uzņēmēju, tai skaitā sociālo uzņēmēju, resursi un lomas.

Iesaistītās puses: *Wirtschaftsförderungs-agentur Kreis Plön (PP2)*, *Concordia (PP5)*, *OŪ Garden (PP10)*, *Samhall (PP13)*, *Jokarjo (PP14)*.

Resursi: ekspertīze, zināšanas, pieredze, mentoru pakalpojumi, praktiska pieeja, potenciālas vai jau esošas darbavietas, potenciāli vai jau esoši pakalpojumi un produkti.

Iespējamā loma: konsultācijas, zināšanu aprīte, pieredzes apmaiņa, sociālo pakalpojuma galalietotāju nodarbināšana, atbalsts uzņēmējdarbības pieejas izpratnei un uzsākšanai, komunikācijas prasmes un iemaņas.

7. Individuālo personu resursi un lomas.

Iesaistītās puses: ģimenes locekļi, draugi, paziņas.

Resursi: zināšanas, pieredze, tuvums sociālo pakalpojuma galalietotājam.

Iespējamā loma: psiholoģisks un informatīvs atbalsts un iedrošinājums, pieredzes un zināšanu apmaiņa.

Apkopojot empīrisko materiālu par partneru iesaistītām/ieinteresētām pusēm, jāsecina, ka zināšanu un pieredzes apmaiņa, kā arī konsultācijas ir to biežāk minētie resursu un funkciju piedāvājumi. Konsultācijas, zināšanu un pieredzes apmaiņa ir tas resurss, ar ko iesaistītās/ieinteresētās puses visbiežāk labprāt dalās. Tas nozīmē, ka veiksmīga komunikāciju platformas izveide ir būtisks priekšnosacījums, lai veidotos sadarbības tīkls, kurā informācijas, prasmju un ideju aprīte varētu norisināties.

Katrai iesaistīto/ieinteresēto pušu grupai, pēc partneru sniegtajām ziņām, ir atšķirīgs resursu pienesums un atšķirīga funkcionālā loma. Kaut partneru sniegtajās ziņās tas nav minēts, tomēr noteikti jāņem vērā praktiskā iespēja, ka var nākties sastapties arī ar tādu iesaistīto/ieinteresēto pusi, kas var likt šķēršļus sekmīgai darbībai, var būt nelabvēlīga, kavēt darbu. Iespējamo konfliktu paredzēšana, novēršana un risināšanas prasme ir būtiska iesaistīto/ieinteresēto pušu vadīšanas procesā. Konfliktu prevencijā un intervencijā ir noderīgas komandas darba organizēšanas un komunikācijas prasmes, kas ir svarīgas arī tīklošanās procesā.

Tīklošanās (*networking*) ir nozīmīgs atslēgvārds projekta partneru ziņās par iesaistīto/ieinteresēto pušu funkcionālām lomām. Tiek

izmantota jau esošo sadarbības tīklu pieredze un prasmes, kā arī veidoti jauni sociālie tīkli. Sadarbības tīkls ir nozīmīgs resurss, lai veidotu kopīgu projektu. Pašreizējo sadarbības tīklu pārstāvji var būt nodēriģi konsultanti tieši komandas darba organizēšanā.

Analīze par iesaistīto/ieinteresēto pušu reālo veikumu lokālo spēcināšanas tīklu darbībā, to mijiedarbību un to savstarpējām attiecībām šajā pārskatā nav veikta, jo to kavē vairāku apstākļu kopums. Pirmkārt, atšķirīgas ir partneru izvēlētās sociālo pakalpojumu galalietotāju grupas, otrkārt, astoņās Eiropas Savienības Baltijas jūras reģiona valstīs ir atšķirīgs likumdošanas ietvars un sociālekonomiskais konteksts. Tik apjomīgu analīzi nepieļauj veikt šī projekta mērķi, uzdevumi un resursi. Taču vajadzības gadījumā to spēj izvērtēt katrs SEMPRE projekta partneris un lokālais spēcināšanas tīkls.

Secinājumi

Jēdziens “iesaistītās/ieinteresētās puses” ir izsenis lietots termins biznesa vadības vidē. Laika gaitā tā saturs ir paplašinājies un nozīme mainījies. Mūsdienās šī plaši lietotā jēdziena galvenais saturs ir iesaistīšanās, līdzdalība un griba ietekmēt notikumus un norises. Tā lietojums ir pārnests uz procesu vadīšanu visās darbības sfērās līdzīgi kā hrestomātiskā situācijas analīzes matrica.

Iesaistīto/ieinteresēto pušu analīze sastāv no trīs kanoniskām darbībām. Tās ir, pirmkārt, iesaistīto/ieinteresēto pušu identificēšana, otrkārt, iesaistīto/ieinteresēto pušu tipoloģijas izveide, treškārt, iesaistīto/ieinteresēto pušu ietekmes spēka/pozīcijas noteikšana varas hierarhijā un savstarpējo attiecību diagnosticēšana.

Kopumā iesaistīto/ieinteresēto pušu apzināšana un iesaistīšana ir veiksmīgas darbības un lietu gaitas svarīgs elements.

Sociālo pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju sociālās spēcināšanas efektivitāte ir atkarīga no harmonijas pakāpes iesaistīto/ieinteresēto pušu attiecībās un mijiedarbībā. Citādas pieejas, metodes, jaunas zināšanas, kritiska domāšana spēcina abus aktorus – sociālo pakalpojumu sniedzējus un galalietotājus. Sociālā spēcināšana vājo un viegli ievainojamo sociālo grupu kontekstā nozīmē šo grupu piekļuvi dažāda veida resursiem, arī varai, un lēmumu pieņemšanas ietekmēšanu.

SEMPRE projekta partneru iesaistīto/ieinteresēto pušu empīrisku datu analīze rāda, ka projekta īstenošanā piedalās visu līmeņu iesaistītās/ieinteresētās puses. Tās pārstāv nacionālās, reģionālās un lokālās varas institūcijas un visi sabiedrības funkcionālie sektori – valsts vara, uzņēmējdarbība un pilsoniskā sabiedrība.

Identificētie iesaistīto/ieinteresēto pušu mērķi ir diapazonā no sociālās politikas veidošanas un tās ietekmēšanas līdz filantropijai un empātijai sociālās labklājības jomā. Biežāk minētie mērķi ir izglītošana, zināšanu pārnese, mūžizglītība, pētniecība, darbavieta radīšana.

Identificētie iesaistīto/ieinteresēto pušu resursi arī ir atkarīgi no to tipa un darbības līmeņa. Vislielākie varas resursi sociālās politikas veidošanā un masu mediju ietekmēšanā ir pirmā līmeņa iesaistītām/ieinteresētām pusēm. Konsultācijas, dažādu zināšanu un pieredzes apmaiņa ir tas resurss, kas tiek minēts visbiežāk, un ar to iesaistītās/ieinteresētās puses visbiežāk ir gatavas dalīties. Tīklošanās, telpu piedāvājums aktivitātēm, sociālās uzņēmējdarbības iedibināšana un tuvība galalietotājiem ir citi izmantotie resursi.

Identificētās iesaistīto/ieinteresēto pušu lomas jeb funkcijas izriet no to tipa, darbības līmeņa un resursiem. Biežāk SEMPRE projekta partneru minētās lomas ir lēmumu pieņēmēji, lobiji, vājo un viegli ievainojamo sociālo grupu advokāti, iesaistītāji daudzējādās aktivitātēs, viedokļu līderi, izglītotāji, eksperti, konsultanti, padomdevēji, atbalstītāji, iedrošinātāji.

Tā kā SEMPRE projekta savdabīga iezīme ir gan projekta partnerības valstu sastāva, gan sociālo pakalpojumu galalietotāju struktūras dažādība, tad iesaistīto/ieinteresēto pušu savstarpējo attiecību un mijiedarbības kvalitātes analīze ir paveicama vien lokāliem iesaistīto/ieinteresēto pušu pārzinātājiem.

Ieteikums

Iesaistīto/ieinteresēto pušu iniciatīvas un iesaistīšanās sociālos procesos spēj mainīt un uzlabot gan sociālo pakalpojumu sniedzēju, gan sociālo pakalpojumu galalietotāju situāciju sociālās labklājības jomā. Tādēļ sociālo pakalpojumu organizāciju/dienestu vadībai un personālam ir lietderīgi loģiski izsvērt, kādas iesaistītās/ieinteresētās

puses vēlams piesaistīt sadarbībai, lai veicinātu atsevišķas pozitīvas pārmaiņas un pozitīvo pārmaiņu procesu kopumā.

Atsauces

- Calves, A. E. (2009) *Empowerment: The History of a Key Concept in Contemporary Development Discourse*. Doi: 10.3917/rtm.200.0735.
- Clayton, M. (2014) The Origin of Stakeholders. In: *The Influence Agenda*. Palgrave Macmillan, London.
- Davies, G. (1996) Tony Blair Puts the Meat on the Stakeholder Bones. Available: <http://www.independent.co.uk/news/business/tony-blair-puts-meat-on-the-stakeholder-bones-1324167.html> [accessed: October 27, 2017].
- Freeman, R. E. (1984; 2010) *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Cambridge University Press.
- Friedman, A. L., Miles, S. (2006) *Stakeholders. Theory and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Gijssels, C. (2009) *Co-operative Stakeholders. Who Counts in Co-operatives, and How? Working Papers on Social and Co-operative Entrepreneurship*. Catholic University of Leuven.
- Korpa, V. (2012) *Darba un ģimenes dzīves saskaņošana privātā sektora organizācijās*. Promocijas darbs. Rīga: LU.
- Ramirez, R. (1999) Stakeholder Analysis and Conflict Management. In: Buckles, D. (ed.) *Cultivating Peace: Conflict and Collaboration in Natural Resource Management*. Canada, Ottawa.
- Reed, M. S. et al. (2009) Who's in and why? A typology of stakeholder analysis methods for natural resource management. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman> [accessed: October 27, 2017].
- Schmeer, K. (n. d.) Stakeholder Analyze Guidelines. Available: <http://www.who.int/workforcealliance/knowledge/toolkit/33.pdf> [accessed: October 27, 2017].
- SEMPRE project. Available: <http://sempre-project.eu/about-the-project> [accessed: October 27, 2017].
- United Kingdom Government, Department for International Development. Guidance Note on How to do Stakeholder Analysis of Aid Projects and Programmes (1995). London. Available: https://beamexchange.org/uploads/filer_public/5d/4c/5d4c7b02-a25d-43ab-ae33-0e4811b7c5fb/guidance_stakeholderanalysis.pdf [accessed: October 27, 2017].
- World Bank. Stakeholder Analysis (2001) Available: <http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/PoliticalEconomy/stakeholderanalysis.htm> [accessed: October 27, 2017].
- World Wildlife Fund. Cross Cutting Tool: Stakeholder Analysis (2005). Available: www.panda.org/standards/1_1_stakeholder_analysis/ [accessed: October 27, 2017].

Laura Jaunromāne

Personu ar invaliditāti vajadzības Grobiņas, Priekules, Rucavas novadā un Liepājā¹

Needs Assessment of Persons with Disabilities in Grobiņa, Priekule, Rucava Counties and Liepāja Town in Kurzeme Region of Latvia

Summary

Publication yields an insight into the situation of adults with disability. Although empirical research covers three counties and Liepāja town in Kurzeme region, it is reasonable to assume that results would be similar in other counties and regions of Latvia.

Firstly, the article reflects a discussion dedicated to the use of concepts regarding the disability and persons with disability. In Latvia, the transition from medical to social or human rights approach regarding the persons with disability has started, yet still is not implemented, as the political discourse mainly focuses on abilities instead of barriers and obstacles.

Secondly, the article includes an overview of important social policy making documents relevant to persons with disabilities. It considers the international agreement “United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities” and related national level guidelines of implementation and monitoring, the European Commission’s Strategy “Europe 2020”, the main strategic documents of the Republic of Latvia – “Latvia 2030” and “National Development Plan 2020”, as well as a list of national level social policy guidelines by state ministries. Policy documents of this level do apprise the necessity for supportive actions and social service offer to persons with disability.

¹ Raksta zinātnisko struktūru veidojusi Anna Stepčenko.

Thirdly, the article includes an analysis of empirical needs' assessment. Empirical research includes eleven individual and group interviews, whereby 49 contact persons were reached – 34 persons with disability, nine municipal social service providers and six representatives from institutions for people with disabilities. Additionally, the relevant normative documents are linked with the revealed needs to provide a more extensive insight into the problem situation. The assessment shows a range of needs, notably, not all the persons experience all the listed problem situations and needs. Nevertheless, the empirically revealed material, emotional and social needs are interconnected and overlap in many aspects. The following areas of needs or problem situation were disclosed: 1. health and health care, 2. finances, 3. housing quality, 4. everyday life duties, 5. transport, 6. employment, 7. workshops, 8. leisure time and day centers, 9. interaction in society, 10. childcare, 11. social contacts, family, 12. ability to act, 13. overcoming addictions. The listed areas are not arranged hierarchically. However, a short overview of the assessed needs in context of Maslow's motivation theory is offered to yield an insight into the range of needs. Additionally, an insight into cases of involvement of persons with disabilities in social service provision is given.

Policy recommendations include, not only but also the following: 1. to continue to move towards discourse of human rights approach regarding the persons with disability, 2. to aim for more relevant resultative indicators regarding the persons with disabilities in the policy strategies, especially implementation of UN Convention, 3. in context of DI plan², an active monitoring of the changes in the attitude of society and a possibility to separate data regarding persons with disabilities in the statistical data of criminal offence register is strictly recommended, 4. to find possibility to offer more than two hours a week of assistant work for free or leisure time for people with disabilities who need the assistance to assure the possibility to exit the house at least few times a week, 5. to avoid any delay of implementation or derogation in terms of transport availability, especially in rural areas.

Key words: persons with disability, needs assessment, involvement.

² DI – deinstitutionalization

Deinstitutionalisation is establishment of a system of services providing the necessary support to a person who has limited ability of taking care of himself or herself so that he or she could live at home or in a family environment. The implementation of the DI plan in Latvia is led by the Ministry of Welfare. The DI Target Groups in the Planning period 2015-2020 are (1) children in out-of-family care; (2) children with functional disorders; (3) adult persons with mental disorders (Ministry of Welfare, 2016, pp. 3–4).

Kopsavilkums

Publikācija sniedz ieskatu pilngadīgu personu ar invaliditāti situācijā. Kaut arī empīriskā izpēte veikta tikai trijos Kurzemes reģiona novados un Liepājā, tomēr ir pamats uzskatīt, ka līdzīgi rezultāti būtu arī citos Latvijas reģionos un novados. Publikācija ietver diskusiju par jēdzienu lietojumu, runājot par invaliditāti un personām ar invaliditāti, piedāvā pārskatu par nozīmīgiem politikas veidošanas dokumentiem attiecībā uz personām ar invaliditāti, kā arī sasaista šos un citus normatīvos dokumentus ar empīriskajā pētījumā atklātajām vajadzībām. Apzinātajām vajadzībām sniegts īss pārskats Maslova motivācijas teorijas kontekstā. Intervijās, kas veiktas 2016. gada vasarā, sasniegtas 49 kontaktpersonas – personas ar invaliditāti, sociālo dienestu pārstāvji, institūciju pārstāvji. Papildus sniegts ieskats intervijās minētajos gadījumos, ko var identificēt kā personu ar invaliditāti iesaistīšanu un iesaistīšanos sociālo pakalpojumu sniegšanā un problēmsituāciju risināšanā. Raksta noslēgumā ir secinājumi un ieteikumi.

Atslēgvārdi: personas ar invaliditāti, sociālās politikas veidošanas dokumenti, vajadzību apzināšana, iesaistīšana un iesaistīšanās.

Tematika. Invaliditāte un personas ar invaliditāti. Politikas veidošanas dokumenti attiecībā uz personām ar invaliditāti. Personu ar invaliditāti vajadzības. Vajadzības Maslova motivācijas teorijā. Vajadzību apzināšanas metodoloģija. Vajadzības (veselība un veselības aprūpe; finanses; dzīvesvietas kvalitāte; ikdienas darbu veikšana; transports; nodarbinātība; darbnīcas; brīvais laiks un dienas centri; sabiedrības attieksme; bērnu aprūpe; sociālie kontakti, ģimene; spēja darboties; atkarību pārvarēšana). Personu ar invaliditāti iesaistīšana un iesaistīšanās sociālo pakalpojumu sniegšanā.

Ievads

Saskaņā ar oficiālo statistiku (VDEĀVK, 2017) par 2016. gadu Latvijā ir 182 048 cilvēki ar invaliditāti, kas ir 9,3% no visiem valsts iedzīvotājiem. 2015. gadā tie bija 8,1%. No 2009. līdz 2016. gadam reģistrēto personu ar invaliditāti skaits pieaudzis par vairāk nekā 40 tūkstošiem, kamēr iedzīvotāju skaits valstī turpina sarukt.

Invaliditātes pirmreizējā reģistrēšana saistīta gan ar attiecīgā statusa pieņemšanu, gan iespēju izmantot pienākošos atvieglojumus, saņemt invaliditātes pensiju. Centrālās statistikas pārvalde (2017a) ziņo, ka 2015. gadā vairāk nekā 20% valsts iedzīvotāju ir pakļauti nabadzības riskam; tajā skaitā 55% bezdarbnieku. Tajā pašā laikā Nodarbinātības valsts aģentūras 2017. gadā sniegtā informācija (Paparde, 2017)

liecina, ka mazāk nekā ceturtda daļa personu ar (visu grupu) invaliditāti ir nodarbinātas. Ekonomiskā situācija ir viens no faktoriem, kas nosaka reģistrēto personu ar invaliditāti skaita pieaugumu.

Dati par personu ar invaliditāti skaita nemitīgo pieaugumu faktiski liecina, ka ir virkne iedzīvotāju, kas ilglaicīgi valsts un pašvaldību iespējamo atbalstu nav saņēmuši, un ticams, ka ir tādi, kas joprojām nesaņem, jo invaliditāte nav tikusi reģistrēta. Invaliditātes reģistrēšanas procesā nozīme ir ne tikai statusa maiņas sociālajiem un psiholoģiskajiem aspektiem, bet arī sociāli domājošu ģimenes ārstu un sociālo dienestu darbinieku atbalstam, lai šo procesu varētu paveikt.

Savlaicīgas kvalitatīvas veselības aprūpes trūkums var būt gan vēl viens faktors, kas liecina par to, ka pieaug to personu skaits, kam invaliditāte reģistrēta pirmo reizi, gan arī iemesls invaliditātes attīstībai smagākā formā.

Nepieciešamību pēc papildu atbalsta – pēc sociālajiem pakalpojumiem un citiem atbalsta instrumentiem – personām ar invaliditāti apstiprina 2014. gadā Sabiedrības integrācijas fonda publicētais “Pētījums par pretdiskriminācijas politikas uzraudzības sistēmas izstrādi” (Hazans, Kļave, Zepa, 2014) – analizējot faktisko nevienlīdzību starp personām ar invaliditāti un personām bez tās, secināts, ka problēmsituācijas ir gan nodarbinātības, gan labklājības, gan veselības un izglītības jomā.

Tiesībsarga publicētajos Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātos (Latvijas Republikas tiesībsargs, 2014) par personu ar invaliditāti tiesībām uzsvērta neviennozīmīgā sabiedrības attieksme, tomēr interesanti arī tas, ka no reprezentatīvi atlasītajiem respondentiem trešajai daļai paziņu lokā nav pazīstama neviena persona ar invaliditāti. Jāņem gan vērā, ka invaliditāte ne vienmēr ir redzama, tāpēc iespējams, ka respondenti ne vienmēr var zināt, vai paziņu lokā ir vai nav kāda persona ar invaliditāti. Te vēlos minēt kādu notikumu publiskajā telpā 2017. gadā. Veselības ministrija bija cenzējusi izstādes “Neredzamās zonas” (Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 2017) plakātu (Delfi, 2017). Šajā izstādē varēja iepazīties ar poļu fotogrāfa A. Žmijevska fotogrāfijām, kurās bija redzami cilvēki ar invaliditāti. Cenzēšana sabiedrības diskusiju ne tikai veicināja (Vīnbergs, 2017), bet arī tomēr ierobežoja. Iespējams, viens no kritiskajiem faktoriem ir mūsu neprasme domāt par cilvēkiem ar invaliditāti un runāt par to.

Šīs publikācijas mērķis ir sniegt ieskatu pilngadīgu personu ar invaliditāti situācijā. Sākotnēji tā bija iecerēta kā cilvēku ar invaliditāti

vajadzību izpēte, kā atbalsts mikroprojekta realizācijai projekta SEMPRE ietvaros, tomēr publikācija izvērtās plašāka, skatot gan terminu lietojumu politikas dokumentos un normatīvajos aktos, gan politikas pamatnostādņu sasaisti ar empīriskās izpētes rezultātiem (personu ar invaliditāti vajadzības tika pētītas Grobiņas, Priekules un Rucavas novadā, kā arī Liepājā). Analizējot intervijas, papildu uzmanība veltīta arī personu ar invaliditāti iesaistišanai sociālo pakalpojumu sniegšanā. Uzmanība pievērsta arī tam, kā viņi paši iesaistās problēmsituāciju risināšanā. Intervijās, kas veiktas 2016. gada vasarā, sasniegtas 49 kontaktpersonas – personas ar invaliditāti, sociālo dienestu un citu institūciju pārstāvji.

Paradigmas maiņai no medicīniskā modeļa uz sociālo modeli attiecībā uz personām ar invaliditāti būtisks ir vajadzību izpētes galvenais secinājums – personām ar invaliditāti ir tādas pašas vajadzības kā visiem cilvēkiem. Lai cik banāls šis secinājums neliktos, tomēr pārlicību, ka šī ir internalizēta norma, neapstiprina, piemēram, fakts, ka augstākās valsts pārvaldes līmeņa diskursā joprojām parādās termins “invalids” un ka asistenta pakalpojuma pieejamībai brīvā laika pavadīšanai personām ar invaliditāti atvēlētas ne vairāk kā divas stundas nedēļā. Spēja domāt un runāt par invaliditāti ar cilvēkiem ar invaliditāti kā līdzvērtīgiem ir nozīmīgs priekšnoteikums, lai notiktu diskusija, kas vērsta uz paradigmas maiņu, kura šobrīd vēl nav notikusi. Lai spētu saskatīt tiesību vienlīdzību, ir jāatzīst arī līdztiesīgas vajadzības.

1. Invaliditāte un personas ar invaliditāti

Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk – Konvencija) (ANO, 2006) par invaliditātes jēdzienu teikts, “ka invaliditātes jēdziens pastāvīgi attīstās un ka invaliditāte rodas, cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, saskaroties ar attieksmes un apkārtējās vides šķēršļiem, kas ierobežo vienlīdzīgas iespējas pilnvērtīgi un efektīvi līdzdarboties sabiedrības dzīvē” (ANO, 2006, preambula).

ANO Konvencijas preambulā uzsvērtā invaliditātes jēdziena atrašanās pārmaiņu procesā, izpratnes maiņa un attīstība. Te būtisks nevis pats jēdziena “invaliditāte” lietojums, bet gan kontekstuālais ietvars.

Attieksmes un apkārtējās vides šķēršļi kā vienlīdzīgu iespēju ierobežojums ir tas, kas nosaka šī jēdziena nepieciešamību, un nevis cilvēka funkcionālie traucējumi. ANO Konvencija personu ar invaliditāti definē šādi: “Pie personām ar invaliditāti pieder personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem.” (ANO, 2006)

Arī šajā definīcijā šķēršļi parādās kā nozīmīgais aģents, un tie personai ar funkcionāliem traucējumiem ir apgrūtinājoši. Tāpat arī vēršu uzmanību, ka Konvencijā nosaukti četri traucējumu veidi – fiziski, garīgi, intelektuāli un maņu; tie Latvijas Invaliditātes likumā neparādās.

Invaliditātes likums (Saeima, 2010a³) invaliditāti un personas ar invaliditāti definē šādi: “Invaliditāte ir ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbības, pašaprūpi un iekļaušanos sabiedrībā. [...] Persona ar invaliditāti – persona, kurai šajā likumā paredzētajā kārtībā ir noteikta invaliditāte.” (Saeima, 2010a)

Šī definīcija vērsta uz personas spējām, nevis šķēršļiem, ar ko šī persona saskaras. Jāņem gan vērā, ka Invaliditātes likuma mērķis ir “novērst vai mazināt invaliditātes risku personām ar prognozējamu invaliditāti un mazināt invaliditātes sekas personām ar invaliditāti”, likuma uzdevums ir noteiktas sabiedrības grupas tiesību stiprināšana, tādējādi šāda pieeja, definējot pašu grupu (spēju ierobežojumu, kas raksturo konkrētu individu), nevis ārējos šķēršļus, sniedz lielāku konkrētību un juridisku funkcionētspēju.

Invaliditātes likums (Saeima, 2010a) nosaka personu ar invaliditāti loku un paredz invaliditātes iedalījumu grupās (personām, kas vecākas par 18 gadiem), izvērtējot funkcionēšanas ierobežojumu un tā pakāpi, kā arī nosakot darbības zaudējumu procentos un invaliditātes grupas. Ir šāds iedalījums:

- a) I invaliditātes grupa, ja darbības zaudējums ir 80–100% apmērā, – ļoti smaga invaliditāte;

³ Izmantoto avotu un literatūras atsaucēs aiz gadskaitļa vai norādes “b.g.” (bez gada) vai “n.d.” (*no date* – angļu valodā) burts (a, b, c, d, e utt.) lietots, lai atšķirtu atsaucē uz viena avota vairākām publikācijām viena gada ietvaros.

- b) II invaliditātes grupa, ja darbspēju zaudējums ir 60–79% apmērā, – smaga invaliditāte;
- c) III invaliditātes grupa, ja darbspēju zaudējums ir 25–59% apmērā, – mēreni izteikta invaliditāte (Saeima, 2010a).

Invaliditātes noteikšanas procesu uzrauga Labklājības ministrijas (turpmāk – LM) pārziņā esošā Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija (VDEĀVK, b.g.).

Kopš 2015. gada Invaliditātes likumā, definējot invaliditātes grupu, tiek skatīts darbspēju zudums, nevis veselības traucējumi. Tas iezīmē pāreju uz aktivitāšu un funkcionēšanas ierobežojumu, nevis piemītoša veselības trūkuma skatīšanu. Līdz 2015. gadam darbspēju zaudējums invaliditātes grupas definīcijā nebija noteikts. Izmaiņas saistāmas ar paradigmas maiņu izpratnē par invaliditāti, ko starptautiska līguma līmenī 2006. gadā definējusi ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (ANO, 2006). Latvija to ratificējusi 2010. gadā, kad pieņemts arī no 2011. gada spēkā esošais Invaliditātes likums. Latvijas ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (turpmāk – Pamatnostādnes) uzsverts: “Konvencija nosaka pāreju no medicīniskā modeļa, kas uzsver cilvēka nespēju un atkarību no citiem cilvēkiem, uz cilvēktiesību modeli, kur uzsvars tiek likts uz personas ar invaliditāti tiesībām un patstāvīgu dzīvi un aktīvu līdzdalību sabiedriskajos procesos.” (Saeima, 2013a)

Šis izcēlums Pamatnostādņu ievadā var radīt maldīgu priekšstatu par veselības aprūpes nozīmes mazināšanos. Konvencija neatceļ veselības aprūpes nodrošināšanas nepieciešamību, tā izceļ invaliditātes sociālā modeļa nozīmi. Konvencijas principi sasauca arī ar kopējo paradigmas maiņu (medicīnā) no biomedicīnas uz biopsihosociālu pieeju, holistiska principa ievērošanu.

Latvijas Invaliditātes likuma izmaiņās vērojamā diskursa maiņa no veselības traucējumu izcēluma uz funkcionēšanas ierobežojumu izcēlumu ir solis tuvāk invaliditātes sociālā modeļa realizēšanai, tomēr uzsvars uz personas spējām, nevis ārējiem ierobežojumiem, ar ko šī persona saskaras, norāda, ka pāreja uz sociālo modeli likumdošanas diskursā nav realizēta.

Līdz 2010. gadam, kad tika pieņemts Invaliditātes likums (Saeima, 2010a), plaši tika lietots termins “invalids”, piemēram, VDEĀVK izsniedza “Invalida apliecību” (Apeirons, 2011). Pēc Invaliditātes likuma pieņemšanas termins “invalids” tika aizstāts ar terminu “persona ar

invaliditāti”, attiecīgi šobrīd Latvijā tiek izsniegta “Invaliditātes apliecība”. Centrālā statistikas pārvalde (turpmāk – CSP) 2017. gada beigās joprojām izmanto rādītājus, kur lietots termins “invalids”, piemēram, “Pirmoreiz par invalīdiem atzīto iedzīvotāju skaits” un “Pirmoreiz par invalīdiem atzīto iedzīvotāju skaits pēc invaliditātes cēloņiem” (Centrālā statistikas pārvalde, b.g.). Arī VDEĀVK 2017. gadā publicētajā publiskajā pārskatā par 2016. gadu (VDEĀVK, 2017) parādās termins “invalids”. Arī Satiksmes ministrija (b.g.) 2017. gada beigās braukšanas maksas atvieglojumu kontekstā joprojām lieto terminu “invalids”.

Galvenajā valsts plānošanas dokumentā “Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” lietots termins “persona ar funkcionāliem traucējumiem”. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā (Saeima, 2002a) lietots šis termins, kam sniegts skaidrojums: “funkcionālais traucējums – slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisīts fiziska vai garīga rakstura traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt, aprūpēt sevi un apgrūtina personas iekļaušanos sabiedrībā” (Saeima, 2002a).

Sabiedrības integrācijas fonda lapā publicētajā biedrības “Latvijas kustība par neatkarīgu dzīvi” 2010. gada pētījumā “Ziņojums par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem vajadzību iekļāvumu nacionālos un reģionālos plānošanas dokumentos” (Latvijas Kustība par neatkarību dzīvi, 2010) izmantots šis termins. Biežāk termins “persona ar funkcionāliem traucējumiem” lietots paralēli terminam “persona ar invaliditāti” sociālās rehabilitācijas kontekstā (MK, 2009a; Labklājības ministrija, b.g.e.), kur nepieciešams definēt funkcionālo traucējumu veidu un smagumu atbilstošas rehabilitācijas pasākumu noteikšanai.

Saskaņā ar Civilprocesa likuma 72. panta pirmo daļu (Saeima, 1998) termins “persona ar ierobežotu rīcībspēju” var tikt attiecināts uz personu ar invaliditāti tikai tad, ja rīcībspējas ierobežošanu ir noteikusi tiesa. Šo terminu būtiski nošķirt no termina “persona ar funkcionēšanas (vai funkcionāliem) ierobežojumiem”, kur funkcionālie ierobežojumi ir sinonīms funkcionāliem traucējumiem.

Vēl viens sabiedrībā lietots formulējums ir “cilvēki arī īpašām vajadzībām”. Minētais formulējums lietots, piemēram, Latvijas lielākās organizācijas, kas apvieno šo cilvēku grupu, nosaukumā “Latvijas Cilvēku ar īpašām vajadzībām sadarbības organizācija “Sustento”” (Sustento, b.g.). Tomēr šis termins (angļu val. *special needs*) ir saņēmis kritiku, jo normālas vajadzības tiek padarītas par īpašām, tādējādi

stigmatizējot noteiktu grupu (Finklestein, Stuart, 1996); arī Rīgas Stradiņa universitātes doktorante Baiba Baikovska uzsver, ka tas nav atbilstošs mūsdienu izpratnei par iekļaujošu un līdztiesīgu sabiedrību (Baikovska, 2017). Tāpat arī šajā publikācijā aprakstītā empīriskā izpēte apliecina, ka personu ar invaliditāti vajadzības ir tādas pašas kā visiem cilvēkiem; ierobežojums ir iespējās tās realizēt.

Viens no argumentiem pret termina “persona ar invaliditāti” lietošanu ir tā etimoloģiskās izcelsmes nozīme – nespēcīgs (latīņu val. *in* – ne; *validus* – spēcīgs), ko vēl vairāk pastiprina daudz plašāk zināmās angļu valodas konotācija – nederīgs (angļu val. *in* – ne; *valid* – derīgs). Tomēr, tā kā šobrīd nav līdzvērtīga termina, kas ietvertu ārējo apstākļu šķēršļu radīto apgrūtinājumu, nevēršot uzmanību uz personas spējām vai varēšanu, tad publikācijā saglabāts juridiski korektais termins “persona ar invaliditāti”.

Terminu izvēlei ir būtiska nozīme publiskā diskursa veidošanā. Ir nepieciešama tālāka diskusija par terminu izvēli un lietojumu politikas dokumentos un publiskajā telpā saistībā ar cilvēkiem ar invaliditāti. Te vietā atzīmēt, ka viens no četriem prioritāri izvirzītajiem rīcības virzieniem ANO Konvencijas īstenošanai Latvijā laika posmā no 2014. līdz 2020. gadam (Saeima 2013a) ir sabiedrības izpratne.

Termini “persona ar invaliditāti” un “cilvēks ar invaliditāti”, kas izmantoti šajā publikācijā, nav ideāli. Līdzšinējā diskusija parāda to, ka pāreja uz invaliditātes sociālo vai cilvēktiesību modeli ietver arī lietotās valodas izvērtēšanu, nepieciešamību pēc jaunām, atbilstošākām praksēm valodā.

2. Politikas veidošanas dokumenti personām ar invaliditāti

Personu ar invaliditāti situāciju katras valsts kontekstā ietekmē likumi, starptautiskie līgumi, apņemšanās un nodomi, kas ietverti politikas veidošanas dokumentos. Valsts pamatlikums ar augstāko juridisko spēku – Latvijas Republikas Satversme – nosaka: “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.” (Latvijas Republikas Satversme, 1918) Tas nozīmē, ka valsts likumos noteiktais un ministriju pamatnostādņu

dokumentos aprakstītais attiecināms uz personām ar invaliditāti pat tad, ja šī iedzīvotāju grupa netiek īpaši izcelta. Līdztekus dokumentos ir virkne aspektu, kur īpaši uzsvērta nepieciešamība vērst papildu uzmanību un veidot atbalsta pasākumus, lai realizētu personu ar invaliditāti tiesības. Šajā nodaļā sniegts īss ieskats nozīmīgākajos politikas veidošanas dokumentos personām ar invaliditāti. Plašāks ieskats – 1. pielikumā.

ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (ANO, 2006) ir starptautisks līgums, ko Latvija ir pieņēmusi 2006. gadā un ratificējusi 2010. gadā; 2013. gadā izstrādātas ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādnes. Šis ir apjomīgākais politikas dokuments, kura mērķis ir veicināt personu ar invaliditāti cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošanu. ANO Konvencija skaidri iezīmē pāreju no medicīniskā modeļa uz sociālo jeb cilvēktiesību modeli attiecībā uz personām ar invaliditāti. Tas nozīmē vērst uzmanību ārējo šķēršļu ietekmes mazināšanai, veidojot vidi, kurā personas ar invaliditāti var realizēt savas tiesības tāpat kā personas bez invaliditātes.

Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (Saeima, 2013a) ir vidēja līmeņa politikas plānošanas dokuments, kas izstrādāts, lai īstenotu ANO Konvencijā izvirzītos mērķus un veicamos uzdevumus. Latvijā par prioritārajiem rīcības virzieniem un mērķiem noteikti: (1) izglītība, (2) darbs un nodarbinātība, (3) sociālā aizsardzība, (4) sabiedrības izpratne.

2017. gada augustā Labklājības ministrija publicējusi “**Indikatoru sarakstu ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām monitoringam**” (Labklājības ministrija, 2017a). Dokuments nozīmīgs, jo nosauc konkrētus indikatorus monitoringam. Piedāvāto indikatoru izvēle ne vienmēr ir saprotama un loģiski sasaistīta ar problēmjautājumu, tāpat arī līdzšinējo pētījumu datu interpretācija (Latvijas Republikas tiesībsargs, 2014) ne vienmēr ir korekta (skat. 1. pielikumu). Indikatoru saraksts ir noderīgs rīks, lai monitorētu personu ar invaliditāti tiesību īstenošanas virzību. Tomēr, lai tas darbotos, tam būtu jābūt izstrādātam kvalitatīvi.

Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam (“Latvija 2030”) (Saeima, 2010b) ir galvenais valsts plānošanas dokuments. Personu ar invaliditāti situācija īpaši skatīta deviņos dokumenta paragrāfos, kas ietver tādas jomas kā darba tirgus, sabiedrības informēšana,

sociālās programmas, vides un informācijas pieejamība, izglītība. Galvenais valsts plānošanas dokuments vērs uzmanību no tādu šķēršļu mazināšanu, kas ierobežo personu ar invaliditāti tiesības un iespējas.

“Eiropa 2020” (European Commission, n.d.) ir ES darbvietu radīšanas un izaugsmes desmit gadu stratēģija. To sāka īstenot 2010. gadā, lai radītu apstākļus gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei. Viens no stratēģijas “Eiropa 2020” pamatmērķiem ir sociālā iekļautība un nabadzības mazināšana. Saskaņā ar šo Latvijai saistošo stratēģiju sociālā iekļautība attiecināma uz darbu un izglītību un spēcina cilvēku ar invaliditāti tiesības. ES dalībvalstu ekonomiskajām un sociālajām reformām jābūt saskaņotām ar stratēģijas “Eiropa 2020” mērķiem.

Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam (“NAP 2020”) (Saeima, 2013b) ir galvenais vidēja termiņa valsts attīstības plānošanas dokuments. Tajā ir izvirzītas trīs prioritātes: (1) tautas saimniecības izaugsme, (2) cilvēka drošumspēja, (3) izaugsmi atbalstošas teritorijas. Katrai prioritātei seko trīs līdz pieci rīcības virzieni: personu ar invaliditāti ciešākas integrācijas nepieciešamība uzsvērtā prioritātes “Cilvēka drošumspēja” rīcības virzienā “Cienīgs darbs”.

Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (turpmāk – SV pamatnostādnes) (Saeima, 2013c) ir nozīmīgs dokuments personām ar invaliditāti, jo, kaut arī ne vienmēr, tomēr invaliditāte nereti cieši saistīta ar papildu veselības aprūpes nepieciešamību, būtiska ir tās pieejamība. Veselības aprūpe ir viens no SV pamatnostādņu jautājumiem. SV pamatnostādņu ievadā īpaši uzsvērtas sociālās atstumtības un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu, tātad arī personu ar invaliditāti, vajadzības.

Pamatnostādnes sociālo pakalpojumu attīstībai 2014.–2020. gadam (turpmāk – SP pamatnostādnes) (Saeima, 2013d) ir nozīmīgas personām ar invaliditāti, jo no sociālo pakalpojumu pieejamības un kvalitātes lielā mērā ir atkarīgas iespējas realizēt pienākošas cilvēktiesības un pamatbrīvības, kā to paredz ANO Konvencija. Viens no šajā dokumentā minētajiem uzdevumiem ir Deinstitutionalizācijas plāna (turpmāk – DI plāns) izstrāde, kas 2015. gadā ir paveikta; 2017. gadā aktīvi norit rīcības plāna realizēšana, sadarbojoties ar pašvaldībām. Viena no nozīmīgākajām iesaistītajām valsts institūcijām SP pamatnostādņu realizācijā ir Sociālās integrācijas valsts aģentūra.

Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015.–2020. gadam (Labklājības ministrija, 2015b). “Deinstitutionalizācija

(turpmāk – DI) ir pakalpojumu sistēmas izveide, kas sniedz personai, kurai ir ierobežotas spējas sevi aprūpēt, nepieciešamo atbalstu, lai tā spētu dzīvot mājās vai ģimeniskā vidē.” (Labklājības ministrija, 2015b, 3) Periodā līdz 2020. gadam Latvijā DI prioritārās mērķgrupas ir ārpusģimenes aprūpē esošie bērni, bērni ar funkcionāliem traucējumiem un pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem.

DI process nav jauns virziens pasaulē. Piemēram, ASV šis process norisinājās 20. gs. 50. un 60. gados. Viens no mērķiem toreiz bija pēc DI realizēšanas panākt izmaksu samazināšanu un meklēt lētāku alternatīvu institūcijām. DI ir saņēmusi arī vērā ņemamu kritiku, diskusija par šī procesa rezultātā radītajiem ieguvumiem un zaudējumiem joprojām ir aktuāla (Bagenstos, 2012; Perry, 2016; Lamb, Bachrach, 2001). Pētījumos uzsvērts, ka DI plāna realizācijā būtiski nodrošināt sabiedrībā balstītu pakalpojumu pieejamību un sabiedrības izpratni un atbalstu.

Profesionālā sociālā darba attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (turpmāk – SD pamatnostādnes) (Saeima, 2013e) personām ar invaliditāti ir nozīmīgas, jo sociālā darba attīstība ir būtiska komponente sociālo pakalpojumu saņemšanā. SD pamatnostādnēs kā svarīgākais saistītais starptautiskais dokuments minēta Eiropas Sociālā harta (turpmāk – ESH) (Eiropas Padome, 1961). Lai arī Saeima ir pieņēmusi un Valsts prezidents 2001. gadā izsludinājis deklarāciju par ESH, tomēr Latvijai ESH 15. pants “Invalidu un garīgi atpalikušu personu tiesības uz arodapmācību, rehabilitāciju un sociālo iekārtošanu” nav viens no šīs deklarācijas saistošajiem pantiem (Saeima, 2001b), tādēļ ESH šajā publikācijā netiek skatīta plašāk.

Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (turpmāk – IA pamatnostādnes) (Izglītības un zinātnes ministrija, 2013) kā vienu no rīcības virzieniem min iekļaujošās izglītības principa īstenošanu un sociālās atstumtības riska mazināšanu. Tāpat arī šis dokuments paredz atbalstu būvdarbiem, iekārtu, aprīkojuma un tehnoloģiju iegādei un izglītības iestāžu pielāgošanai personām ar funkcionāliem traucējumiem.

Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (turpmāk – TA pamatnostādnes) (Saeima, 2013f) ir nozīmīgs dokuments, it sevišķi lauku reģionu kontekstā, jo nosaka mērķus sabiedriskā transporta nodrošināšanai arī pagastos un novados. Personu ar invaliditāti situācijas uzlabošana dokumentā nav īpaši izcelta.

Likumu un MK noteikumu pārskats, kas attiecas uz personu ar invaliditāti tiesībām un sociālo pakalpojumu iespējām, pievienots 2. pielikumā “Likumi un MK noteikumi, kas stiprina personu ar invaliditāti tiesības”.

Šajā nodaļā skatīti politikas veidošanas dokumenti, kas nozīmīgi personu ar invaliditāti cilvēktiesību un pamatbrīvību realizēšanai. Papildus 2. pielikumā pievienots likumu un MK noteikumu pārskats. Skatītie politikas dokumenti ir svarīgi, jo atspoguļo politisko diskursu un norāda uz esošo un plānoto rīcību personu ar invaliditāti situācijas uzlabošanai. Politikas veidošanā liela nozīme ir starptautiskajiem līgumiem un politikas pārmaiņām, kas tiek īstenotas ar Eiropas Savienības (turpmāk – ES) fondu atbalstu. Aktuālajam ES atbalstam, kas tiek sniegts sociālajai uzņēmējdarbībai, vajadzētu sekmēt personu ar invaliditāti iesaisti darba tirgū, savukārt DI plāna īstenošanai vajadzētu veicināt sociālo pakalpojumu un nepieciešamās infrastruktūras pieejamību, kā arī sabiedrības izpratni par personu ar invaliditāti situāciju. Politikas veidošanas dokumentos ir atrunāti principi, ka veicina personu ar invaliditāti situācijas uzlabošanu. Labākai politikas realizēšanas uzraudzībai būtu nepieciešams nodrošināt pārmaiņu monitoringu.

3. Personu ar invaliditāti vajadzības

Šajā nodaļā sniegts neliels ieskats vajadzību tipoloģijā saskaņā ar Ābrahama Maslova (*Abraham Maslow*) (Maslow, 1943; Maslow, 1954) motivācijas teoriju, tam seko veiktā empīriskā pētījuma metodoloģijas apraksts un detalizēts pētījuma rezultātu apraksts un analīze.

SEMPRE projekta vajadzībām tika apzinātas personu ar invaliditāti vajadzības Grobiņas, Priekules un Rucavas novadā un Liepājā. Sākotnēji vajadzību apzināšana bija plānota kā atbalstošs mikroprojektu izveides instruments SEMPRE projekta ietvaros. Izpētē tika konstatētas materiālās, emocionālās un sociālās vajadzības, kas savstarpēji var mijiedarboties un būt saistītas. Paturot prātā, ka personu ar invaliditāti vajadzības ir tādas pašas kā citiem cilvēkiem, formulētas problēmsituācijas, ar ko saskaras šie cilvēki. Empīrisko datu iegūšanai veiktas intervijas ar personām ar invaliditāti, sociālo pakalpojumu sniedzējiem un institūciju pārstāvjiem. Apzināts identificēto vajadzību un problēmu

spektrs. Ne katra persona ar invaliditāti sastopas ar visām aprakstītajām problēmsituācijām vajadzību realizēšanā.

4. Vajadzības Maslova motivācijas teorijā

Vajadzību apzināšana ir jautājums, kas vairāk pētīts ekonomikā un psiholoģijā, nevis socioloģijā. Viena no zināmākajām teorijām, kas piedāvā vajadzību klasifikāciju un tiek izmantota arī socioloģijā, ir amerikāņu psihologa un filozofa Ābrahama Maslova izstrādātā vajadzību struktūra, kas mūsdienās ierasti attēlota piramīdas veidā.

Maslovs (Maslow, 1943; Maslow, 1954) vajadzību tipoloģiju izveidoja, lai izprastu cilvēku motivāciju. Viņš vajadzības skata kā uzvedības un rīcības organizētāju – vajadzība, kas konkrētajā posmā indivīdam ir izteiktāka, nosaka viņa izturēšanos. Vajadzības hierarhiski grupētas piecos līmeņos – (1) fizioloģiskās vajadzības; (2) drošība; (3) piederība, pieķeršanās, mīlestība; (4) cieņa; (5) pašizpaušme. Vēlākajos darbos Maslovs (Maslow, 1970) paplašina pašizpaušmes vajadzības līmeni ar vēl trim vajadzībām – kognitīvajām, estētiskajām vajadzībām un ar transcendenci. Ja visām vajadzībām apmierināšana ir ierobežota, tad dominējošās ir fizioloģiskās vajadzības. Kad šī vajadzība sasniedz relatīvas apmierinātības līmeni, tā zaudē daļu aktualitātes un indivīda uzvedība vērsta uz nākamās vajadzības – drošības – apmierināšanu. Attiecīgi tālāk šāds motivācijas maiņas modelis attiecināms uz hierarhiski augstākām vajadzībām. Papildus Maslovs norāda uz izziņas un izpratnes kāri kā vajadzību hierarhijas mijiedarbīgu sistēmu. Vajadzību hierarhiskajā secībā ir iespējams kādas vajadzības trūkums vai pozīcijas maiņa attiecībā pret citām vērtībām. Vajadzības ir līdzās pastāvošas, vienlaicīgas, tomēr nav vienlīdz motivējošas. Apmierinātībai ar pamatvajadzībām vajadzētu būt lielākai nekā ar hierarhijā augstāk esošām vajadzībām, lai hierarhiski augstākstāvošās tiktu vairāk aktualizētas.

Maslova motivācijas teorija joprojām tiek izmantota un attīstīta tālāk, piemēram, vajadzību un subjektīvās labklājības izpētē (Tay, Diener, 2011), dzīves kvalitātes izpētē (Hagerty, 1999), tehnoloģiju izmantošanas veicināšanas stratēģiju izstrādē senioriem (Thielke et al., 2012).

Šajā publikācijā īss ieskats Maslova motivācijas teorijā sniegts divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, lai apzinātu empīriskajā pētījumā izzināto personu ar invaliditāti aprakstīto vajadzību spektra nepilnības. Otrkārt, lai uzsvērtu, ka indivīdam nepieciešams nodrošināt zināmu apmierinātību ar pamatvajadzībām (piemēram, fizioloģiskās vajadzības un drošība), lai tiktu īstenots uzvedības modelis hierarhiski augstāku vajadzību apmierināšanai (piemēram, piederība, pieķeršanās, mīlestība vai attiecīgi tālāk – cieņa un pašizpaušme).

5. Vajadzību apzināšanas metodoloģija

Pētījumā izmantotas kvalitatīvās metodes; vajadzību apzināšana balstās uz informāciju, kas iegūta daļēji strukturētās individuālās un grupu intervijās no personām ar invaliditāti un sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Visas intervijas tika iepriekš norunātas un organizētas. Kā veiksmīgs respondentu sasniegšanas instruments jāizceļ sludinājuma ievieošana vietējā avīzē. Tas tika izmantots, organizējot grupas interviju ar personām ar invaliditāti Priekules novadā.

2016. gada jūnijā, jūlijā un augustā notika 11 tikšanās, kurās tika sasniegtas 49 kontaktpersonas: Priekulē (21. jūlijs, 5. augusts) 7 sociālā dienesta darbinieces, 11 cilvēki ar invaliditāti un 2 personas, kas aprūpē tuvinieku ar invaliditāti; Rucavā (4. augusts) 2 sociālā dienesta darbinieces, 1 cilvēks ar invaliditāti; Grobiņā (20. jūlijs) 4 darbinieki pensionātā “Ilģi”, pusceļa mājās; Liepājā (2., 3. jūnijs) 8 iemītnieki septiņos grupu dzīvokļos, grupu dzīvokļu vadītāja, psihiatriskās klīnikas “Piejūras slimnīca” vadītājs, 4 cilvēki, kas izmanto ratiņkrēslu, un 1 persona ar kustību traucējumiem, kas izmantoto spieķi, 7 cilvēki ar invaliditāti, kas darbojas Liepājas Diakonijas centra atbalsta grupā.

Pētījuma rezultātu aprakstā iekavās norādīta informācija par intervētajām personām – persona ir invaliditāti, institūcijas darbinieks, sociālā dienesta darbinieks. Tā izmantota arī citātu atsaucē. Šāda vispārināta atsauču forma ievērota ētisku apsvērumu dēļ.

Visas intervijas bija izzinošas, intervētās personas labprāt sniedza atklātu un godīgu informāciju un veicināja problēmas aktualizāciju. Pētījuma autore pateicas visām intervijās iesaistītajām personām.

1. tabula

Lauka darba pārskats

Intervijas nr.	Intervijas vieta, datums	Intervētās/-o personas/-u kategorija	Piezīmes	Intervijas dalībnieku skaits
1.	Liepāja, 02.06.2016.	Institūcijas pārstāvis	Valsts SIA "Piejūras slimnīca" vadītājs	1
2.	Liepāja, 02.06.2016.	Personas ar invaliditāti	Privātpersonas izmanto palīgierīces, lai pārvietotos	5
3.	Liepāja, 03.06.2016.	Institūcijas pārstāvis	Liepājas grupu dzīvokļu vadītāja	1
4.	Liepāja, 03.06.2016.	Personas ar invaliditāti	Privātpersonas, kas ir grupu dzīvokļu iemītnieki	8
5.	Liepāja, 03.06.2016.	Personas ar invaliditāti	Privātpersonas ar dažāda veida funkcionāliem traucējumiem	7
6.	Grobiņa, 20.07.2016.	Institūcijas pārstāvji	Valsts sociālās aprūpes centra "Kurzeme" direktors; direktora vietniece; filiāles "Ilģi" vadītāja; pusceļa māju vadītāja	4
7.	Grobiņa, 20.07.2016.	Institūcijas pārstāvji	Valsts sociālās aprūpes centra "Kurzeme" filiāles "Ilģi" vadītāja; pusceļa māju vadītāja	2
8.	Priekule, 21.07.2016.	Sociālā dienesta darbinieki	Priekules novada Sociālā dienesta vadītāja un darbinieces	7
9.	Priekule, 05.08.2016.	Personas ar invaliditāti un personas, kas aprūpē tuvinieku ar invaliditāti	Privātpersonas ar dažāda veida funkcionāliem traucējumiem, divas personas bez funkcionāliem traucējumiem	11 + 2
10.	Rucava, 04.08.2016.	Sociālā dienesta darbinieki	Rucavas novada Sociālā dienesta vadītāja un darbiniece	2
11.	Rucava, 04.08.2016.	Persona ar invaliditāti	Privātpersona ar dažāda veida funkcionāliem traucējumiem	1

6. Vajadzību analīze un sasaiste ar politikas dokumentiem

Pētījumā tika konstatētas 13 vajadzību grupas, kur saskatīta problēmsituācija: (1) veselība un veselības aprūpe; (2) finanses; (3) dzīvesvietas kvalitāte, iespējas to uzlabot, sadzīves apstākļi; (4) ikdienas darbu veikšana; (5) transports; (6) nodarbinātība; (7) darbnīcas; (8) brīvais laiks un dienas aprūpes centri; (9) sabiedrības attieksme; (10) bērnu aprūpe; (11) sociālie kontakti, ģimenes veidošana; (12) spēja darboties; (13) atkarību pārvarēšana. Katra minētā grupa skatīta atsevišķi, vispirms norādot, kurās intervijās tā ir parādījusies, formulējot problēmsituācijas un attiecīgās vajadzības, kas ar tām saistītas, un turpinājumā skatot politikas dokumentu un normatīvo aktu kontekstu.

6.1. Veselība un veselības aprūpe

Funkcionālie traucējumi var būt cieši saistīti ar noteiktām veselības problēmām un arī ar veselības aprūpi. Problēmsituācijas personu ar invaliditāti dzīvē, kas saistītas ar veselību un veselības aprūpi, parādās astoņās intervijās – visās četrās intervijās ar institūcijas pārstāvjiem, vienā intervijā ar sociālā dienesta darbiniekiem un trīs intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- papildu izmaksas līdztekus valsts nodrošinātajam veselības aprūpes finansējumam;
- veselības aprūpes profesionāļu un rehabilitācijas speciālistu pieejamība lauku reģionos;
- transporta pieejamība un izmaksas, lai nokļūtu pie veselības aprūpes profesionāļiem novada centrā un/vai pilsētā, atsevišķos gadījumos arī asistenta kā līdzbraucēja nepieciešamība;
- invaliditātes statusa kārtošana;
- DI plāns kontekstā (mērķgrupa: pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem) – vajadzība pēc atgādinājuma un motivācijas lietot ārsta izrakstītos medikamentus.

Vajadzības:

- vajadzība pēc pieejama transporta uz veselības aprūpes iestādi un pēc asistenta kā līdzbraucēja;

- vajadzība pēc vietējiem veselības aprūpes un rehabilitācijas profesionāļiem;
- vajadzība tikt motivētam, saņemt atgādinājumu.

Veselība un veselības aprūpe ir viens no būtiskajiem aspektiem personu ar invaliditāti dzīvē. Te summējas (a) pats funkcionālā traucējuma fakts, kas var būt saistīts ar papildu veselības aprūpes nepieciešamību; (b) veselības aprūpes pieejamības problēma, ar ko saskaras ne tikai cilvēki ar invaliditāti; (c) papildus var būt arī vides pieejamības aprūtinājums, kas izriet no funkcionālā traucējuma. Kā intervijā norāda sociālā dienesta darbinieks, “Nav ergoterapeitu, psihologu, laukos nav speciālistu. Ir trīs ģimenes ārsti, no kuriem divi ir pensijā. Procedūras, piemēram, dialīze, kur nav īpašais kopšanas pabalsts, ir trīs reizes nedēļā Liepājā. Atkal ir problēma – šoferis uz katru gadījumu riskē, jo pārvadā slimu cilvēku, kādam būtu jābrauc līdzi”.

Citā intervijā institūcijas darbinieks stāsta par līdzīgu problēmu: “Medicīniskajā rehabilitācijā trūkst speciālistu. Piemēram, fizioterapeits, jo tādai darba specifikai alga ir par zemu, par to samaksu grūti atrast speciālistu, sertificētu fizioterapeitu, kas par tādu naudu būtu ar mieru strādāt. Tas pats ar psihologu.”

Intervijās personas ar invaliditāti uzsver, ka liela daļa ienākumu tiek tērēta medikamentu iegādei. Cilvēkiem ar psihiskām saslimšanām saistībā ar veselības aprūpi, atrodoties ārpus institūcijas, nepieciešama arī atbalsta funkcija, lai nodrošinātu izrakstīto medikamentu regulāru lietošanu: “Un, protams, svarīgi viņus atbalstīt. Mūsu pacientiem ir problēma, ka viņi slikti apzinās, ka viņiem jālieto zāles. Tas ir jāatbalsta, jāatgādina. Tā ir problēma. Es nezinu, vai to var sabiedriska organizācija. Bet tas ir svarīgi īstenībā. Daudziem mūsu pacientiem tas pat ir izšķiroši,” – tā intervijā saka institūcija pārstāvis. Teiktais jāņem vērā, domājot par DI plāna realizāciju un iespējamām sekām.

Sociālās aprūpes centra finansējums neatļauj pilnveidot rehabilitācijas programmu, piemēram, iekārtot sensoru istabu, kas ir modernās mūsdienu tehnoloģijas, bet, lai iegādātos tehnoloģijas, trūkst līdzekļu, intervijā saka institūcijas pārstāvji. Šobrīd DI plāna kontekstā liels uzsvars ir uz sabiedrībā balstītiem pakalpojumiem, tomēr nedrīkst aizmirst, ka ir personas ar invaliditāti, kas paliks institūcijās.

ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādnēs veselība ir viena no sociālās aizsardzības komponentēm, kas ir iekļauta prioritārajos rīcības virzienos.

Papildu izmaksas un gaidīšanas laiks veselības aprūpē ir problēmsituācija, kur risinājumu pieprasa arī Eiropas Komisija. Stratēģijas “Eiropa 2020” šobrīd aktuālajās rekomendācijās Latvijai (European Commission, 2017) noteikts, ka veselības aprūpē jāpaaugstina izmaksu efektivitāte un veselības aprūpes pieejamība, tai skaitā samazinot individuālos maksājumus (*out of pocket payments*) un ilgo gaidīšanas laiku.

Eiropas Komisijas 2017. gada augustā publicētajā ziņojumā “Par veselības aprūpes reformu” (European Commission, 2017) ir minēti rezultāti, kas Latvijai sasniedzami līdz 2023. gadam. Lūk, daži no tiem: “gaidīšanas laiks līdz pirmreizējai ārsta speciālista konsultācijai nepārsniedz 3 mēnešus; gaidīšanas laiks līdz izmeklējumam (radioloģijā) nepārsniedz vienu mēnesi; pacienta līdzmaksājuma daļa samazinās” (European Commission, 2017, 66). Situācijas izvērtējumā ir minētas šobrīd esošās rindas pie speciālistiem: “Pieejamība pie speciālista (dienās) [avots: NVD dati]. Endokrinologs – 241; Gastroenterologs – 185; Ginekologs – 123; Neurologs – 155; Oftalmologs – 221; Urologs – 97” (European Commission, 2017, 63); šīs rindas būtu jāsamazina līdz 90 dienām. Nav uzskaitīti visi speciālisti, tomēr minētie skaitļi skaidri iezīmē problēmu, kurai pieprasīts risinājums. Stratēģijas “Eiropa 2020” rekomendācijas Latvijai ir saistošas.

Veselības aprūpes speciālistu piesaiste lauku reģionos ir nozīmīgs faktors veselības aprūpes pieejamībai. Tāpat arī transports ir viens no aktuālajiem problēmjautājumiem. Tā kā iespēja izmantot transportu un nokļūšana attālākā medicīnas pakalpojumu saņemšanas punktā bieži vien ir apgrūtinātas invaliditātes dēļ, tad ļoti svarīga ir veselības aprūpes speciālistu klātbūtne reģionos.

ES fondu dalības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” viens no specifiskajiem atbalsta mērķiem ir “Uzlabot pieejamību ārstniecības un ārstniecības atbalsta personām, kas sniedz pakalpojumus prioritārajās veselības jomās iedzīvotājiem, kas dzīvo ārpus Rīgas” (Veselības ministrija, 2016). Pasākumi, kas saistīti ar šo mērķi, iekļauti arī Veselības ministrijas ziņojumā “Par veselības aprūpes reformu” (Veselības ministrija, 2017).

ES programmas “Izaugsme un nodarbinātība” atbalsta mērķis “Uzlabot pieejamību ārstniecības un ārstniecības atbalsta personām, kas sniedz pakalpojumus prioritārajās veselības jomās iedzīvotājiem, kas dzīvo ārpus Rīgas” ar kopējo finansējumu 9 960 103 eiro paredz šādus rezultātīvos un iznākuma rādītājus: atbalstīto ārstniecības

personu skaits, kuras strādā teritoriālajās vienībās ārpus Rīgas gadu pēc atbalsta saņemšanas, – 506 (plānots 2023. g.) (rezultatīvais rādītājs); reģioniem piesaistīto ārstniecības personu skaits, kuras saņemušas atbalstu, lai veicinātu to piesaisti darbam teritoriālajās vienībās ārpus Rīgas, – 1420 (plānots 2023. g.) (iznākuma rādītājs) (Veselības ministrija, 2016). Medijos jau ir izskanējusi ziņa par iespējamajām kompensācijām mediķu piesaistei darbam reģionos (Latvijas Sabiedriskie Mediji, 2017; Strapcāne, 2017).

Personām ar invaliditāti lauku reģionos nozīmīgs ir arī šīs pašas programmas atbalsta mērķis “Atbalstīt prioritāro (sirds un asinsvadu, onkoloģijas, perinatālā un neonatālā perioda aprūpes un garīgās veselības) veselības jomu veselības tīklu attīstības vadlīniju un kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izstrādi un ieviešanu, jo īpaši sociālās atstumtības un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju veselības uzlabošanai” (Veselības ministrija, 2016). Tajā atbalstīts Nacionālā veselības dienesta projekts “Veselības tīklu attīstības vadlīniju un kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izstrāde un ieviešana prioritāro veselības jomu ietvaros” (Nacionālais veselības dienests, 2016), kur viens no uzdevumiem ir “noteikt katra aprūpes līmeņa kompetenci un nepieciešamo tehnisko nodrošinājumu, tajā skaitā nosacījumus pakalpojumu pieejamības paaugstināšanai sociālās atstumtības un nabadzības riska grupām”. Tas attiecināms arī uz personu ar invaliditāti situāciju.

Veselības aprūpes sistēma būtu jāuzlabo (Bahmane, 2018), tā ir nozīmīga problēmsituācija ne tikai personām ar invaliditāti. Tomēr vides un sociālie šķēršļi un veselības aprūpes vajadzības, kas saistītas ar invaliditāti, šo problēmu padara smagāku tieši šai sabiedrības grupai. Tāpat arī savlaicīgas veselības aprūpes nepieejamība var būt invaliditātes attīstības iemesls.

6.2. Finances

Problēmsituācijas, kas saistītas ar finansēm, konstatētas deviņās intervijās – trīs intervijās ar institūciju pārstāvjiem, abās intervijās ar sociālā dienesta pārstāvjiem un četrās intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- pieejamo finanšu apjoms ne tikai personām ar invaliditāti, bet arī institūcijām;

- DI plāna kontekstā (mērķgrupa: pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem) – pieejamo finanšu plānošana (tajā pašā laikā ne vienmēr servisa galalietotājiem ir vēlme pēc šādas palīdzības); vāja izpratne par to, ko faktiski nozīmē līguma slēgšana un kredīta ņemšana.

Vajadzības:

- vajadzība uzlabot finansiālo stāvokli (darba pieejamība / nodarbinātības iespēja);
- vajadzība pēc palīdzības finanšu plānošanā.

Finanses ir nozīmīgs faktors dažādu vajadzību apmierināšanai – ja ir pieejami finanšu resursi, tad iespējams iegādāties gan lietas, gan pakalpojumus, kas ļauj veiksmīgāk realizēt savas cilvēktiesības un pamatbrīvības. Personas ar invaliditāti var uzlabot savu ekonomisko situāciju, strādājot algotu darbu. Veicot sociālās iemaksas, paaugstinās arī invaliditātes pensija.

Personas ar invaliditāti, kas ārstējas psihiatriskajā klīnikā, var paturēt visu savu invaliditātes pensiju, saņemt pajumti, ēdienu, aprūpi. Personas ar invaliditāti, kas dzīvo sociālās aprūpes centrā (turpmāk – SAC), patur vien 10%, jo 90% invaliditātes pensijas tiek novirzīti kā finansējums institūcijai, bet viņi saņem pajumti, ēdienu, aprūpi; cilvēki, kas dzīvo grupu dzīvokļos, paši maksā par ēdienu, citām nepieciešamām precēm, dzīvokli (elektrību, piemēram). Tas faktiski rada situāciju, ka cilvēki, kas apzinās reālās ikdienas dzīves izmaksas, nevēlas pārcelties uz “brīvākām” institūcijām vai ārpus tām: “Nu un 7 eiro viņiem paliek privātā naudiņa mēnesī (dzīvojot SAC). Tas, starp citu, ir šķērslis reizēm pierunāt iet uz pansionātu; viņi jau rēķina,” intervijā norāda institūcijas pārstāvis. Viņš atzīmē arī, ka institūcijas klienti būtu priecīgi par iespēju piepelnīties; tādas iespējas ir tikušas meklētas, tomēr nav bijis iespējams realizēt.

Citas institūcijas pārstāvis norāda: “Tomēr klienti, kuriem palsts ir kādi 128 eiro – ja viņiem jāsamaksā par ēdienu, citām nepieciešamajām precēm un vēl dzīvokli, tad tur nekas nepaliek. Vairāki uzskata, ka (grupu) dzīvokļi ir par dārgu.” Te droši vien taisnīgāk būtu teikt, ka pieejamie finanšu līdzekļi ir pārāk mazi. Iespēja atrast darbu un papildus pelnīt ir ļoti nozīmīga gan saņemtās algas dēļ, gan sociālo iemaksu dēļ, uz kā pamata iespējams paaugstināt invaliditātes pensiju.

Vienā no grupas intervijām persona ar invaliditāti rezumēja: “Liela daļa (ienākumu) tiek tērēta zālēs.” Tādējādi pārējām nepieciešamajām

precēm un pakalpojumiem paliek pavisam niecīgi ienākumi. Tas saistās arī ar jau minēto veselības aprūpes problēmsituāciju.

Cits būtisks finanšu aspekts ir spēja pārvaldīt finanšu līdzekļus. Te atkal jāatzīmē DI plāna konteksts. Institūcijas pārstāve stāsta par gadījumu, kad puisis, sasniedzot pilngadību, pārcēlies uz grupu dzīvokli un saņēmis savu uzkrājumu (vecāku zaudēšanas pabalsts, pensija). Vadītāja ieteikusi netērēt visu uzreiz, vēlējusies palīdzēt plānot izdevumus, tomēr rezultātā pret viņu ierosināta krimināllieta, no Valsts policijas saņemts rīkojums, ka puisim ir rīcībspēja un to nedrīkst ierobežot. Rezultātā divu nedēļu laikā tika iztērēti 8400 eiro, tagad mantas, kas tika iegādātas, tiek pārdotas (jau ievērojami lētāk), jo ar invaliditātes pensiju 128 eiro apmērā viņš vairs nemāk izdzīvot.

Līdztekus jāskata arī cita problēmsituācija – līdzcilvēku attieksme un rīcība, jo ir gadījumi, kad personu ar garīgās attīstības traucējumiem uzticēšanos izmanto, lai iegūtu tos finanšu līdzekļus, kas viņiem ir pieejami. Ir svarīgi tam pievērst uzmanību un mazināt iespējamos riskus, realizējot DI plānu.

2016. gadā Latvijā ir 74 501 invaliditātes pensijas saņēmējs. Pensiju saņēmēju skaita sadalījums 2016. gadā pēc pensijas vidējā piešķirtā apjoma, pamatojoties uz CSP datiem (Centrālā statistikas pārvalde, 2017b), atspoguļots 2. tabulā.

Lielākais pensijas saņēmēju skaits – 11 332 personas – ir ar pensiju robežās no 60,01 līdz 70,00 eiro (skatot 2. tabulu, jāņem vērā, ka intervāls pensiju apjomam pie lielākām summām pieaug līdz 50 un 100 eiro). Tas skaidrojams ar noteikto invaliditātes pensiju apjomu un nosacījumiem. Pensiju apjoms atkarīgs no

- piešķirtās invaliditātes grupas;
- cilvēka vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, ko nosaka par jebkuriem 36 mēnešiem pēc kārtas pēdējo 5 gadu laikā pirms invaliditātes pensijas piešķiršanas;
- cilvēka individuālā apdrošināšanas stāža;
- maksimāli iespējamā apdrošināšanas stāža, kuru nosaka no 15 gadu vecuma līdz likumā noteiktā pensijas vecuma sasniegšanai (Labklājības ministrija, b.g.b).

Cilvēks, par kuru noteiktajā laikā posmā nav veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas vai kurš nav strādājis algotu darbu, saņem pensiju atbilstoši piešķirtajai invaliditātes grupai minimālajā apmērā.

2. tabula

Invaliditātes pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā piešķirtā apmēra 2016. gadā

	Pensijas apjoms (eiro)	Invaliditātes pensijas saņēmēju skaits
2016	Pensiju saņēmēju kopskaits	74 501
Piezīmes	≤ 60,00	260
Intervāls 10 eiro	60,01–70,00	11 332
Intervāls 10 eiro	70,01–80,00	5460
Intervāls 10 eiro	80,01–90,00	3446
Intervāls 10 eiro	90,01–100,00	5462
Intervāls 10 eiro	100,01–110,00	2527
Intervāls 10 eiro	110,01–120,00	3315
Intervāls 10 eiro	120,01–130,00	2800
Intervāls 10 eiro	130,01–140,00	3480
Intervāls 10 eiro	140,01–150,00	2405
Intervāls 50 eiro	150,01–200,00	14 271
Intervāls 50 eiro	200,01–250,00	7930
Intervāls 50 eiro	250,01–300,00	5203
Intervāls 100 eiro	300,01–400,00	3277
Intervāls 100 eiro	400,01–500,00	1550
	> 500,01	1783

Avots: Pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā piešķirtā apmēra (Centrālā statistikas pārvalde, 2017b).

Tā ir:

- 3. invaliditātes grupai: 64,03 eiro mēnesī, bet invalīdam kopš bērnības – 106,72 eiro;
- 2. invaliditātes grupai: 89,64 eiro, invalīdam kopš bērnības – 149,41 eiro;
- 1. invaliditātes grupai: 102,45 eiro, invalīdam kopš bērnības – 170,75 eiro (Labklājības ministrija, b.g.b).

Finanšu problēmjaucājums ir cieši saistīts ar nodarbinātības jau-tājumu. 2016. gadā invaliditātes noteikšanas ekspertīze pirmreizēji veikta 18 547 personām, no tām 66,7% jeb 11 279 personas bija ne-strādājošas (VDEĀVK, 2017). Tas nenozīmē, ka šie cilvēki nekad nav

veikuši sociālās apdrošināšanas iemaksas, invaliditātes pensijas apjomu nosaka par jebkuriem 36 mēnešiem pēc kārtas pēdējo 5 gadu laikā.

Viens no ANO Konvencijas (Saeima, 2013a) īstenošanas pamatnostādņu rezultatīvajiem rādītājiem ir “Personu ar invaliditāti skaits (%), kuru ienākumi nepārsniedz nabadzības riska sliekšņa līmeni” (Saeima, 2013a, 48.–49.); par bāzes gadu ņemts 2011. gads (19,4% no iedzīvotāju kopskaita). Mērķis – 2017. gadā samazināt rādītāju līdz 15% un 2020. gadā rādītāju turpināt samazināt. Saskaņā ar CSP 2017. gadā publicētajiem datiem (Centrālā statistikas pārvalde, 2017b) 2011. gadā kopējais nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju skaits bija 19,2%, 2015. gadā tas pieaudzis līdz 21,8%.

Valsts sniegtais atbalsts cilvēkiem ar invaliditāti ir viens no nevienlīdzības mazināšanas rīkiem. Pieejamais atbalsts noteikts atbilstoši invaliditātes grupai, kā arī funkcionālo traucējumu veidam. Ir pieejami pabalsti, piemēram, valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts (MK, 2009c), īpaši atbalsta pasākumi personām ar redzes invaliditāti, kustību traucējumiem, garīgās attīstības traucējumiem. Labklājības ministrija ir publicējusi apkopotu sarakstu par materiālā atbalsta iespējām, pieejamo atvieglojumu klāstu, informāciju par asistenta pakalpojumu pašvaldībā cilvēkiem ar invaliditāti, par sociālo rehabilitāciju, tehniskajiem palīgīdzekļiem, profesionālo rehabilitāciju (Labklājības ministrija, b.g.c) atbilstoši spēkā esošajiem likumiem un MK noteikumiem (skat. 1. pielikumu).

Pieejamo finanšu plānošana ir vēl viens aspekts finanšu kontekstā. Ne tikai pieejamais līdzekļu apjoms, bet arī prasme ar tiem rīkoties nosaka rezultātu. Te īpaša vērība jāvelta cilvēkiem ar invaliditāti, kuru funkcionālie traucējumi var būt apgrūtinājums finanšu plānošanā. Saistībā ar DI plāna realizāciju ir paredzēts uzsākt mentora pakalpojuma sniegšanu pašvaldībās – “Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” specifiskā atbalsta mērķa “Palielināt kvalitatīvu institucionālai aprūpei alternatīvu sociālo pakalpojumu dzīvesvietā un ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu pieejamību personām ar invaliditāti un bērniem” pasākuma “Deinstitutionalizācija” īstenošanas noteikumi” (MK, 2015). Saskaņā ar šiem MK noteikumiem mentora pakalpojums būtu pieejams cilvēkiem, kuri ir iekļauti DI programmā; ārpus pakalpojuma pieejamības paliek tie, kuru DI programmā nav.

Skatot jautājumu par rīcību ar finanšu līdzekļiem, jāņem vērā arī citu sabiedrības locekļu ietekme – likumīga un nelikumīga. Gan

reklāma, gan citas pārdošanas aktivitātes var veicināt pirkuma, lizinga, naudas aizņēmuma līguma neapdomīgu parakstīšanu, kuras sekas cilvēks ar invaliditāti (te runa par garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem) neapzinās. Līdztekus iespējama arī ļaunprātīga šo cilvēku izmantošana, izkrāpjot pieejamos finanšu līdzekļus vai citu īpašumu. Iekšlietu ministrijas politikas dokumentos (Iekšlietu ministrija, b.g.) šobrīd nav tādu plānošanas dokumentu, kas attiektos tieši uz cilvēku ar invaliditāti situāciju. Ņemot vērā DI plāna aktualitāti, būtu nepieciešama mērķtiecīga situācijas kontrole un uzraudzība.

6.3. Dzīvesvietas kvalitāte

Problēmsituācijas, kas saistītas ar dzīvesvietas kvalitāti, iespējams to uzlabot, remontēt, ar dzīves apstākļiem, konstatētas septiņās intervijās – trīs intervijās ar institūciju pārstāvjiem, vienā intervijā ar sociālā dienesta pārstāvjiem un trīs intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- pašvaldībām nav pieejams kvalitatīvs dzīvojamais fonds, ko varētu izmantot;
- finansiālais ieguldījums remontdarbos (materiāli u. tml.);
- nespēja fiziski veikt nepieciešamos remontdarbus;
- nespēja sadzīvot ar istabas biedriem.

Vajadzības:

- vajadzība pēc brīvprātīgā darba, remontdarbu materiāliem;
- vajadzība izmitināt atsevišķi cilvēkus ar garīgu atpalicību un psihiskām saslimšanām (grupu dzīvokļos, sociālās aprūpes centros).

Ņemot vērā skatīto finanšu problēmsituāciju, jāsaprot, ka ir personas ar invaliditāti, kas nevar atļauties iegādāties vai īrēt labas kvalitātes dzīvesvietu un nevar atļauties arī veikt remontu. “Par invalīdu vajadzībām vispirms ir jāsāk ar dzīvesvietu: durvis šauras, ūdens ārā, tualete ārā, mazgājas bļodā. Ja nav radnieku, tuvinieku, kas rūpējas, tad ir ļoti grūti,” norāda sociālā dienesta darbinieks. Sociālie dzīvokļi ne vienmēr ir pieejami, un tajos bieži vien netiek piedāvāta vide, kas būtiski uzlabotu situāciju. Tomēr persona ar invaliditāti intervijā ir pārliecināta par dzīvokli, kas saņemts ar pašvaldības atbalstu, un stāsta, kā grasās to iekārtot, taču ir skaidrs, ka tas prasīs darbu un līdzekļus:

“Man būs savs dzīvoklis. Tur remonts jātaisa. Spēcīgs. Tur podu vajag, vajag izlietni.” Jāņem vērā, ka persona ar invaliditāti var arī fiziski nespēt vai nemācēt veikt nepieciešamos remontdarbus, tad strādnieku noalgošanai nepieciešami papildu finanšu līdzekļi.

Institūcijas pārstāvis stāsta par gadījumu, kad cilvēks ir bez pasēs, bez deklarēšanās, bez dzīvesvietas: “Viena no problēmām ir pavisam primitīva, ka viņiem nav īsti dzīvesvietas. Sava stāvokļa dēļ savu dzīvesveidu zaudējuši, kas ir zaudējuši dzīvokli. Mums ir tāda viena kundze, kur dzīvoja bez pasēs ilgus gadus, divdesmit gandrīz. Bez pasēs, bez deklarēšanās. Ne jau kaut kur mežā – Liepājā. Slims cilvēks. Viņš dzīvoja savā pasaulē. Un, ja pārējiem tava dzīve neinteresē, tad... Mēs viņu mēģinām tagad legalizēt.” Arī šādi var atklāties dzīvesvietas problēmjautājums.

Dzīvokļa biedrs var sniegt iespēju, ka viens otru pieskata, tomēr ne vienmēr cilvēki var labi sadzīvot. Grupu dzīvokļos sākotnēji bija plānots, ka visi dzīvos istabiņās pa divi, tomēr rezultātā bija lielas domstarpības. Institūcijas pārstāvis uzsver, ka nedrīkst izmitināt vienā istabā personu ar garīgās attīstības traucējumiem kopā ar personu ar psihisku saslimšanu. No līdzšinējās pieredzes pārstāvis secina, ka vislabāk tomēr novērtēt cilvēka gatavību patstāvīgai dzīvei, ja viņam ir atsevišķa istaba grupu dzīvoklī.

Novadu centros ir pieejami higiēnas centri, kur var nomazgāties, izmazgāt drēbes, saņemt nepieciešamo apģērbu no lietoto apģērbu krātuves.

Valsts atsevišķos gadījumos personai ar invaliditāti sniedz atbalstu mājokļa pielāgošanai (MK, 2010a). ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādņēs ir rezultatīvais rādītājs “Pilnveidots atbalsts mājokļa pielāgošanai”, kur uzskaites rādītājs ir “Personu ar invaliditāti skaits, kuras saņem atbalstu mājokļa pielāgošanai”; 2011. gadā (bāzes gads) atbalstu mājokļa pielāgošanai saņēma viena persona; 2017. gadā – 100 personas; 2020. gadā atbalsta saņēmēju skaits palielināsies (Saeima, 2013a). MK noteikumi “Noteikumi par kārtību, kādā personas ar invaliditāti saņem atbalstu mājokļa pielāgošanai, un atbalsta saņemšanas nosacījumiem” (MK, 2010a), kas izdoti saskaņā ar Invaliditātes likumu, paredz atbalsta sniegšanu mājokļa pielāgošanai personām ar I grupas invaliditāti, personām ar II grupas redzes vai dzirdes invaliditāti un noteiktos gadījumos līdz 18 gadu vecumam.

MK noteikumi (MK, 2010a) faktiski paredz atmaksu par ieguldījumiem līdzekļiem, kas attiecināmi uz atbalstu. Tas nozīmē, ka cilvēkam

ar invaliditāti pašam ir jāmeklē finanšu iespējas (piemēram, jāņem kredīts), lai realizētu šo mājokļa pielāgošanas atbalstu. Tas vieš arī zināmu nedrošību, jo, ja ir kādas neprecizitātes vai neatbilstība prasībām, tad ieguldītie līdzekļi var netikt attiecināti uz atbalstu un atmaksa netiek saņemta.

Saistībā ar DI plāna realizāciju ir plānotas vērienīgas investīcijas infrastruktūras attīstībā, kas ietver arī, piemēram, grupu dzīvokļu izbūvi. DI plāna realizācijā iesaistītajiem cilvēkiem ar invaliditāti, sākot ar rīcības plānu DI īstenošanai (Saeima, 2015), dzīvesvietas risinājumi tiks rasti plāna ietvaros kā pašvaldību projekti. Te paredzama ievērojama nevienlīdzība DI iesaistīto un DI neiesaistīto situācijā.

6.4. Ikdienas darbu veikšana

Problēmsituācija, kas saistīta ar mājražniecības ikdienas darbu veikšanu, konstatēta vienā grupas intervijā ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- nespēja fiziski veikt mājražniecībā nepieciešamos darbus – tīrīt, mazgāt logus, ienest malku apkurei, iepirkties.

Vajadzības:

- vajadzība pēc palīdzības ikdienas iepirkumu veikšanai;
- vajadzība pēc palīdzības mājas apkopes dabu veikšanai.

Personas ar invaliditāti var saskarties ar problēmu, ka nespēj veikt saimniecībā nepieciešamos darbus – tīrīt, mazgāt logus, ienest malku apkurei, iepirkties. Ir vajadzīga palīdzība. Šo situāciju labi ilustrē sarunas fragments no grupas intervijas ar cilvēkiem ar invaliditāti: Z (persona ar invaliditāti) (pasaka ar grūtībām, atbildot uz jautājumu, kāda ir viņai šobrīd lielākā vajadzība, ko nevar realizēt): “Man griesti jākrāso.” X (persona ar invaliditāti): “Tā jau ir maza problēma!” N (persona ar invaliditāti): “Nē, tā ir liela problēma, piemēram, remonts. Tā ir liela problēma. Tur vajadzīgi līdzekļi, tur vajadzīgi cilvēki. Kurš tev ies pa velti strādāt? Katrs grib ar savu darbu nopelnīt.” O (persona ar invaliditāti): “Re kur, kundze teica “es nevaru griestus nomazgāt”, es nevaru arī logus nomazgāt.”

Te runa ir par vēlmi dzīvot cilvēka cienīgos dzīves apstākļos. Sakopta vide arī ir daļa no tiem, tomēr var būt, ka cilvēks funkcionālo spēju ierobežotības dēļ nespēj sakopt savas mājas.

Ikdienas darbi, kas cilvēkam ar invaliditāti var būt neizpildāmi vai kas var prasīt ievērojami vairāk laika un spēka, ir paveicami ar aprūpētāja (aprūpes mājās) vai asistenta pakalpojuma palīdzību. Aprūpētāja pakalpojumu reglamentē Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums (Saeima, 2002a), savukārt asistenta (pavadoņa) pakalpojumu – Invaliditātes likums (Saeima, 2010a). Asistenta pakalpojums vairāk attiecas uz ārpus mājas aktivitātēm, nokļūšanu kādā vietā un pēcāk atpakaļ mājās. Asistents vairāk palīdz, atbalsta kādas darbības veikšanā, kamēr aprūpētājs vairāk aprūpē to, kurš izdara nepieciešamo darbību. Tādējādi ir virkne situāciju un nepieciešamību (piemēram, iepirkšanās), kas var tikt risinātas gan kā aprūpes pakalpojums, gan ar asistenta palīdzību. Ikdienas mājas darbi lielākoties attiecināmi uz aprūpētāju: “Aprūpētājs ir nodarbināts klientu dzīves vietās un sociālās aprūpes institūcijās, kur veic klientu aprūpi sociālā darba speciālistu uzraudzībā. Aprūpētājs palīdz personām, kuras pašas sevi nevar aprūpēt, ievērot higiēnu, sagatavot un uzņemt ēdienu, uzkopt telpas, apgādāt ar pirmās nepieciešamības precēm, kā arī uzturēt klienta saistību ar apkārtējo vidi.” (Izglītības un zinātnes ministrija, 2004)

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums noteic, ka aprūpe mājās ir “pakalpojumi mājās pamatvajadzību apmierināšanai personām, kuras objektīvu apstākļu dēļ nevar sevi aprūpēt”. Aprūpi mājās nodrošina pašvaldības sociālais dienests atbilstoši konkrētās pašvaldības saistošajiem noteikumiem par sociālo pakalpojumu piedāvājumu.

Saņemtais atbalsts mājsaimniecībā veicamo darbu izpildē personām ar invaliditāti ir atkarīgs no katras pašvaldības saistošajiem noteikumiem par sociālo pakalpojumu piedāvājumu ar izrietošajiem riskiem un nevienlīdzību, jo pašvaldībām ir atšķirīgi finanšu resursi un būtiski var atšķirties vēlme un ieinteresētība pieejamo finansējumu virzīt personu ar invaliditāti atbalstam.

6.5. Transports

Problēmsituācija, kas saistīta ar transportu, konstatēta trīs intervijās – vienā intervijā ar sociālā dienesta pārstāvjiem un divās intervijās ar personām ar īpašām vajadzībām.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- attālums no dzīvesvietas līdz sabiedriskajam transportam atsevišķās vietās lauku reģionos;
- sabiedriskā transporta pieejamība cilvēkiem, kas lieto ratiņkrēslu;
- sabiedriskā transporta vadītāja un citu sabiedriskā transporta lietotāju attieksme pret cilvēku ar invaliditāti.

Vajadzības:

- vajadzība atjaunot iespēju izmantot skolēnu autobusu maršrutos, kur citi sabiedriskā transporta pakalpojumi netiek nodrošināti;
- vajadzība pēc īpaši pielāgota transporta;
- vajadzība pēc sabiedriskā transporta vadītāja un citu sabiedriskā transporta lietotāju cieņas un atbalsta.

Transporta pieejamība ir nozīmīga gan kā sabiedrībā balstīts pakalpojums, gan arī kā citu pakalpojumu saņemšanas nosacījums: “Liela problēma – transports. Pilsētā transports ir, bet laukos – nav. Ja ir, nevar iekāpt. Šoferi nepalīdz. Tas, ka nav transports, rada citas grūtības, piemēram, cilvēki netiek pēc pārtikas pakām. Agrāk varēja izmantot skolēnu autobusus. Tagad nevar. Pārvadātājs neatļauj, uzskata, ka biznesam tiek atņemti klienti, draud ar sodiem (skolēnu autobusu) šoferiem. Tomēr sabiedriskais transports netiek nodrošināts. Ir vietas, kur līdz pieturai ir daudz kilometru, kur skolēnu autobuss ir vienīgā saikne, bet arī tur neļauj,” saka sociālā dienesta pārstāvis. Arī personas ar invaliditāti uzsver to pašu problēmu: “Un otrais, tagad vēl viens nāk sāpīgs jautājums. Man autobuss iet – trīs kilometri aiz pieturas dzīvoju. Vajag rast iespēju valdībā, lai lemj, ka garām braucošais skolēnu autobuss cilvēkiem, vai tas ir invalīds vai veca tante, vai jūs, vai citi, ļautu braukt ar skolēnu autobusu (ar uzvaru) līdz sabiedriskam transportam.”

Pierobežas novadi ir sliktākā situācijā – tie atrodas transporta ķēdes galā, jo tur nav cauri kursējošu maršrutu uz tālāku novadu centriem. Ir arī gadījumi, kad ir panāktas vienošanās par iespēju ar noteiktiem nosacījumiem skolēnu autobusu izmantot. Tomēr, ja šādas iespējas nav, tad problēma ir īpaši aktuāla tieši mazāk nodrošinātajām sabiedrības grupām, kam nav sava privātā transporta.

Saistībā ar sabiedriskā transporta pieejamību cilvēkiem ar invaliditāti lauku reģionos būtiski ir šādi politikas veidošanas dokumenti: Satiksmes ministrijas “Transporta attīstības pamatnostādnes

2014.–2020. gadam” (Saeima, 2013f) un VARAM “Reģionālās politikas pamatnostādnes 2013.–2019. gadam” (Saeima, 2012). Abi dokumenti paredz nodrošināt transporta infrastruktūras un sabiedriskā transporta sakārtošanu un attīstību lauku teritorijās atbilstoši NAP (Saeima, 2013b) rīcības virziena “Pakalpojumu pieejamība līdzvērtīgāku darba iespēju un dzīves apstākļu radīšanai” uzdevumiem.

Intervijās izskan, ka sabiedriskais transports ir problēma cilvēkiem, kas izmanto ratiņkrēslu, jo visi autobusi nav aprīkoti ar nolaižamo grīdu. Liepājā tiek minēti gadījumi, kad autobuss ir aprīkots ar zemo grību, bet šoferis to nenolaiž, kaut arī cilvēks ratiņkrēslā gaida. Šoferi mēdz būt nepieklājīgi, aizskaroši.

Par termiņiem sabiedriskā transporta pielāgošanai, lai personām ar funkcionāliem traucējumiem atvieglotu iekļūšanu sabiedriskajā transportā un nodrošinātu šo personu pārvadāšanu, jāskata MK noteikumi **“Sabiedriskā transporta pakalpojumu sniegšanas un izmantošanas kārtība”**: “Sabiedriskajam transportlīdzeklim jābūt pielāgotam normatīvajos aktos par transportlīdzekļu izgatavošanu noteiktajām tehniskajām prasībām, lai personām ar funkcionāliem traucējumiem, grūtniecēm un personām ar maziem bērniem (tai skaitā ar bērnu ratiņiem) atvieglotu iekļūšanu sabiedriskajā transportlīdzeklī un nodrošinātu šo personu pārvadāšanu.” (MK, 2012b, 17. punkts)

Termiņi atrunāti šo noteikumu 133., 134., 135. un 136. punktā, līdz 2024. gada 1. janvārim paredzot visu 17. punktā minēto prasību izpildi pilnā apmērā.

Pašvaldībām vajadzības gadījumā ir iespēja lemt par ārpakalpojuma pirkšanas nepieciešamību vai iespēju iegādāties piemērotu transporta līdzekli sociālā dienesta sniegto pakalpojumu ietvarā, tomēr ne viena, ne otra nav obligāta prasība.

Intervijās atklājas, ka sabiedriskajā transportā cilvēkiem ar redzes invaliditāti kļuvis sarežģītāk – agrāk bija jābūt līdzī apliecībai, ko, ja kontrole prasīja, uzrādīja; tagad ir obligāti jāuzrāda šoferim apliecība, lai saņemtu brīvbiļeti. Cilvēkam, kas neredz, tas ir sarežģīti.

Transporta jomā būtisks atbalsta pasākums ir iespēja noteiktām sabiedrības grupām izmantot noteiktus sabiedriskā transporta pakalpojumus bez maksas. Personas ar I un II grupas invaliditāti, bērni ar invaliditāti, kā arī personas, kuras pavada personu ar I grupas invaliditāti vai bērnu ar invaliditāti, drīkst pārvietoties reģionālajos starppilsētu maršrutos, reģionālajos vietējas nozīmes maršrutos vienā

administratīvajā teritorijā, kā arī sabiedriskajā transportā pilsētas nozīmes maršrutos bez maksas (Satiksmes ministrija, b.g.).

6.6. Nodarbinātība

Problēmsituācija, kas saistīta ar nodarbinātību, konstatēta septiņās intervijās – trīs intervijās ar institūcijas pārstāvjiem, divās intervijās ar sociālā dienesta pārstāvjiem un divās intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- bezdarbs kā problēma;
- maz iespēju gūt papildu ienākumus, iegūt vai paaugstināt darba stāžu, palielināt pensijas apjomu;
- nepieciešamība pēc iespēja saturiski piepildīt dienu ar jēgpilnu nodarbi.

Vajadzības:

- vajadzība pēc mērķtiecīgām mācībām, kas orientētas uz konkrētu darbavietu;
- vajadzība attīstīt sociālo uzņēmējdarbību;
- vajadzība pēc atbalstošas likumdošanas (gan Darba likuma nosacījumi, gan Sociālās uzņēmējdarbības likums).

Nodarbinātība ir problēmjaudājums, kas cieši saistīts ar finanšu situācijas uzlabošanu, bet ne tikai ar to. Būtiska ir arī nodarbinātības loma pašapziņas veidošanā un iespējā saturiski piepildīt dienu ar jēgpilnu nodarbi. Tai pašā laikā darbs kā paradums ir jāiemācās, jāapgūst; to norāda institūcijas pārstāvis: “Jā, dabūt saprast, kāda ir dzīve, ka ir kaut kas jādara. It sevišķi jau institūciju bērni. Viņi ir izauguši tā, ka viņi nesaprot, ka kaut kas ir jādara. Viņiem tā doma bieži vien ir tāda – kā dabūt kaut ko tāpat vien, neko nedarot.”

Personas ar invaliditāti saskaras ar bezdarba problēmu; konkurencē ar citiem darba meklētājiem viņi ir neizdevīgākā pozīcijā: “Laukos jau visi par visiem vairāk vai mazāk zina. Nevar noslēpt, ka ir grupa,” saka persona ar invaliditāti, kam nav izdevies savā novadā atrast darbu. Teiktais sasaucas ar citā novadā sacīto: “Ja ir darbs, kurā vajag mizot kartupeļus, dodiet – es samizošu!” Tad runā kā darba devējs: “Bet kāpēc mums tevi jāņem? Tu esi invalīds. Ja tu sev iegriezīsi, mums ir jāuzņemas atbildība.”

Par mācību programmu trūkumu intervijās būtiskas sūdzības neizskan. Tie, kas vēlas, atrod iespēju piedalīties mācību programmu apgūvē; te atkal kā nozīmīgs parādās transporta jautājums. Tāpat arī būtisks ir motivācijas jautājums, uzmundrinājuma, ierosinājuma nepieciešamība. Cits ar mācībām saistīts jautājums ir par to, ka arī pēc mācībām nodarbinātības problēma vēl joprojām pastāv. Kā īsi formulējusi persona ar invaliditāti: “Diplomi krājas kaudzē, bet darbu atrast nevar.”

Personas ar invaliditāti izsaka vēlmi iesaistīties darba tirgū aktīvāk, nekā šobrīd iespējams, it sevišķi savā novadā, tuvu dzīvesvietai; cilvēki apzinās, ka transporta izdevumi par nokļūšanu darbā un no tā atpakaļ mājās var veidot būtisku daļu no atalgojuma. Tāpat nokļūšana attālākā darbavietā prasa laiku, kas ir svarīgs arguments, it sevišķi tiem cilvēkiem, kam ir bērni, par ko arī jārūpējas.

Intervijās ar sociālā dienesta un institūciju pārstāvjiem sociālā uzņēmējdarbība tiek minēta kā viens no iespējamiem risinājumiem; kā vēl viens risinājums nodarbinātības jautājumā minētas darbnīcas, kas varētu veicināt pašnodarbinātību.

Personu ar invaliditāti nodarbinātība ir viens no četriem prioritārajiem virzieniem ANO Konvencijas īstenošanai (Saeima, 2013a).

Subsidētās darbavietas ir viens no instrumentiem, lai risinātu bezdarba problēmu. Sadarbībā ar Eiropas Sociālo fondu šobrīd aktuāls ir projekts “Subsidētās darbavietas bezdarbniekiem” (īstenošanas periods no 02.02.2015. līdz 31.12.2022.) (Nodarbinātības valsts aģentūra, 2017), kas paredz veicināt 4554 nelabvēlīgākā situācijā esošo bezdarbnieku, tostarp ilgstošo bezdarbnieku, iekļaušanos sabiedrībā un iekārtošanos pastāvīgā darbā; kā pirmā mērķgrupa te minētas personas ar invaliditāti. 2017. gada otrajā pusē pieejamie apkopotie līdzšinējie projekta rezultāti (uz 2017. gada 30. septembri) rāda, ka projekta ietvaros izveidotas 530 subsidētās darbavietas bezdarbniekiem ar invaliditāti. ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādņu (Saeima, 2013a) mērķis 2017. gadā bija subsidētajās darbavietās nodarbināt 600 cilvēku ar invaliditāti.

2017. gadā stājās spēkā MK noteikumi Nr. 94 “Kārtība, kādā persona saņem valsts finansētus profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus un profesionālās piemērotības noteikšanas pakalpojumu” (MK, 2017), kas noteic, kā saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumu var saņemt valsts finansētus profesionālās rehabilitācijas

pakalpojumus un profesionālās piemērotības noteikšanas pakalpojumus personām darbspējas vecumā, ja tām ir noteikta vai prognozējama invaliditāte.

Darba likumā (Saeima, 2001) ir noteikta pozitīvā diskriminācija cilvēkiem ar invaliditāti; 109. panta 2. daļa nosaka: “Darba devējam aizliegts uzteikt darba līgumu ar darbinieku, ja viņš atzīts par personu ar invaliditāti, izņemot gadījumus, kas noteikti šā likuma 47. panta pirmajā daļā un 101. panta pirmās daļas 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. un 10. punktā.”

Attiecīgi šādi nosacījumi nevar būt iemesls darba attiecību pārtraukšanai ar cilvēku ar invaliditāti:

- ir atjaunots darbā darbinieks, kurš agrāk veica attiecīgo darbu;
- tiek samazināts darbinieku skaits;
- darbinieks pārejošas darbnespējas dēļ neveic darbu vairāk nekā sešus mēnešus, ja darbnespēja ir nepārtraukta, vai vienu gadu triju gadu periodā, ja darbnespēja atkārtojas ar pārtraukumiem, šajā laikā neieskaitot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu, kā arī darbnespējas laiku, ja darbnespējas iemesls ir nelaimes gadījums darbā, kura cēlonis saistīts ar darba vides faktoru iedarbību, vai arodslimība.

Likuma labvēlīgie nosacījumi personām ar invaliditāti veidoti, lai stiprinātu šo personu pozīcijas darba tirgū, tomēr realitātē šie noteikumi rada nevēlēšanos pieņemt darbā cilvēku ar invaliditāti, domājot par iespējamiem sarežģījumiem, ja būs nepieciešams darbavietu uzteikt.

2017. gadā ir apstiprinātas izmaiņas Darba likumā. Sākotnēji valsts sekretāru sanāksmē februārī izsludinātie grozījumi paredzēja Darba likuma 109. panta izmaiņas, izslēdzot šā panta otro daļu, kas paredz aizliegumu uzteikt darba līgumu darbiniekam ar invaliditāti. 2017. gada jūlijā Saeimā pieņemtie un izsludinātie Darba likuma grozījumi (Saeima, 2017b), kas stājas spēkā augustā, šo pantu tomēr nemaina.

DI plāna realizācija paredz, ka “katram projekta mērķa grupas klientam atbilstoši viņa veselības stāvoklim, vēlmēm un individuālajiem mērķiem ir noteiktas vajadzības sociālo pakalpojumu sniegšanai (sociālo pakalpojumu klāsts, vieta, biežums, apjoms) un vispārējo pakalpojumu pieejamībai (veselības aprūpe, izglītība, transports, nodarbinātība, mājoklis u. c.)” (Labklājības ministrija, 2015b, 23), kā arī

paredz šo pakalpojumu attīstības plānošanu. DI plāna realizācijā runa ir ne tikai par nodarbinātību, bet arī par darbnīcām un dienas centriem.

Vēl viens darba devējam neizdevīgs nosacījums attiecībā uz personām ar invaliditāti ietverts likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" (1995b) 36. pantā, kas nosaka darba devēja pienākumus izmaksāt no saviem līdzekļiem slimības naudu par pirmajām 10 darbnespējas dienām. Invaliditāte var būt saistīta ar biežāku nepieciešamību izmantot darbnespējas dienas. Tādējādi darba devējam tiek uzlikts papildu slogs.

Gan Darba likumā, gan likumā "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" noteiktie nosacījumi faktiski negatīvi ietekmē darba devēja vēlmi uzsākt darba attiecības ar cilvēku ar invaliditāti. Šo problēmu Saeimas diskusijā "Saeima cilvēkiem ar invaliditāti" (Saeima, 2016) 2016. gada decembrī īpaši izcēla Latvijas Darba devēju konfederācijas pārstāvis.

Diskusijā "Saeima cilvēkiem ar invaliditāti" uzmanība tika vērsta uz atbalsta instrumentiem ekonomiskai neatkarībai un Sociālās uzņēmējdarbības likumprojekta virzībai, kas ir nozīmīgs nodarbinātības veicināšanai un līdz ar to ekonomiskās situācijas uzlabošanai cilvēkiem ar invaliditāti.

2017. gada rudenī ir pieņemts Sociālā uzņēmuma likums (Saeima, 2017a) saskaņā ar 2014. gadā izstrādāto koncepciju "Par sociālās uzņēmējdarbības ieviešanas iespējām Latvijā" (Labklājības ministrija, 2014). Līdz Sociālā uzņēmuma likuma pieņemšanai organizācijas ar sociāla uzņēmuma pazīmēm – komersanti, biedrības vai nodibinājumi – darbojās citās uzņēmējdarbības formās.

6.7. Darbnīcas

Problēmsituācija, kas saistīta ar darbnīcām, konstatēta astoņās intervijās – četrās intervijās ar institūciju darbiniekiem, divās intervijās ar sociālā dienesta darbiniekiem un divās intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- nepieciešamība pēc iespējas saturiski piepildīt dienu ar jēgpilnu nodarbi, apgūt prasmes;

- augstas darbarīku, aprīkojuma, telpu izmaksas privātas darbnīcas uzturēšanai;
- prasmīga darbnīcas vadītāja palīdzība;
- apmaksātas nodarbinātības alternatīva;
- nodarbe cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Vajadzības:

- vajadzība pēc aprīkotas darbnīcas;
- vajadzība attīstīt sociālo uzņēmējdarbību.

Darbnīcas ir viena no iekļaujošās nodarbinātības iespējām. Par šo nodarbinātības veidu, saucot to par darbnīcu, runā sociālo dienestu un institūciju pārstāvji. Šādas darbnīcas šobrīd novados nav pieejamas. “Vajadzība ir gan pēc nodarbinātības, gan pēc kaut kāda darba, nodarbošanās, kas varētu nebūt algots darbs ierastajā izpratnē, bet nodarbošanās. Trūkst sociālās uzņēmējdarbības,” saka sociālā dienesta pārstāve.

Personām ar invaliditāti pieejama darbnīca būtu iespēja nodarboties ar jau apgūtām lietām vai arī mācīties ko jaunu; darbnīcas princips var noderēt arī, lai apgūtu tādu it kā pašsaprotamu prasmi kā ēst gatavošana. Institūcijas pārstāvis saka: “Mūsu ergoterapijā viens no virzieniem ir virtuve, ka tur varētu mācīt kaut ko gatavot ēst. Bet tam vietu vajag.” Cilvēki, kas uzauguši institūcijā, var arī neprast gatavot ēst. Šo prasmi apgūt būtu noderīgi, savukārt pratēji to var attīstīt.

Mācībās un attīstībā būtiska ir atsaucīga un prasmīga darbnīcas vadītāja klātbūtne. Arodu jau apguvušajiem, piemēram, ar galdnieka vai šuvēja iemaņām, tas risinātu darbnīcas izmaksu problēmu, jo uzturēt savu darbnīcu ir dārgi – darbarīki, aprīkojums, telpu izmaksas. Nozīmīga ir arī iespēja saturiski piepildīt dienu ar jēgpilnu nodarbi.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums (Saeima, 2002a) specializētās darbnīcas definē kā sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, kas nodrošina tādas aktivitātes, kuras attīsta prasmes, un speciālistu atbalstu personām ar funkcionāliem traucējumiem.

SP pamatnostādņēs (Saeima, 2013d) ir minēta specializētu darbnīcu izveide personām ar funkcionāliem traucējumiem. Specifiskais politikas mērķis: sekmēt personu ar funkcionālajiem traucējumiem iekļaušanos darba tirgū. Darba devēja uzdevums ir veicināt specializēto darbnīcu veidošanu personām ar funkcionāliem traucējumiem (Saeima, 2013d, 32. punkts). Darbnīcu funkcija dokumentā tiek saistīta arī ar sociālo uzņēmējdarbību.

DI plāna (Labklājības ministrija, 2015b) realizācija paredz specializētu darbnīcu izveidi kā vienu no pakalpojumu veidiem, kas veicinātu nodarbinātību personām ar garīga rakstura traucējumiem.

6.8. Brīvais laiks un dienas aprūpes centri

Problēmsituācija, kas saistīta ar brīvā laika pavadīšanas iespējām un dienas centriem, konstatēta astoņās intervijās – četrās intervijās ar institūciju darbiniekiem, divās intervijās ar sociālā dienesta darbiniekiem un divās intervijās ar personām ar invaliditāti. Jautājums par dienas centriem un brīvo laiku skatīts kā problēmsituācija tajās pašās intervijās, kur aktualizēts darbnīcu jautājums.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- finansiālais aspekts: izmaksas par biļetēm uz pasākumiem, papildu izmaksas par biļeti asistentam, ja tāds nepieciešams;
- atbilstošs transports cilvēkiem, kas izmanto ratiņkrēslu, lai varētu doties ekskursijā ar autobusu;
- publisku WC pieejamība cilvēkiem, kas izmanto ratiņkrēslu (arī motorizētajiem modeļiem); it īpaši ārā, piemēram, parkos;
- atbilstoša publisko ēku un ceļu infrastruktūra, kas cilvēkiem ratiņkrēslā nodrošina pieejamību;
- nespēja pietiekami bieži tikt pastaigās ārpus mājas;
- sociālie kontakti un aktivitātes, pulciņi; vieta, kur satikties.

Vajadzības:

- vajadzība pēc grupu nodarbībām, aktivitātēm (lai motivētu, sniegtu emocionālu atbalstu, iepazītos, gūtu iespēju socializēties, veidot attiecības, piedalīties fiziskās aktivitātēs);
- vajadzība atrast/piesaistīt spējīgus grupu nodarbību vadītājus;
- cilvēkiem, kas lieto ratiņkrēslu, vajadzība pēc piemērotas infrastruktūras un pieejamas vides;
- vajadzība pēc lielāka stundu skaita tiem asistenta pakalpojumiem, kas nepieciešami brīvā laika aktivitātēm (šobrīd pašvaldība var nodrošināt līdz pat 40 stundu ilgu asistenta pakalpojumu nedēļā, tomēr tikai divas stundas var tikt izmantotas brīvā laika aktivitātēm (MK 2012d); cilvēkam, kurš nespēj pats apģērbties (krampji, apģērbšanās āra pastaigai var prasīt pat stundu asistenta laika) un izmanto ratiņkrēslu, tas nozīmē

iespēju tikt izvestam ārpus mājas pat retāk nekā vienu reizi nedēļā;

- vajadzība pēc dienas aprūpes centriem (lauku reģionā, uz ietas).

Brīvā laika pavadīšana personām ar invaliditāti ir svarīga, it sevišķi tāpēc, ka nodarbinātība (kā algots darbs) ne vienmēr ir pieejama vai iespējama. Lauku reģionos, organizējot interešu grupas, nodarbības, jāņem vērā, ka attālumi ir lielāki nekā pilsētās, cilvēku ir mazāk, iedzīvotāju blīvums ir zemāks, transports var būt problēma, tāpēc iesaiste dažādos pasākumos ir mazāka; paralēli jārisina transporta jautājums.

Atsevišķa uzmanība, skatot brīvā laika jautājumu, jāvelta cilvēkiem, kam saskaņā ar likumu pienākas (tātad ir nepieciešams) asistenta pakalpojums. Asistenta pakalpojums brīvajam laikam pieejams vien ne vairāk kā divas stundas nedēļā (MK, 2012d, 1. pielikums: "Iesaistīšanās sociālās iekļaušanas pasākumos (iepirkšanās, teātru, koncertu, sporta spēļu, citu pasākumu un sabiedrisku vietu apmeklējums, kas saistīts ar brīvā laika pavadīšanu)"). Tas ir ļoti maz. Persona ar invaliditāti saka: "Asistenta pakalpojumus vajag vairāk. Vajag vismaz divdesmit stundas nedēļā, asistents (divās stundās) var nevarēt pat izvest ārā (vienreiz nedēļā)."

Katrs gadījums ir individuāls, un ne visi (funkcionālo traucējumu un veselības dēļ) var iesaistīties tādās aktivitātēs kā algots darbs, izglītība, sociālie pasākumi, kas minēti MK noteikumos (MK, 2012d), tomēr katram cilvēkam būtu nepieciešams nodrošināt iespēju katru dienu kaut uz stundu iziet ārā, svaigā gaisā. Funkcionālie traucējumi un citas veselības problēmas var ļoti palēnināt apģērbšanos, iesēšanos ratiņkrēslā un citas darbības, kas nepieciešamas, lai nokļūtu ārpus mājas.

Intervijās ar personām ar invaliditāti tika apspriests arī jautājums par to, ka asistenta klātbūtne var būt nepieciešama gan transportā, gan koncerta apmeklējumā, kur arī asistentam vajadzīga biļete; tādējādi iespēja cilvēkam, kas izmanto asistenta pakalpojumu, apmeklēt pasākumu ievērojami sadārdzinās.

Cilvēkiem, kas izmanto ratiņkrēslu, joprojām lielas neērtības sagādā vides nepieejamība – gan publisko ēku un ceļu infrastruktūra, gan arī publisku tuaļu pieejamība cilvēkiem ar ratiņkrēslu (arī motorizētajiem modeļiem, kas ir platāki), it īpaši ārā, piemēram, parkos.

Intervijā izskanēja arī konkrēta vēlme ierīkot maksšķerēšanas vietas, kas būtu ērta cilvēkiem, kuri izmanto ratiņkrēslu.

Dienas centri ir vēl viena sociālās rehabilitācijas un saturīga laika pavadīšanas iespēja. SP pamatnostādņu (Saeima, 2013d) rīcības virziens “Sabiedrībā balstīti, pēctecīgi un klienta vajadzībām atbilstoši sociālie pakalpojumi” paredz specifisko politikas mērķi: veicināt sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu attīstību personu dzīvesvietā. Viens no uzdevumiem, piemēram, ir nodrošināt personām pieskatīšanu dienas laikā un aktivitātes, kas veicina nodarbinātību, tāpēc ik gadu tiek izveidots viens dienas aprūpes centrs vai radītas jaunas vietas dienas aprūpes centros. Šis pasākums tiek realizēts sadarbībā ar Eiropas sociālo fondu. Arī DI plāna (Saeima, 2013a) realizācija paredz dienas aprūpes centru attīstību.

Asistenta pakalpojums ir būtisks smagu funkcionālo traucējumu gadījumā. Asistenta pakalpojuma saņemšanu saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumu (Saeima, 2002a) un Invaliditātes likumu (Saeima, 2010a) nosaka:

- Ministru kabineta noteikumi Nr. 698 “Par pabalstu par asistenta izmantošanu personām ar I grupas redzes invaliditāti” (pabalsta apmērs ir 17,07 eiro nedēļā (par 10 stundām nedēļā)) (MK, 2016);
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 942 “Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā” (brīvā laika pavadīšanai – līdz divām stundām nedēļā) (MK, 2012d);
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 695 “Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu izglītības iestādē” (MK, 2012c).

Latvijas Republikas Valsts kontroles revīzijas ziņojums “Vai personām ar invaliditāti paredzētais asistenta pakalpojums nodrošina tā izveidošanas mērķu sasniegšanu?” (Valsts kontrole, 2015) norāda uz virkni trūkumu un mērķu nesasniegšanu. Revīzijas ziņojumā un sabiedrības diskusijā gan neparādās būtisks trūkums asistenta pakalpojuma pieejamībā – divas stundas nedēļā brīvā laika pavadīšanai nevar pietiekami nodrošināt iespēju tikt ārpus telpām cilvēkam ar invaliditāti, kam šis pakalpojums nepieciešams, lai to izdarītu. Izpratni par problēmu jau 2015. gada februārī ir paudis toreizējais labklājības ministrs Uldis Augulis: “Savukārt jautājums par asistenta pakalpojumu brīvā laika pavadīšanai līdz 10 stundām nedēļā cilvēkiem ar smagu invaliditāti ir nonācis strupceļā, tāpēc nekavējoties jāatrisina.” (Labklājības ministrija, 2015a)

2015. gadā runa bija arī par normatīvo noteikumu sakārtošanu saistībā ar asistenta pakalpojuma saņemšanu un sniegšanu. Jautājums par brīvā laika pavadīšanai pieejamajām asistenta stundām netika atrisināts.

2017. gadā saistībā ar Valsts kontroles revīzijas ziņojumu un ANO konvencijas īstenošanas pamatnostādņu realizāciju jautājums ir aktualizēts, tādēļ svarīgi, lai darba kārtībā parādītos arī jautājums par to, ka brīvā laika pavadīšanai ir nepieciešams lielāks asistenta stundu skaits, par kurām maksā pašvaldība vai valsts.

6.9. Sabiedrības attieksme

Problēmsituācijas, kas saistītas ar sabiedrības attieksmi, konstatētas sešās intervijās – trīs intervijās ar institūciju pārstāvjiem, vienā intervijā ar sociālā dienesta pārstāvjiem un divās intervijās ar personām ar invaliditāti.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- cilvēki blenž, atskatās uz personām ar redzamu invaliditāti, ir apsmiešanas gadījumi;
- naudas izkrāpšanas gadījumi; personu ar invaliditāti piemānīšana (piemēram, ja viņas nesaprot naudas vērtību); personas ar invaliditāti pases izmantošana, lai paņemtu kredītu; pašas personas ar invaliditāti pierunāšana paņemt kredītu, lai naudu pēcāk izkrāptu;
- DI kontekstā aktuāli jautājumi: kā pasargāt no necieņas, apsmiešanas publiskajā telpā; kā pasargāt no nodarījumiem, kam nav krimināla sastāva; kā mazināt risku kļūt par kriminālpārkāpuma upuri.

Vajadzības:

- vajadzība pēc cieņas;
- vajadzība pēc drošības;
- vajadzība pēc izglītotas, iejūtīgas sabiedrības (vajadzība sabiedrību izglītot).

Sabiedrības attieksme un rīcība ir nozīmīgs jautājums, kas tieši attiecas uz aktuālo iekļaujošo politiku. Intervijās cilvēki, kas izmanto ratiņkrēslu, minēja, ka ikdienā saskaras ar līdzcilvēku nepatīkamo

attieksmi; viņi min, ka pietrūkst sabiedrības civiltības. Cilvēki uz ielas lūr, atskatās, un tas nav patīkami.

Intervijās minēts, ka sabiedrībā trūkst izpratnes par situācijām, kādā persona ar invaliditāti var nonākt, kā arī trūkst līdzcietības. Grupas intervijā ar personām ar invaliditāti risinājās šāda saruna, kas spilgti ilustrē situāciju: A (persona ar invaliditāti): “Ja es guļu grāvī, es varu salīt, simt procenti – visi aizies garām. Un dažs labs vēl pateiks – re, ku’ tā vecene guļ tai grāvī.” S (persona ar invaliditāti): “Un vēl pateiks, re, ku’ tā laikam ir piesūkusies. Es pati personīgi esmu izjutusi šito uz savu ādu.” MG (personas ar invaliditāti tuvinieks): “Kamēr tu pats personīgi nesaskaries ar to, tu nesāc citādāk domāt.” S (persona ar invaliditāti): “Es redzu, ka cilvēkam slikti, es pieiešu klāt – vai piedzēries vai nē – tad es zināšu. Bet mūsu attieksme mūsu valstī *točno* ir šitāda (ka nepieiet klāt), jo man šitā smagā slimība, ka es atslēdzos un pat esmu aizgājusi komā, grāvī gulēdama, – visi aizgāja garām. Bet to, ka cilvēks savu mūžu nav pat paņēmis mutē alkoholu, to neviens nezina.”

Intervijās ar institūciju un sociālo dienestu pārstāvjiem tika vairākkārt uzsvērts, ka cilvēki ar garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem ir pakļauti riskam, ka tos ļaunprātīgi izmantos līdzcivēki. Stāsta sociālā dienesta pārstāvis: “Liela problēma ir līdzcivēki. Ir, kas izkrāpj no šiem cilvēkiem to pašu pensiju. Ir, kam ir vairāk, ir invaliditātes pensija un apģādnieka zaudējuma pensija. Un izkrāpj.”

Gan institūciju, gan sociālā dienesta pārstāvji stāsta par gadījumiem, kad no cilvēka ar garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem kāds līdzcivēks paņem pasi, ko izmanto, lai paņemtu kredītu vai aizdevumu. Ne visi cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem labi izprot naudas vērtību. “Cenšos skaidrot viņam (naudas vērtību), bet tad viņš iziet uz ielas, kur ir tie, kas redz, ka viņš nesaprot naudu. Piemēram, viņam ir banknotes – 20, 10 un 5 eiro. Un viņš domā, ka viņam ir 30 nevis 35 eiro,” stāsta institūcijas pārstāvis.

Sabiedrības izpratne ir viens no četriem prioritārajiem virzieniem ANO Konvencijas īstenošanai (Saeima, 2013a). ANO Konvencija attiecas uz visu personu ar invaliditāti tiesībām un pamatbrīvībām. Šis rīcības virziens kļūst divtik svarīgs DI plāna realizācijā.

LM 2017. gada augustā ir publicējusi dokumentu “Indikatoru saraksts ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām monitoringam” (Labklājības ministrija, 2017a), kur, izmantojot tiesībsarga pētījuma rezultātus, pirmais indikators ir sociālā distance kopienā un

kā rādītājs skatīts to iedzīvotāju īpatsvars, kuri izjustu diskomfortu, ja viņu apkaimē dzīvotu persona ar invaliditāti. Korekti pārrēķinot (skat. 1. pielikumu), 9% Latvijas iedzīvotāju izjustu diskomfortu, ja apkaimē vai kaimiņos dzīvotu cilvēki ar kustību, redzes vai dzirdes traucējumiem, 15% – ja dzīvotu cilvēki ar ilgstošiem veselības traucējumiem, 34% – ja dzīvotu cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem, bet 46% – ja dzīvotu cilvēki ar psihiskām saslimšanām.

ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādnēs vērojama nesaņauktība starp politikas rezultātu “Paaugstinājies sabiedrības informētības un izpratnes līmenis par personu ar invaliditāti tiesību jautājumiem” un uz šo rezultātu attiecināmo rezultatīvo rādītāju “Tiesībsarga saņemto iesniegumu skaits par iespējamo diskrimināciju” ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādnēs (Saeima, 2013a, 83). Vēlamais rezultatīvais rādītājs ir iesniegumu skaita pieaugums. Taču, ja iesniegumu skaits, kurus saņēmis tiesībsargs, ir pieaudzis, tas nebūt neliecina par augstāku kopējo sabiedrības informētības un izpratnes līmeni.

DI realizācijas plāna (Labklājības ministrija, 2015b) viens no diviem darbības virzieniem ir “Sabiedrības un speciālistu attieksmes maiņa”, kur viens no rezultātiem ir “veikts sabiedrības un speciālistu attieksmes maiņas monitorings”. Saskaņā ar pasākumu plānu 2015. gadā ir notikusi “*Ex-ante* novērtējuma veikšana par sabiedrības un speciālistu attieksmi, balstoties uz ekspertu piedāvāto metodiku”, par ko atbildīgie ir LM iepirktie sabiedrisko attiecību eksperti (Labklājības ministrija, 2015b, 19), un 2022. gadā tiks “veikts *ex-post* novērtējums par sabiedrības un speciālistu attieksmes maiņu, balstoties uz ekspertu piedāvāto metodiku”, par ko atbildīgi atkal ir LM iepirktie sabiedrisko attiecību eksperti (Labklājības ministrija, 2015b, 22). Te bažas rada divi aspekti. Pirmkārt, monitoringā ir paredzēti tikai divi piegājieni, – uzsākot DI plāna realizēšanu un pēc DI plāna realizācijas; to nevar uzskatīt par pilnvērtīgu monitoringu, jo monitoringa paredz regulāru situācijas apzināšanu procesa gaitā. Otrkārt, ir būtiska atšķirība starp sabiedrisko attiecību speciālistu darbu un sabiedrības attieksmes monitoringu. Sabiedrības attieksmes mērījums nevar balstīties uz mērķtiecīgi virzītām publikācijām medijos, ko varētu solīt iepirkti sabiedrisko attiecību eksperti.

Sabiedrības attieksmi un rīcību raksturo, piemēram, noziedzīgu nodarījumu skaits pret kādu noteiktu sabiedrības grupu. Empīriskajā

izpētē atklājās personu ar invaliditāti, it sevišķi ar garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem, predispozīcija kļūt par citu sabiedrības locekļu ļaunprātības vai krāpniecības upuriem. DI plāna realizācijā būtu nepieciešams ieviest papildu monitoringu tieši noziedzīgu nodarījumu uzskaitē attiecībā uz DI plāna mērķgrupu. Arī 2017. gadā publicētajā “Pētījumā par starptautisko praksi personu ar invaliditāti atbalsta sistēmu jomā” (Labklājības ministrija, 2017b) uzsverts, ka būtu nepieciešams ieviest “invaliditātes griezumus” Iekšlietu ministrijas Noziedzīgo nodarījumu reģistra datos un šos datus ņemt vērā, vērtējot DI plāna realizācijas gaitu un sekas. Šobrīd nevienā politikas plānošanas vai realizēšanas dokumentā rezultatīvajos rādītājos šāds datu griezumš neparādās.

6.10. Bērnu aprūpe

Problēmsituācija, kas saistīta ar bērnu aprūpi, konstatēta trīs intervijās – divās intervijās ar institūcijas darbiniekiem un vienā intervijā ar sociālā dienesta darbiniekiem.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- tādu bērnu (it sevišķi jaundzimušo) aprūpe, kas dzimuši personām ar garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem.

Vajadzības:

- vajadzība pēc asistenta pakalpojuma;
- vajadzība pēc kontracepcijas.

Par problēmsituācijām, kas var rasties saistībā ar bērna piedzimšanu personai ar garīgās attīstības funkcionāliem traucējumiem, intervijās runā institūciju pārstāvji un sociālo pakalpojumu sniedzēji. Taisnības labad jāatzīmē, ka intervijās minēti arī pozitīvas pieredzes gadījumi, tomēr tie ir izņēmumi. Lai ilustrētu problēmas apmēru un nozīmi, pievienoju piecus sarunas fragmentus no četrām dažādām intervijām, visās runa ir par personām ar invaliditāti – ar intelektuālas vai garīgās attīstības traucējumiem.

Institūcijas pārstāvis: “Šiem cilvēkiem lielu dienas daļu aizņem arī tādas lietas, par ko nerunā. Viņi komunicē savā veidā, viņiem ir savas attiecības, savas problēmas. Citreiz kaut ko ģimenei līdzīgu veido. It kā jau tas ir labi. Bet to kaut kā ignorē. It sevišķi, ja tie ir jauni cilvēki, tas jau ir dabiski, ka viņiem interesē pretējais dzimums, ka

viņi nodibina attiecības. Bet .. tā ir papildus problēma tam visam. Arī par to būs jādomā. Gadās, ka bērni piedzimst. Vajag vismaz apmācīt, izglītot, cik nu var. Tā arī būs viena problēma, ja jaunus cilvēkus palaidīs (deinstitutionalizācijas rezultātā ārpus institūcijām – autores piezīme).”

Institūcijas pārstāvis: “Vēl ir ļoti grūti meitenēm ar ģimenes veidošanas jautājumu. Tas ir smags jautājums. Mēs visi esam humāni cilvēki. Un viņas nevar pierunāt... Viņas gaida bērniņu kā lelli, un “es tagad būšu īsta sieviete”. Bet meitenes nesaprot, ka tas nav tikai paspēlētis, bet jāceļas naktī un tamlīdzīgi. Pašai nav izpratnes par to, kā pašai ģērbties – novembrī iet ar vasaras kurpēm ārā. Tāpat arī bērnam – uzvelk skaistu kleitiņu, bet neiedomājas, ka ārā ir ziema.”

Institūcijas pārstāvis: “Ir gadījumi, kad veido ģimenes, dzimst bērni. Ir divi gadījumi, kad bijušajiem klientiem ir dzimuši bērni, abos gadījumos bērni atrodas Liepājas aprūpes iestādēs. Pat ja rīcībspēja ir noņemta, to nevar ierobežot (reproduktīvās funkcijas – autores piezīme).”

Sociālā dienesta darbinieks: “Bērnu dzimšana. Ir, kas tiek galā, un ir, kas netiek. Faktiski ir vajadzīga 24 stundu asistence.”

Sociālā dienesta darbinieks: “Ir gadījums, kad pirmais bērns jau ir aprūpes iestādē, un tūlīt būs otrs bērns... Ģimenes ar tādām problēmām labi prot dot sociāli vēlamas atbildes. Ir jābūt speciālistam, bet nav, kas strādātu tieši ar psihiski slimiem, garīgi atpalikušiem cilvēkiem.”

Sociālā dienesta un institūciju pārstāvji ir pārliecināti, ka šis jautājums prasa pastiprinātu uzmanību un saistībā ar DI plāna realizāciju kļūs arvien aktuālāks.

Būtiski ir veidot izpratni par reproduktīvo veselību un kontracepciju, kā arī svarīga ir kontracepcijas pieejamība, jo tās iegāde prasa finansiālu ieguldījumu.

Tiesības radīt bērnus ir viena no cilvēktiesībām, kas ir arī ANO Konvencijas daļa (ANO, 2006). Tomēr te būtiski apzināt, izstrādāt un ieviest atbalstošus pasākumus, kas nepieciešami, lai tiktu ievērotas radīto bērnu tiesības, garantēta droša un attīstību sekmējoša vide. Jāsaprot, ka var būt nepieciešams nodrošināt apjomīgu palīdzību bērna aprūpē. Saistībā ar DI plāna realizāciju jautājums kļūs aktuālāks.

Veselības ministrijas SV pamatnostādnēs (Saeima, 2013c) mātes, tēva un bērna veselība ir viens no galvenajiem rīcības virzieniem; te

uzsvērts jautājums par to, ka trūkst zināšanu gan par reproduktīvo veselību, gan bērna aprūpi un drošību, kā arī ar to saistītā riska uzvedību. Šo Veselības ministrijas pārraudzīto SV pamatnostādņu rīcības virzienu ir svarīgi sasaistīt ar Labklājības ministrijas realizējamo DI plānu (Labklājības ministrija, 2015b), lai savlaicīgi plānotu un nodrošinātu nepieciešamos pasākumus.

6.11. Sociālie kontakti, ģimenes veidošana

Problēmsituācija, kas saistīta ar spēju darboties, konstatēta sešās intervijās – četrās intervijās ar personām ar invaliditāti, vienā intervijā ar institūcijas pārstāvi un vienā intervijā ar sociālā dienesta darbiniekiem.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- vientulības problēma;
- grūtības atrast līdzcilvēku romantiskām attiecībām, dzīvesbiedru.

Vajadzības:

- vajadzība pēc pozitīvas sociālas mijiedarbes, komunikācijas, klātbūtnes sajūtas.

Sociālo kontaktu trūkums ir viena no problēmām, ar ko personas ar invaliditāti saskaras. Sieviete, kas izmanto ratiņkrēslu, intervijā stāsta, ka ziemā bieži vien viņa netiek ārā no mājas, nav ar ko parunāt. Gados jaunākās personas ar invaliditāti norāda, ka gribētu iepazīties, dibināt ģimeni, bet ir problēma iepazīties, satikt cilvēku, ar ko varētu būt kopā.

Arī sociālo dienestu darbinieki iezīmē vientulību kā problēmu, kas skar personas ar invaliditāti, it sevišķi lauku reģionos. “Trūkst sociālie mentori. Kāds, ar ko parunāt. Cilvēki jūtas vientuļi, grib, lai brauc un runā, bet nav jau tik daudz to darbinieku, lai brauktu parunāt. Laukos ir daudz vientuļo cilvēku,” sociālo pakalpojumu sniedzējs intervijā uzsver problēmas aktualitāti tieši lauku reģionos.

Vajadzība pēc sociālajiem kontaktiem un to realizēšanas iespējas atkal ir cieši saistītas ar transportu, nodarbinātību, darbnīcām, brīvo laiku, sabiedrības attieksmi. Indikatoru sarakstā ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām uz monitoringu (Labklājības ministrija, 2017a) 23. panta “Cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni” indikatori

ietver asistenta pakalpojuma izmantošanas rādītāju, tomēr dati atspoguļo tikai pakalpojumu saņēmēju skaitu, nevis stundas, kas paredzētas ģimenes aktivitāšu atbalstam. Jāatgādina, ka MK noteikumi Nr. 942 (2012d) par asistenta pakalpojumu nodrošināšanu šādām ārpus institūciju un organizāciju aktivitātēm paredz ne vairāk kā divas stundas nedēļā.

Infrastruktūru sociālo kontaktu realizēšanai zināmā mērā attīstītu DI plāna (Labklājības ministrija, 2015b) aktivitātes un finansiālie ieguldījumi. Tomēr būtiski, lai nepieciešamās aktivitātes un infrastruktūra būtu pieejamas arī tām personām ar invaliditāti, kas nav DI mērķgrupā.

Sociālo kontaktu nodrošināšanai platformu var piedāvāt arī sabiedriskās organizācijas, nodibinājumi, sociālā uzņēmējdarbība, tāpēc svarīga ir sakārtota likumdošana un šo organizāciju atvieglojuma/atbalsta pasākumi.

6.12. Spēja darboties

Problēmsituācija, kas saistīta ar spēju darboties, konstatēta piecās intervijās – trīs intervijās ar institūciju pārstāvjiem un abās intervijās ar sociālā dienesta darbiniekiem.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- kā motivēt rīcībai, sākot ar pašaprūpi (mazgāšanās, tīras drēbes) un beidzot ar dalību piedāvātajās grupu nodarbībās un citās aktivitātēs;
- DI kontekstā – cilvēki, kas ilgstoši uzturējušies sociālās aprūpes institūcijās, ir pieraduši pie aprūpes, regulāra uzmundrinājuma un motivēšanas.

Vajadzības:

- vajadzība pēc motivēšanas un iedrošinājuma;
- vajadzība pēc nemītīgas pozitīvas atgriezeniskās saites (attiecībā uz darbību).

Spēja darboties ir saistīta ar motivāciju. Šī nepieciešamība motivēt, atgādināt, iedrošināt atklājās intervijās ar institūciju pārstāvjiem un sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Institūciju pārstāvji īpaši uzsvēra, ka cilvēki, kas dzīvojuši institūcijās, ir pieraduši pie aprūpes, viņi atradinās no pašaprūpes un paši vairs netiek galā ar ikdienas pienākumiem;

to ir grūti no jauna iemācīties. Institūciju pārstāvji norāda, ka bieži vien ir jāmotivē mazgāties, uzvilkt tīras drēbes; cilvēki ir pieraduši, ka atgādina, uzslavē, pieskata. Cilvēki ar psihiskām saslimšanām bieži vien jāmotivē arī dzert medikamentus; medikamentu lietošana var būt izšķiroša veselības stāvokļa stabilitātei, paša un citu drošībai.

Tomēr arī ilgstošs bezdarbs un izkrišana no aprites var radīt grūti pārvaramus šķēršļus: “Ir arī tā, ka cilvēks divus trīs gadus no darba aprites ir izgājis ārā, piecus pat. Viņam no rīta, vakarā noliktas zeķes, bikses, maizītes sasmērētas, noliktas, ceļanauda atrasta, cimdiņi, viss salikts, un iziet noteiktā laikā uz autobusu – viņš vairs to nevar. Viņš ir ārā no tās aprites, viņš tai ritmā vairs ierakstīties nevar,” stāsta sociālā dienesta pārstāve.

Sociālo pakalpojumu sniedzēji norāda, ka gribētu, lai būtu vairāk iespēju sniegt šo motivējošo atbalstu, stimulēt; aizņemtība neļauj tam vēltīt tik daudz laika, cik nepieciešams.

DI plāna realizācijas (Labklājības ministrija, 2015b) pasākumi palīdz nodrošināt mācītu sociālo mentoru un atbalsta personu pakalpojumus. Šādi pakalpojumi varētu būt nepieciešami arī cilvēkiem ar invaliditāti, kas nav DI mērķgrupā, jo funkcionālo traucējumu apgrūtinājums var radīt papildu šķēršļus, arī emocionālus un psiholoģiskus, ikdienišķu darbību veikšanai.

6.13. Atkarību pārvarēšana

Problēmsituācija, kas saistīta ar atkarībām, konstatēta piecās intervijās – trīs intervijās ar institūciju pārstāvjiem un abās intervijās ar sociālā dienesta darbiniekiem.

Galvenās situācijas, problēmas un izaicinājumi, kas atklāti empīriskajā izpētē:

- alkohols, azartspēles, narkotikas;
- kafija un cigaretes – lielākās personisko izdevumu pozīcijas cilvēkiem, kas dzīvo aprūpes institūcijā.

Vajadzības:

- vajadzība pēc motivācijas cīnīties ar atkarību;
- vajadzība pēc palīdzības, lai uzveiktu atkarību.

Atkarības ir viena no problēmām, kas atklājās intervijās ar sociālo pakalpojumu sniedzējiem un institūciju pārstāvjiem: “Turklāt

alkoholisms ir problēma. Ne visiem, protams. Bet tā ir smaga tēma. Problēma,” uzsver sociālo pakalpojumu sniedzējs.

Intervijās runa ir par alkoholu, cigaretēm, arī azartspēlēm. Tiek minēti gadījumi, kad alkohols lietots kopā ar medikamentiem. Atkarības tiek uzsvērta kā problēma, kas rada virkni turpmāku sarežģījumu. Azartspēles kombinācijā ar viegli pieejamiem ātrajiem kredītiem situāciju pasliktina.

Institūciju klientu attiecībās īpašu vietu ir ieņēmušas kafija un cigaretes. Personas ar invaliditāti, kas dzīvo institūcijās, šīm precēm regulāri tērē savus nelielos finanšu līdzekļus: “Kafija un cigaretes ir galvenās pozīcijas, kam (klienti) tērē savus līdzekļus. Pensijas ir nelielas, no tā paliek desmit procenti personīgiem tēriņiem. Ja kafijai un cigaretēm naudas nav, tad izprasa citiem, lai uzciens. Kafija un cigaretes ir svarīgas. Ikdienā daudz sarunas, darbības, kas ar to saistītas,” intervijā stāsta institūcijas pārstāvis. Kafija ierasti netiek skatīta kā atkarību izraisoša viela, ar kuras lietošanu jācīnās, tomēr, tā kā empīrijā tā parādās tieši šādā kombinācijā – kafija un cigaretes, tad arī šeit šī kombinācija saglabāta.

Sociālā dienesta pārstāvis kā piemēru atkarību sekām min gadījumu, kad persona ar invaliditāti azartspēlēs zaudējusi praktiski visu mantoto īpašumu, kļūstot par personu, kam nepieciešama sociāla palīdzība.

SV pamatnostādņēs (Saeima, 2013c), skatot neinfekcijas slimības un to riska faktoros, uzsvērta vajadzība turpināt darbu, lai sabiedrībā samazinātu atkarību izraisošo vielu lietošanu un atkarību procesus: “Turpināt īstenot vienotu politiku dažāda veida atkarību izraisošo vielu (tabakas izstrādājumu, alkohola, narkotisko vielu (t. sk. jauno psihoaktīvo vielu)) lietošanas un atkarību procesu samazināšanai sabiedrībā, uzlabojot iedzīvotāju zināšanas par šo vielu kaitīgo ietekmi uz veselību, ierobežojot reklāmu un pieejamību, izstrādājot normatīvo regulējumu jaunu tabakas un citu atkarības vielas saturošu izstrādājumu izplatīšanas regulēšanai.”

Runa ir par dažādām atkarību izraisošām vielām; azartspēles SV pamatnostādņēs netiek pieminētas vispār. Ārstniecības likums (Saeima, 1997a) azartspēļu ārstēšanu skata līdztekus citām atkarībām.

Personas ar invaliditāti, līdzīgi kā citi cilvēki, mēdz ciest no dažādām atkarībām. Plašāku analīzi, vai cilvēki ar invaliditāti ir vairāk

predisponēti atkarībām (Blum, 2001), šajā pētījumā neveicu. Tomēr jau skatītā vientulības problēma, finansiālās problēmas, dažādi bezcerību veicinoši faktori droši vien nestiprina rezistenci pret dažādām atkarībām.

Šajā publikācijā personu ar invaliditāti vajadzības grupētas tematiski, tām nav hierarhiskas kārtības. Saskaņā ar Maslova motivācijas teorijā piedāvāto vajadzību grupēšanu hierarhiski, to attiecīgi var darīt, veselību, dzīvesvietas kvalitāti, mājsaimniecības un transporta jautājumu attiecinot uz (1) fizioloģisko un (2) drošības vajadzību līmeni; sabiedrības attieksmi, piemēram, var attiecināt gan uz (2) drošību, gan (3) piederību, gan (4) cieņu. Būtiski uzsvērt, ka, skatot sabiedrības attieksmi, ir runa ne tikai par cieņu, bet arī par drošību, kas ir hierarhiski otrā zemākā vajadzību grupa, kura nosaka motivāciju. Nodarbinātība, darbnīcu iespējas un brīvais laiks intervijās drīzāk parādījās (1) fizioloģisko vajadzību nodrošināšanas, (3) piederības, nevis (5) pašizpaušmes kontekstā. Intervijās dominēja Maslova motivācijas teorijas pirmo trīs līmeņu vajadzības – (1) fizioloģiskās, (2) drošības un (3) piederības vajadzības. Tas nenozīmē, ka nepastāv (4) cieņas un (5) pašizpaušmes vajadzības. Intervijās iegūtie dati nesniedz materiālu kognitīvo vajadzību, estētisko vajadzību un transcendences analīzi. Saskaņā ar Maslova teoriju, lai dominējoši realizētos hierarhiski augstāku vajadzību apmierināšanai virzīts uzvedības modelis, indivīdam zināmā mērā (ne pilnīgi, bet apmierinoši) jānodrošina hierarhiski zemāk esošo vajadzību apmierināšana, kas, kā liecina empīriski dati, var būt problemātiska.

ANO Konvencija balstās uz indivīda cieņu un vērtības atzīšanu (Saeima, 2006). Cieņa ir fenomens, kas veidojas mijiedarbē. Tādējādi secinājums, ka individuālo uzvedības modeli noteicošā motivācija lielākoties tiek pamatota ar hierarhiski zemāku vajadzību realizēšanu, norāda uz iespējamiem sarežģījumiem ANO Konvencijas paradigmas realizēšanā.

Pētījumā izmantotas kvalitatīvās metodes, un tādējādi apzināts problēmu spektrs. Katra problēmsituācija nav attiecināma uz ikvienu personu ar invaliditāti. Līdztekus ir iespējama situācija, kad persona ar invaliditāti realizē visu līmeņu vajadzības un balsta uzvedības modeli (4) cieņas un (5) pašizpaušmes vajadzību grupā. Tomēr pētījuma rezultāti liek domāt, ka tas drīzāk varētu būt ģimenes, tuvo cilvēku

konteksts, kas to veicina, nevis politikas veidošanas un realizēšanas rezultāts.

Pētījums sniedz vispārēju ieskatu personu ar invaliditāti situācijā. Tālākai izpētei būtu nepieciešams pievērsties vajadzībām un šķēršļiem, kas specifiski saistīti ar funkcionālo traucējumu veidu.

7. Personu ar invaliditāti iesaistīšana un iesaistīšanās sociālo pakalpojumu sniegšanā

Personu ar invaliditāti iesaistīšana un iesaistīšanās sociālo pakalpojumu sniegšanā ir iespēja veidot labākus un saņēmējam atbilstošākus sociālos pakalpojumus. Tā nav pakalpojuma saņēmēja vajadzību tūlītēja apmierināšana, bet ir līdzdalības veicināšana, kur nozīmīgs ir ne tikai rezultāts, bet arī pats process. Iesaistīšana un iesaistīšanās ir nozīmīgas komponentes sociālo pakalpojumu saņēmēju vajadzību apmierināšanai un problēmsituāciju risināšanai. Ieguvums ir gan vajadzību un iespējamo risinājumu apzināšana, gan arī vajadzību – sociālie kontakti un mijiedarbe, savstarpējais atbalsts un atzīšana – risināšana. Empīriski pētot personu ar invaliditāti vajadzības, atklājās dažādas iesaistīšanas un iesaistīšanās prakses.

Institūcijas izmanto aptaujas, intervijas, pētījumus kā izziņas rīku, gūstot priekšstatu par klientu vēlmēm un vajadzībām. Sākotnēji šāda izziņāšana ir institūciju iniciatīva, tomēr bez mērķgrupas vai personas iesaistīšanās tā nevar realizēties. Iesaistīšana un iesaistīšanās ir savstarpēja mijiedarbe un nav iedomājamas bez komunikācijas.

Gan sociālo dienestu, gan institūciju darbinieku ikdienas darbs ar klientiem ietver sarunu. Klientu vēlmju apzināšanas rezultātā var veidoties jaunas iniciatīvas, piemēram, Priekules novada Sociālā atbalsta centra telpās ir izveidoti rokdarbu un kulinārijas pulciņi, kur aktīvi piedalās arī cilvēki ar invaliditāti. Tie aizsākās ar sociālo pakalpojumu saņēmēju vajadzību izziņāšanu, ko veica sociālais dienests un ko var uzskatīt par iesaistīšanu. Tai sekoja iniciatīva darboties interešu grupās jau kā pašu sociālo pakalpojumu saņēmēju iesaistīšanās.

Citu piemēru sniedz institūcijas darbinieki. Regulāro interviju laikā klients izteicis interesi vadīt austrumu cīņu pulciņu. Šī aktivitāte gan neattīstījās kā ilgtspējīga nodarbe, jo pēc pāris vadītām

nodarbībām klientam un arī dalībniekiem, kas bija iesaistījušies, zuda interese. Tomēr institūcijas darbinieki intervijās uzsver paša procesa nozīmi un vērtīgumu.

Kā labas prakses piemērus var minēt arī personu ar invaliditāti iesaistīšanos kā šo personu pašu iniciatīvu sociālo problēmu risināšanā un pakalpojumu sniegšanā. Mērķtiecības un gribasspēka caurausts stāsts ir par sievieti, kas pēc veselības stāvokļa pasliktināšanās un invaliditātes statusa nokārtošanas, nespējama turpināt iepriekš veikto darbu, sāka strādāt par brīvprātīgo sava novada sociālajā dienestā. Vēlāk, papildinot formālo izglītību, kļuva par algotu sociālā dienesta darbinieci. Ne tikai iegūtā izglītība, bet arī viņas pašas pieredze kā personai ar invaliditāti šajā darbā ir izrādījusies noderīga.

Liela apņēmība veidot jēgpilnu dzīvi atklājās intervijā ar cilvēku ar II grupas invaliditāti, kurš pats meklē iespējas palīdzēt sev un citiem. Viņš savā novadā ir atradis seniorus, kuriem vajag palīdzēt un kuriem viņš vēlas palīdzēt, – ienest malku, ūdeni, aiziet uz veikalu, apkopt tuvinieku kapus, īsināt laiku sarunās. Par palīdzību viņš parasti saņem arī nelielu samaksu. Viņš pats iekopis dārzu puķēm un audzē dārzeņus pārtikai. Vēlas izremontēt dzīvokli. Tā nav tieša iesaiste sociālo pakalpojumu sniegšanā, tomēr viņš veiksmīgi risina gan savus, gan citu problēmjautājumus un faktiski atvieglo arī sociālā dienesta darbu.

Veicot grupas intervijas šim pētījumam, bija gadījumi, kad iesaistīšanās problēmsituācijas risināšanā nāca kā mirkļa iniciatīva. Piemēram, viena persona ar invaliditāti stāstīja par grūtībām atrast darbu apgūtajā galdnieka profesijā, savukārt cita persona ar invaliditāti uzreiz pēc intervijas šim cilvēkam pasūtīja izgatavot norādes zīmi ar mājas nosaukumu. Šāds gadījums apliecina komunikācijas platformas un sociālo kontaktu nozīmi iesaistīšanas un iesaistīšanās veicināšanai.

Sociālo pakalpojumu saņēmēju iesaistīšanā aptaujā vai pētījumā ir jāņem vērā divi riski. Pirmkārt, iespējamo pakalpojuma saņēmēju nesasniedzamība. Sociālo dienestu darbinieki un institūciju pārstāvji norāda, ka ir problemātiski izzināt vēlmes un vajadzības, iesaistīt aktivitātēs tās personas ar invaliditāti, kurām nav kontakta ar sociālo pakalpojumu sniedzēju. Otrs risks ir nespēja realizēt pakalpojumus atbilstoši izzinātajam un pakalpojumu saņēmēja gaidām. Te būtiska ir komunikācija un iespēja nodrošināt iesaistīšanos, diskusija par iespējamiem risinājumiem.

Secinājumi un ieteikumi

Personām ar invaliditāti ir tādas pašas vajadzības kā visiem cilvēkiem. Lai šīs vajadzības apmierinātu, šīm personām jāpieliek vairāk pūļu un jāstopas ar šķēršļiem, kas cilvēkus bez funkcionāliem traucējumiem neierobežo. Tādējādi vienādos apstākļos veidojas nevienlīdzība.

Personas ar invaliditāti saskaras ar dažādiem šķēršļiem, tādēļ ir nepieciešami individuāli risinājumi šķēršļu pārvarēšanai. Runa ir ne tikai par dažādiem iespējamiem invaliditātes veidiem, bet arī par dažādu individuālo kontekstu.

Valsts institūciju publikācijās jāturpina sakārtot terminu lietojums, runājot par personām ar invaliditāti. Termina “invalids” lietošana nav pieļaujama.

Politikas veidošanas dokumentos, likumos un normatīvajos aktos jāturpina ANO Konvencijas diskurss, kas uzsver sociālu un vides šķēršļu pārvarēšanu, nevis individa spēju definēšanu.

Rezultatīvo rādītāju izvēle un saskaņotība ar politikas mērķiem politikas veidošanas dokumentos, piemēram, ANO Konvencijas īstenošanas pamatnostādņēs un monitoringa indikatoru sarakstā, ne vienmēr ir atbilstoša un saskanīga, statistiskie rādītāji strikti būtu jāskata personu ar invaliditāti griezumā.

Politikas veidošanas dokumentos ir atrunāti principi, kas veicina personu ar invaliditāti situācijas uzlabošanu. Labākai politikas realizēšanas uzraudzībai būtu nepieciešama funkcionējoša pārmaiņu monitoringa nodrošināšana.

Politikas dokumentos cilvēkus ar invaliditāti balstošas iniciatīvas lielākoties ir nākušas no ANO un ES institūcijām, kam ir nozīmīgi finanšu instrumenti šo iniciatīvu īstenošanai. Tās nevar uzskatīt par vērtībām un pārlicību, kas jau stingri nostiprinājusies Latvijas sabiedrībā. Tādēļ pastiprināti būtu jāvērs uzmanība uz sabiedrības izpratnes veidošanu un sabiedrības attieksmes monitoringu.

Būtu vēlams ieviest datu griezumu, kur skatīti nodarījumi tieši pret personām ar invaliditāti Iekšlietu ministrijas Noziedzīgo nodarījumu reģistra datos; dati šādā griezumā būtu jāskata arī, vērtējot DI plāna realizācijas gaitu un sekas.

Ar ES fondu finanšu instrumentiem cieši saistīto DI plāna realizāciju līdztekus sabiedrības izpratnes un attieksmes jautājumam

būtiski uzraudzīt, lai savlaicīgi tiktu nodrošināts, ka pēc projekta termiņa beigām neveidojas pārrāvums sabiedrībā balstīto pakalpojumu pieejamībai.

DI plāna realizācija var veicināt to, ka DI iekļautajām un neiekļautajām personām ar invaliditāti ir nevienlīdzīgas iespējas un dzīves apstākļi. Līdztekus jāvērs uzmanība uz pakalpojumu pieejamību tiem cilvēkiem ar invaliditāti, uz kuriem DI plāns neattiecas. ANO Konvencija nosaka visu personu ar invaliditāti tiesības.

Runājot par reproduktīvajām funkcijām, jāvērs uzmanība uz nepieciešamo atbalsta pakalpojumu nodrošināšanu personām ar invaliditāti ar garīga un psihiska rakstura traucējumiem – uz kontracepcijas pieejamību, jaundzimušo bērnu aprūpi. Jautājuma aktualitāte DI plāna kontekstā ievērojami pieaug. Veselības ministrijas SV pamatnostādnes mātes, tēva un bērna veselība ir viens no galvenajiem rīcības virzieniem, un tajās uzsvērts, ka trūkst zināšanu gan par reproduktīvo veselību, gan bērna aprūpi un drošību, kā arī ar to saistīto uzvedības risku. Šo Veselības ministrijas pārraudzīto SV pamatnostādņu rīcības virzienu būtu būtiski sasaistīt ar Labklājības ministrijas realizējamo DI plānu, lai savlaicīgi plānotu un nodrošinātu nepieciešamos pasākumus.

Cilvēkiem ar invaliditāti jānodrošina iespēja vismaz vienreiz dienā tikt ārpus telpām. To var realizēt, palielinot stundu skaitu valsts vai pašvaldības algotā asistenta pakalpojumam cilvēkiem ar īpaši smagu invaliditāti līdz 20 stundām nedēļā brīvā laika pavadīšanai. Asistenta pakalpojuma pieejamība pašreizējā apmērā un birokrātisko procedūru kontekstā neveicina personu ar invaliditāti pietiekamu iesaisti sociālajā dzīvē, ārpus institūciju kontaktu realizēšanā un cieņpilnas attieksmes veidošanā.

Politikas veidošanas dokumenti vērs uzmanību uz nepieciešamību paaugstināt nodarbinātības iespējas personām ar invaliditāti, tomēr Darba likumā ietvertā pozitīvā diskriminācija mazina personu ar invaliditāti iespējas iekļauties darba tirgū. Intervijās sociālo dienestu un institūciju pārstāvji vairāk uzsvēra trūcīgo finansiālo nodrošinājumu personām ar invaliditāti, kamēr pašas personas ar invaliditāti vairāk runāja par vēlmi tikt nodarbinātām, un tas liecina par interesi iesaistīties darba tirgū. Subsīdētās darbavietas ir viens no risinājumiem.

Transporta pieejamība lauku reģionos ir būtisks faktors, kas nosaka personu ar invaliditāti iespējas iesaistīties jebkurās sociālās aktivitātēs un saņemt sociālos pakalpojumus, tai skaitā saistībā ar

nodarbinātību un veselības aprūpi. Pašreiz pieejamie transporta pakalpojumi nerada vienlīdzīgus un iekļaujošus apstākļus personām ar invaliditāti, it sevišķi lauku reģionos.

Sabiedrības veselības aprūpes trūkumi tieši skar personas ar invaliditāti. Stratēģijas “Eiropa 2020” rekomendācijas ir ieviešamas, būtu vēlams to izpildes kvalitātes kontrole.

SV pamatnostādņu izstrādē būtu jāņem vērā, ka atkarības izraisa ne tikai atkarību izraisošas vielas, bet arī azartspēles, paredzot attiecīgus rīcības virzienus sabiedrības veselības spēcīnāšanai.

Personu ar invaliditāti iesaistīšana un iesaistīšanās sociālo pakalpojumu sniegšanā un problēmsituāciju risināšanā ir vērtīga prakse, ko var veicināt komunikācijas platformas un sociālo kontaktu stiprināšana kopienā.

Kaut arī empīriskais pētījums veikts tikai atsevišķos Kurzemes reģiona novados, tomēr ir pamats uzskatīt, ka līdzīgi rezultāti būtu arī citos Latvijas reģionos un novados.

Atsauces

Altum (2017) Sociālā uzņēmējdarbība. Pieejams: <https://www.altum.lv/lv/pakalpojumi/biznesa-uzsacejiem/socialas-uznemejdarbības-programma/par-programmu/> [skatīts: 28.12.2017.].

Altum (b.g.) Valsts attīstības finanšu institūcija. Pieejams: <https://www.altum.lv/lv/par-altum/kas-mes-esam/> [skatīts: 28.12.2017.].

ANO (2006) Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630> [skatīts: 28.12.2017.].

Apeirons (2011) Cilvēkiem ar invaliditāti būs jauna parauga apliecības. Pieejams: http://www.apeirons.lv/new/?page=1&sub=25&id_cont=1591 [skatīts: 28.12.2017.].

Bagenstos, S. R. (2012) The Past and Future of Deinstitutionalization Litigation. Available: http://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1156&context=law_econ_current [accessed: December 28, 2017].

Bahmane, D. (2018) Veselības ekonomikas loma mūsdienu veselības aprūpes sistēmā. *Latvijas Ārsts*, Nr. 1, 2018, 76.–78. lpp.

Baikovska, B. (2017) Invaliditātes jēdziena lietojums Latvijā un starptautiski – atšķirīgais un kopīgais. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=hO43-fP-K4PA> [skatīts: 28.12.2017.].

Blum, R. et al. (2001) Health-Risk Behaviors and Protective Factors among Adolescents with Mobility Impairments and Learning and Emotional Disabilities. Available: [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(01\)00201-4](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(01)00201-4) [accessed: December 28, 2017].

Centrālā statistikas pārvalde (2017a) Nabadzības riskam Latvijā pakļauti 424 tūkstoši jeb 21,8% iedzīvotāju. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/nabadzibas-riskam-latvija-paklauti-424-tukstosi-jeb-218-iedzivotaju-45823.html> [skatīts: 28.12.2017.].

Centrālā statistikas pārvalde (2017b) SP SDG04. Pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā piešķirtā apmēra. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/api/v1/lv/Sociala/ikgad/socdr/SD0040_euro.px [skatīts: 28.12.2017.].

Centrālā statistikas pārvalde (b.g.) Iedzīvotāji un sociālie procesi. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__veseliba/?tablelist=true&rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 [skatīts: 28.12.2017.].

Delfi (2017) Veselibas ministrija cenžē izstādes “Neredzamās zonas” plakātu. Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/news/cultureenvironment/veselibas-ministrija-cenze-izstades-neredzamas-zonas-plakatu.d?id=48945603> [skatīts: 28.12.2017.].

Doda, D. et al. (2010) Invaliditāte jaunā skatījumā. Pieejams: http://www.bms.edu.lv/wp-content/uploads/2013/07/invaliditate_jauna_skatijuma.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Eiropas Padome (1961) Eiropas Sociālā harta. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1045> [skatīts: 28.12.2017.].

European Commission (2012) Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community Based Care. Available: <http://www.deinstitutionalisationguide.eu/> [accessed: December 28, 2017].

European Commission (2017) European Semester: Country Specific Recommendation / Commission Recommendations – Latvia. Available: https://ec.europa.eu/info/files/2017-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendations-latvia_en [accessed: December 28, 2017].

European Commission (n.d.) Europe 2020. The European Semester. Latvia. Available: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_lv.htm [accessed: December 28, 2017].

Finklestein, V., Stuart, O. (1996) Developing New Services. In: *Beyond Disability: Towards an Enabling Society*. London: Sage Publications.

Hagerty, M. R. (1999) Testing Maslow's Hierarchy of Needs: National Quality of Life Across Time. In: *Social Indicators Research*. Vol. 46, pp. 249–271. Doi: 10.1023/A:1006921107298.

Hazans, M., Kļave E., Zepa B. (2014) Pētījums par pretdiskriminācijas politikas uzraudzības sistēmas izstrādi. Pieejams: http://www.sif.gov.lv/images/files/SIF/progress-dazadiba/Petijums_diskr_final.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Iekšlietu ministrija (b.g.) Informācija par nozares politikas dokumentiem. Pieejams: http://www.iem.gov.lv/lat/nozare/nozares_politikas_dokumenti/ [skatīts: 28.12.2017.].

Izglītības un zinātnes ministrija (2004) Profesijas standarts: aprūpētājs. Pieejams: <http://visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0259.pdf> [skatīts: 28.12.2017.].

Izglītības un zinātnes ministrija (2013) Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=266406> [skatīts: 28.12.2017.].

Izglītības un zinātnes ministrija (2016) Izglītības politikas prioritātes un veicamās reformas izglītībā. Pieejams: http://www.izm.gov.lv/images/OECD/IZM_reformas_200516.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Kim, Dae-Young (2014) *Psychiatric Deinstitutionalization and Prison Population Growth: A Critical Literature Review and Its Implications*. Doi: 10.1177/0887403414547043.

Labklājības ministrija (2014) Konceptija “Par sociālās uzņēmējdarbības ieviešanas iespējām Latvijā”. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/lmkonc_271014_su_1_1807.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (2015a) Augulis: asistentu pakalpojums cilvēkiem ar invaliditāti nekavējoties jāpilnveido. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/news/id/6345> [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (2015b) Ricības plāns DI īstenošanai 2015.–2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (2017a) Indikatoru saraksts ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām monitoringam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/invaliditate/indikatori_publicesanai_16082017_preciz_2.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (2017b) Pētījums par starptautisko praksi personu ar invaliditāti atbalsta sistēmu jomā. Pieejams: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/petijums_LM_par_starptautisko_praksi_personu_ar_invalid_atbalsta_sistema_joma.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (b.g.a) Invaliditātes noteikšana. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/text/155> [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (b.g.b) Invaliditātes pensija. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/134> [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (b.g.c) Personām ar invaliditāti. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/text/54> [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (b.g.d) Sociālā uzņēmējdarbība. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/3091> [skatīts: 28.12.2017.].

Labklājības ministrija (b.g.e) Sociālās rehabilitācijas pakalpojumi personām ar funkcionāliem traucējumiem un personām ar prognozējamu invaliditāti. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/2569> [skatīts: 28.12.2017.].

Lamb, H. R., Bachrach, L. L. (2001) Some Perspectives on Deinstitutionalization. Available: <https://doi.org/10.1176/appi.ps.52.8.1039> [accessed: December 28, 2017].

Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi (2010) Ziņojums par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem vajadzību iekļāvumu nacionālos un reģionālos plānošanas dokumentos. Pieejams: http://www.sif.gov.lv/nodevumi/nodevumi/3264/Zinojums_1.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Latvijas Republikas Satversme (1918) Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/likumdosana/satversme> [skatīts: 28.12.2017.].

Latvijas Republikas tiesībsargs (2014). Latvijas iedzīvotāju aptauja par personu ar invaliditāti tiesībām. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/legacy/ANO_invaliditates_konvencija_Latvijas_iedzivotaju_aptauja_2014.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

Latvijas Sabiedriskie Mediji (2017) Mediķus darbam reģionos vilinās ar kompensācijām. Pieejams: <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/medikus-darbam-regionos-vilinas-ar-kompensacijam.a229078/> [skatīts: 28.12.2017.].

Maslow, A. H. (1943) A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. Vol. 50(4), pp. 370–396. Doi: 10.1037/h0054346.

Maslow, A. H. (1954) *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.

Maslow, A. H. (1970) *Religions, Values, and Peak Experiences*. New York: Penguin.

Ministry of Welfare (2016) Action Plan for Implementation of Deinstitutionalisation 2015–2020. Available: http://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Implementation_of_Deinstitutionalisation_2015-2020.pdf [accessed: May 7, 2018].

MK (1997) Ministru kabinets noteikumi Nr.138. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=42990> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2009a) Ministru kabineta noteikumi Nr. 279. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=190188> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2009b) Ministru kabineta noteikumi Nr. 1472. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=202630> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2009c) Ministru kabineta noteikumi Nr. 1605. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=202850> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2010a) Ministru kabineta noteikumi Nr. 1170. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=223578> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2010b) Ministru kabineta noteikumi Nr. 1207. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=223793> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2010c) Ministru kabineta noteikumi Nr. 1208. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/223858-noteikumi-par-psihologa-pakalpojuma-apjomu-personai-lidz-18-gadiem-kurai-pirmreizeji-noteikta-invaliditate-un-kura-dzivo-gimene...> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2011a) Ministru kabineta noteikumi Nr. 9. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/224135-noteikumi-par-individualo-rehabilitacijas-planu-personai-ar-prognozjamu-invaliditati-un-personai-ar-invaliditati> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2011b) Ministru kabineta noteikumi Nr. 170. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/227323-noteikumi-par-darbibas-programmas-cilvekresursi-un-nodarbinatiba-papildinajuma-1-4-1-1-1-apaksaktivitati-kompleksi-atbalsta-pas...> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2012a) Ministru kabineta noteikumi Nr. 450. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/249985-noteikumi-par-invaliditati-apliecinosa-dokumenta-paraugu-dokumenta-izsniegšanas-un-uzskaites-kartibu> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2012b) Ministru kabineta noteikumi Nr. 599. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=251480> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2012c) Ministru kabineta noteikumi Nr. 695. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/252140-kartiba-kada-pieskir-un-finanse-asistenta-pakalpojumu-izglitiba-iestade> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2012d) Ministru kabineta noteikumi Nr 942. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=253781#piel1&pd=1> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2014a) Ministru kabineta noteikumi Nr. 698. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270262-noteikumi-par-pabalstu-par-asistenta-izmantosanu-personam-ai-grupas-redzes-invaliditati> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2014b) Ministru kabineta noteikumi Nr. 805. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/271253-noteikumi-par-prognozejamas-invaliditates-invaliditates-un-darbspeju-zaudejuma-noteikšanas-kriterijiem-terminiem-un-kartibu> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2015) Ministru kabineta noteikumi Nr. 313. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=274957> [skatīts: 28.12.2017.].

MK (2017) Ministru kabineta noteikumi Nr. 94. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=288897> [skatīts: 28.12.2017.].

Nacionālais veselības dienests (2016) Veselības tīklu attīstības vadlīniju un kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izstrāde un ieviešana prioritāro veselības jomu ietvaros. Pieejams: <http://vmnvd.gov.lv/lv/esf-projekts> [skatīts: 28.12.2017.].

Nodarbinātības valsts aģentūra (2017) Projekts Nr. 9.1.1.1./15/I/001. Subsīdētās darbavietas bezdarbniekiem. Pieejams: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=2&mid=511&txt=4146> [skatīts: 28.12.2017.].

Obosi, S. (2010) *Disability-Friendly Language: Human Rights Imperative or Game of Linguistic Leapfrog?* United Kingdom: Frome.

Orupe, A. (2017) Speciālā izglītība reformas gaidās. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/izglitiba-karjera/207662-speciala-izglitiba-reformas-gaidas.htm> [skatīts: 28.12.2017.].

Paparde, I. (2017) Vien 24% cilvēku ar invaliditāti Latvijā ir nodarbināti. Pieejams: <http://nra.lv/ekonomika/latvija/222315-vien-24-cilveku-ar-invaliditati-latvija-ir-nodarbinati.htm> [skatīts: 28.12.2017.].

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs (2017) A. Žmijevskis (Polija). Neredzamās zonas. Pieejams: <http://www.mvm.lv/lv/pasakumi/?pas=231> [skatīts: 28.12.2017.].

Perry, B. L. (2016) 50 Years After Deinstitutionalization: Mental Illness in Contemporary Communities. *Advances in Medical Sociology*. Vol. 17.

Pescosolido, B. (2013) *The Public Stigma of Mental Illness: What Do We Think; What Do We Know; What Can We Prove?* Doi: 10.1177/0022146512471197.

Saeima (1995b) Par maternitātes un slimības apdrošināšanu. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=38051> [skatīts: 28.12.2017.].

Saeima (1995c) Par sociālo drošību. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=36850> [skatīts: 28.12.2017.].

- Saeima (1997a) Ārstniecības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=44108> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (1997b) Par valsts sociālo apdrošināšanu. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=45466> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (1998) Civilprocesa likums, 72. panta pirmā daļa. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2001a) Darba likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=38051> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2001b) Par Eiropas Sociālo hartu. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/56569-par-eiropas-socialo-hartu> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2002a) Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=68488> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2002b) Valsts sociālo pabalstu likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=68483> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2006) Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2010a) Invaliditātes likums. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=211494> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2010b) Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3323> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2012) Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4525> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013a) Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/2013junijs/lmpamn_040613_inv.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013b) Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4247> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013c) Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4965> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013d) Pamatnostādnes sociālo pakalpojumu attīstībai 2014.–2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates2/lmpam_290713_sp.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013e) Profesionālā sociālā darba attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/tiesibu_aktu_projekti_2/iesibu_aktu_projekti_3/lmpamatn_140613_sd.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2013f) Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Pieejams: http://www.sam.gov.lv/images/modules/items/PDF/item_4174_SAMPamn_030713_transp.1pdf.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2015) Rīcības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015.–2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ric-plans_final.pdf [skatīts: 28.12.2017.].

- Saeima (2016) Saeimā diskutē par ekonomiskās neatkarības veicināšanu cilvēkiem ar invaliditāti. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/25398-saeima-diskute-par-ekonomiskas-neatkaribas-veicinasanu-cilvekiem-ar-invaliditati> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2017a) Sociālā uzņēmuma likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=294484> [skatīts: 28.12.2017.].
- Saeima (2017b). Grozījumi darba likumā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/152.3> [skatīts: 28.12.2017.].
- Satiksmes ministrija (b.g.) Pasažieru tiesības un pienākumi. Pieejams: <http://www.sam.gov.lv/sm/content/?cat=259> [skatīts: 28.12.2017.].
- Sisti, D. A., Segal, A. G., Emanuel, E. J. (2015) *Improving Long-term Psychiatric Care Bring Back the Asylum*. Doi:10.1001/jama.2014.16088.
- Strapcāne, A. (2017) Ārstus aicinās griezt muguru Rigai. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/arstus-aicinas-griezt-muguru-rigai-14167580> [skatīts: 28.12.2017.].
- Sustento (b.g.) Latvijas Cilvēku ar īpašām vajadzībām sadarbības organizācija. Pieejams: <http://www.sustento.lv/> [skatīts: 28.12.2017.].
- Tay, L., Diener, E. (2011) Needs and Subjective Well-Being Around the World. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 101(2), p. 354.
- Thielke, S., Harniss, M., Thompson, H. et al. (2012) Maslow's Hierarchy of Human Needs and the Adoption of Health-Related Technologies for Older Adults, p. 470. Available: <https://doi.org/10.1007/s12126-011-9121-4> [accessed: December 28, 2017].
- United Nations (n.d.) Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Available: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> [accessed: December 28, 2017].
- Vahļina, T. (2011) Ziņojums par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem vajadzību iekļāvumu nacionālos un reģionālos plānošanas dokumentos. Pieejams: http://www.sif.gov.lv/nodevumi/nodevumi/3264/Zinojums_1.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- Valsts kontrole (2015) Valsts kontroles revīzijas ziņojums. Vai personām ar invaliditāti paredzētais asistenta pakalpojums nodrošina tā izveidošanas mērķu sasniegšanu? Pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2015/2.4.1-10_2015/ksav_invasistenti.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- VDEĀVK (2017) Veselības un darbības ārstu valsts komisijas publiskais pārskats par 2016. gadu. Pieejams: http://www.vdeavk.gov.lv/wp-content/uploads/2014/09/Parskats_2016_1.puse_www.pdf [skatīts: 28.12.2017.].
- VDEĀVK (b.g.) Veselības un darbības ārstu valsts komisija. Pieejams: <http://www.vdeavk.gov.lv/> [skatīts: 28.12.2017.].
- Veselības ministrija (2016) 9.2.5. specifiskā atbalsta mērķa "Uzlabot pieejamību ārstniecības un ārstniecības atbalsta personām, kas sniedz pakalpojumus prioritārajās veselības jomās iedzīvotājiem, kas dzīvo ārpus Rīgas" sākotnējais novērtējums. Pieejams: https://esfondi.vm.gov.lv/lat/aktualitates/20102016_specifiska_atbalsta_merki_932_un_925/ [skatīts: 28.12.2017.].

Veselības ministrija (2017) Par veselības aprūpes reformu. Pieejams: http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/zinojums_par_veselibas_aprupes_sistemas_reformu/ [skatīts: 28.12.2017.].

Vīnbergs, V. (2017) Ķermeņa jautājums. Pieejams: <https://www.rigaslaiks.lv/agora/ekphrasis/kermena-jautajums-19084> [skatīts: 28.12.2017.].

World Health Organisation (2012) European Mental Health Action Plan 2013. Available: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/publications/2013/the-european-mental-health-action-plan> [accessed: December 28, 2017].

World Health Organisation (n.d.) Services and Deinstitutionalization. Available: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/priority-areas/services-and-deinstitutionalization> [accessed: December 28, 2017].

1. pielikums

Politikas veidošanas dokumenti, kas attiecas uz personām ar invaliditāti

- **Latvijas Republikas Satversme (1918)**

Latvijas Republikas Satversmes 91. pants noteic, ka “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” (Latvijas Republikas Satversme, 1918). Satversme ir valsts pamatlikums ar augstāko juridisko spēku.

- **ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (ANO, 2006)**

Nozīmīga, jo tā ir starptautiska vienošanās, kas Latvijas valstij ir saistoša. ANO Konvencija ir nozīmīgākais un apjomīgākais politiskais dokuments, kas tieši attiecināms uz personām ar invaliditāti: “Šās konvencijas mērķis ir veicināt, aizsargāt un nodrošināt to, lai visas personas ar invaliditāti varētu pilnībā un vienlīdzīgi izmantot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības, un veicināt tām piemītošās cieņas ievērošanu.” (ANO, 2006, 1. pants) Konvencija pieļauj tajā ietvertu tiesību pakāpenisku īstenošanu. Latvija Konvenciju pieņēmusi 2006. gadā un ratificējusi 2010. gadā (Saeima, 2006); 2013. gadā izstrādātas Konvencijas īstenošanas pamatnostādnes.

ANO Konvencijā atsevišķos pantos skatīti šādi problēmjaudājumi jeb rīcības virzieni (5.–32. pants): vienlīdzība un diskriminācijas aizliegums; sievietes ar invaliditāti; bērni ar invaliditāti; izpratnes veidošana; pieejamība; tiesības uz dzīvību; riska situācijas un ārkārtas humānās situācijas; vienlīdzīga tiesībspējas atzišana; tiesas pieejamība; personas brīvība un neaizskaramība; tiesības netikt pakļautam spīdzināšanai vai nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās un sodīšanas veidiem; tiesības netikt pakļautam ekspluatācijai, vardarbībai un ļaunprātīgai izmantošanai; personas integritātes aizsardzība; pārvietošanās un pilsonības brīvība; patstāvīgs dzīvesveids un iekļaušana sabiedrībā; individuālā pārvietošanās; vārda un uzskatu brīvība un pieeja informācijai; privātās dzīves neaizskaramība; cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni; izglītība; veselība; adaptācija un rehabilitācija; darbs un nodarbinātība; pienācīgs dzīves līmenis un sociālā aizsardzība; līdzdalība politiskajā un sabiedriskajā dzīvē; līdzdalība kultūras dzīvē, atpūta, brīvā laika pavadīšana un sports; statistika un datu vākšana; starptautiskā sadarbība.

Vajadzību izpētes kontekstā ANO Konvencija un ar to saistītie dokumenti ir nozīmīgi, jo skaidri iezīmē pāreju uz invaliditātes sociālo jeb

cilvēktiesību modeli. Tajos tiek akcentēta ārējo šķēršļu ietekmes mazināšana un tādas vides veidošana (ieskaitot sociālo vidi), kurā personas ar invaliditāti var realizēt savas iespējas un apmierināt savas vajadzības.

- **Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam** (Saeima, 2013a)

Vidēja līmeņa politikas plānošanas dokuments, kas izstrādāts, lai īstenotu ANO Konvencijā izvirzītos mērķus un veicamos uzdevumus. Dokumentā raksturota pašreizējā situācija un formulētas problēmas, definēti invaliditātes politikas pamatprincipi un mērķi, kā arī noteikti prioritārie rīcības virzieni, konkrēti apakšmērķi šo rīcības virzienu ietvarā, uzdevumi mērķu sasniegšanai, sagaidāmie politikas rezultāti un izmērāmi rezultatīvie rādītāji. Latvijā ir šādi prioritārie rīcības virzieni un mērķi:

- (1) izglītība – veicināt bērnu ar invaliditāti iekļaušanos visās izglītības pakāpēs un veidos atbilstoši personas ar invaliditāti spējām;
- (2) darbs un nodarbinātība – veicināt personu ar invaliditāti iekļaušanu darba tirgū, sniedzot attiecīgu atbalstu, ņemot vērā personas ar invaliditāti funkcionālo traucējumu veidu;
- (3) sociālā aizsardzība – nodrošināt, ka ikviena persona ar invaliditāti saņem mērķtiecīgu un efektīvu valsts atbalstu atbilstoši personas funkcionālā traucējuma veidam;
- (4) sabiedrības izpratne – nodrošināt personu ar invaliditāti iespējas izmantot tās pašas cilvēktiesības kā pārējiem un dzīvot pilnvērtīgu un cieņpilnu dzīvi (Saeima 2013a).

Mērķos minētie funkcionālā traucējuma veidi definēti šādi: (1) kustību traucējumi; (2) redzes traucējumi; (3) dzirdes traucējumi; (4) garīga rakstura traucējumi un “neredzamā invaliditāte”, piemēram, sirds, plaušu un asinsvadu slimības, dažādu orgānu bojājumi un traucējumi (Saeima, 2013a, 11). ANO Konvencijā (ANO, 2006) minētie funkcionālo traucējumu veidi ir fiziski, garīgi, intelektuāli un maņu traucējumi.

- **Indikatoru saraksts ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām monitoringam** (Labklājības ministrija, 2017a)

Labklājības ministrija to publicējusi 2017. gada augustā. Dokuments nozīmīgs, jo nosauc indikatorus, kas izvirzīti ANO Konvencijas (ANO, 2006) 5.–30. panta problēmjaudājumu monitoringam; indikatoriem lielākoties norādīts avots, pētnieka komentārs un aptauju dati. Monitoringa dokumentā ietvertā informācija gan atsevišķos punktos vieš jautājumu par šī dokumenta kvalitāti. Piemēram, pirmais indikators dokumentā ir sociālā distance kopienā, kur kā rādītājs skatīts to iedzīvotāju īpatsvars, kuri izjustu diskomfortu, ja viņu apkaimē dzīvotu persona ar invaliditāti. Attiecīgi bez precīzas

atsauces pievienoti tiesībsarga pētījumā iegūtie rezultāti, kas šajā dokumentā publicēti šādi: “2% Latvijas iedzīvotāju izjstu diskomfortu, ja apkaimē vai kaimiņos dzīvotu cilvēki ar kustību, redzes vai dzirdes traucējumiem, 3% – ja dzīvotu cilvēki ar ilgstošiem veselības traucējumiem, 10%, ja dzīvotu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, bet 17%, ja dzīvotu cilvēki ar psihiskām saslimšanām.” (Labklājības ministrija, 2017a, 2)

Tiesībsargs sadarībā ar mārketinga pētījumu uzņēmumu – SIA *Factum* – šādu pētījumu ir veicis 2014. gadā (Latvijas Republikas tiesībsargs, 2014), tomēr tiesībsarga mājaslapā publicētie pētījuma rezultāti norāda uz būtiski atšķirīgiem skaitļiem. Pētnieku uzdotajam jautājumam “Attieksme pret cilvēkiem ar invaliditāti kaimiņos: vai Jūs izjstu vai neizjstu traucējumu vai diskomfortu, ja Jūsu apkaimē vai kaimiņos dzīvotu šādi cilvēki?” (Latvijas Republikas tiesībsargs, 2014, 21) atbilžu skala ir piedāvāta šādā gradācijā: “nē, neizjstu traucējumu”, “drīzāk nē”, “drīzāk jā”, “jā, izjstu traucējumu”. Rezultātu analizē tādā griezumā, kā tas parādās monitoringa dokumentā, korekti būtu skatīt abu veidu apstiprinošo atbilžu (gan “drīzāk jā”, gan “jā, izjstu traucējumu”) rezultātus kopā; tāpat arī būtu vēlams pētnieka komentārs par sociāli vēlamu atbilžu sniegšanas praksi.

- **Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam (“Latvija 2030”)** (Saeima, 2010b)

Nozīmīgs kā valsts galvenais plānošanas dokuments. Šis un turpmākie valsts plānošanas dokumenti cilvēku ar invaliditāti vajadzību realizēšanā ir būtiski, jo nosaka stratēģiju, kas tieši ietekmē vidi, kurā tiesību, brīvību un arī vajadzību realizēšana saskaras vai nesaskaras ar šķēršļiem.

Cilvēki ar invaliditāti minēti deviņos dokumenta paragrāfos par šādām satūra tēmām:

- (86) darba tirgus elastības un nodarbinātības drošības jeb elastdrošības veicināšana;
- (118) darba tirgus pieejamība un diskriminācijas mazināšana;
- (125) atbalsts uzņēmumiem un nevalstiskajām organizācijām, kas īsteno diskriminācijas novēršanas pasākumus;
- (126) sabiedrības informēšana par sociālo dažādību;
- (128) sociālās programmas nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām iedzīvotāju grupām;
- (130) vides un informācijas pieejamība cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem;
- (134) iekļaujoša izglītība;
- (165) atvērtā universitāte;
- (306) ar interneta pieejamību saistīti atbalsta pakalpojumi ceļotājiem ar funkcionāliem traucējumiem.

Kopumā valsts galvenais plānošanas dokuments vērs uzmanību uz vides šķēršļu mazināšanu personām ar invaliditāti.

- **Stratēģija “Eiropa 2020”** (European Commission, n.d.)

Šo ES darbavietu radīšanas un izaugsmes desmit gadu stratēģiju sāka īstenot 2010. gadā, lai radītu apstākļus gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei. Tās pamatmērķi, kas jāsasniedz līdz 2020. gada beigām, attiecas uz nodarbinātību, pētniecību un izstrādi, klimatu un enerģētiku, izglītību, sociālo iekļautību un nabadzības mazināšanu. Sociālā iekļautība attiecināma uz darbu un izglītību un spēcina cilvēku ar invaliditāti tiesības. ES dalībvalstu ekonomiskajām un sociālajām reformām jābūt saskaņotām ar stratēģijas “Eiropa 2020” mērķiem.

Saistībā ar personu ar invaliditāti nodarbinātību te jāmin, ka 2017. gadā ir pieņemts un 2018. gadā ir stājies spēkā Sociālā uzņēmuma likums (Saeima, 2017a). Tā mērķis ir “veicināt sabiedrības dzīves kvalitātes uzlabošanu un sekmēt sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu (turpmāk – mērķa grupa) nodarbinātību, radot sociālajiem uzņēmumiem labvēlīgu saimnieciskās darbības vidi” (Saeima, 2017a). Sociālās uzņēmējdarbības atbalstam līdz 2022. gadam pieejams ES atbalsts 12 miljonu eiro apmērā (Altum, 2017). Sociālā uzņēmējdarbība, iespējams, ir perspektīvs instruments nodarbinātības veicināšanai personām ar invaliditāti.

- **Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam (“NAP 2020”)** (Saeima, 2013b)

Nozīmīgs kā galvenais vidēja termiņa valsts attīstības plānošanas dokuments. Izvirzītas trīs prioritātes; katrai prioritātei seko trīs līdz pieci rīcības virzieni: (1) tautas saimniecības izaugsme, (2) cilvēka drošums spēja, (3) izaugsmi atbalstošas teritorijas. Personas ar invaliditāti pieminētas prioritātes “Cilvēka drošums spēja” rīcības virzienā “Cienīgs darbs”: “(234) Ikkatram ir tiesības būt aktīvam, piedalīties sevis, sabiedrības un Latvijas attīstībā. Latvija atraisa arī to cilvēku potenciālu, kuri dzīvojuši sociālās aprūpes institūcijās, piedāvājot alternatīvas aprūpes formas, kas nodrošina iespēju īstenot cienīgu darbu tā plašākā nozīmē – dot un dalīties ar citiem un strādāt savu spēju ietvaros. Nepieciešams īpašu uzmanību pievērst cilvēku ar invaliditāti vajadzībām kā vienai no sociāli atstumtākajām sabiedrības grupām, domājot par to ciešāku integrāciju sabiedrībā kopumā un īpaši darba tirgū.” (Saeima, 2013b, 37)

Tas, ka cilvēki ar invaliditāti “NAP 2020” pieminēti tikai vienā teikumā, gan nenozīmē, ka citas prioritātes un rīcības virzieni, kur šī iedzīvotāju grupa netiek īpaši izcelta, izslēdz no mērķgrupas personas ar invaliditāti. Visas prioritātes un rīcības virzieni attiecināmi uz personām ar invaliditāti līdztekus visiem valsts iedzīvotājiem.

- **Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (SV pamatnostādnes)** (Saeima, 2013c)

Vidēja termiņa politikas plānošanas dokuments. Nozīmīgs dokuments personām ar invaliditāti, jo, kaut arī ne vienmēr, tomēr invaliditāte nereti cieši saistīta ar veselības aprūpes nepieciešamību, būtiska ir tās pieejamība. Veselības aprūpe ir viens no SV pamatnostādņu jautājumiem. SV pamatnostādņu ievadā īpaši uzsvērtas sociālās atstumtības un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju grupu, tātad arī personu ar invaliditāti, vajadzības: “Pamatnostādnes tika izstrādātas, lai turpinātu aizsāktās sabiedrības veselības politikas īstenošanu, kā arī aktualizētu jaunus attīstības mērķus un rīcības virzienus to sasniegšanai, saglabājot, uzlabojot un atjaunojot Latvijas iedzīvotāju, jo īpaši, sociālās atstumtības un nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju, veselības stāvokli nākamajos septiņos gados.” (4. lpp.)

SV pamatnostādnes piedāvā situācijas raksturojumu un problēmu formulējumu sabiedrības veselībā; definēti mērķi, politikas un darbības rezultāti un rezultatīvie rādītāji. Viens rezultatīvais rādītājs tieši sasaistīts ar invaliditātes jautājumu – pieaugušo pirmreizējā invaliditāte, visi cēloņi.

- **Pamatnostādnes sociālo pakalpojumu attīstībai 2014.–2020. gadam (SP pamatnostādnes)** (Saeima, 2013d)

Sociālo pakalpojumu attīstības politika ir īpaši nozīmīga personām ar invaliditāti, jo no šo pakalpojumu pieejamības un kvalitātes lielā mērā ir atkarīgas izredzes izmantot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības, kā to paredz ANO Konvencija. SP pamatnostādņu ievadā teikts: “Pamatnostādņu mērķi un veicamie pasākumi ir virzīti uz to, lai nodrošinātu indivīda vajadzībām atbilstošu, sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu sniegšanu, kas sekmē personas pašaprūpes iespējas un neatkarīgas dzīves iespējas, bet personām, kuru aprūpe prasa nepārtrauktu speciālistu uzraudzību – nodrošināt cienīgas dzīves apstākļus un augstas kvalitātes pakalpojumus aprūpes institūcijās.” (Saeima, 2013d, 5)

SP pamatnostādnes iekļauta pašreizējās situācijas analīze un identificēto problēmu apraksts, politikas mērķi un pamatprincipi, politikas rezultāti un rezultatīvie rādītāji. Liela uzmanība vērsta uz ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu un personu ar invaliditāti situācijas uzlabošanu. Politikas rezultāti un rezultatīvie rādītāji ietver jauniešu māju un grupu māju skaitu, aprūpes pakalpojumu pieejamību mājās, dienas centru un dienas aprūpes centru pieejamību, sociālās rehabilitācijas un palīgīdzekļu saņemšanu skaitu, kā arī citus rādītājus. Viens no uzdevumiem ir Deinstitutionalizācijas (turpmāk – DI) plāna izstrāde, kas 2015. gadā ir paveikta; kopš 2017. gada aktīvi tiek realizēti rīcības plāns.

Viena no iesaistītajām valsts institūcijām SP pamatnostādņu realizācijā ir Sociālās integrācijas valsts aģentūra, kas nodrošina profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus.

- **Rīcības plāns deinstitucionalizācijas īstenošanai 2015.–2020. gadam** (Labklājības ministrija, 2015b)

Deinstitucionalizācija attiecībā uz personām ar invaliditāti ir Pasaules Veselības organizācijas (turpmāk – PVO) atbalstīts pasākums, kas sasaucas ar PVO Eiropas reģiona garīgās veselības Rīcības plānu (World Health Organisation, 2013). DI plāns nozīmē arī svarīgu ES struktūrfondu līdzekļu apguvi. Budžets tikai individuālo vajadzību izvērtēšanai un DI plāna izstrādei un ieviešanai ir vairāk nekā 47 miljoni eiro; DI infrastruktūras izveidei – vairāk nekā 44 miljoni eiro; tam papildus ir arī sinerģijas ar citām atbalsta sistēmām un pakalpojumiem (49. lpp). Tā kā DI plāna īstenošana balstās uz ES struktūrfondu līdzekļu apguvi, būtiski ir nodrošināt veiksmīgu procesa tālāko attīstību, kad fondu līdzekļi vairs nebūs pieejami.

DI plāna ievadā norādīts, ka “Deinstitucionalizācija ir pakalpojumu sistēmas izveide, kas sniedz personai, kurai ir ierobežotas spējas sevi aprūpēt, nepieciešamo atbalstu, lai tā spētu dzīvot mājās vai ģimeniskā vidē. DI ir jānovērš situācija, ka personai ir jāpārceļas uz dzīvi ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā (turpmāk – institūcija), jo tai nav pieejams nepieciešamais atbalsts dzīvesvietā jeb sabiedrībā balstīti pakalpojumi.” (Labklājības ministrija, 2015b, 3)

Periodā līdz 2020. gadam Latvijā DI prioritārās mērķgrupas ir ārpusģimenes aprūpē esošie bērni, bērni ar funkcionāliem traucējumiem, pilngadīgas personas ar garīga rakstura traucējumiem.

DI plāns ietver situācijas izvērtējumu, sasniedzamos rezultātus, darbības virzienus, plānu, kā novērtēt vajadzības pēc pakalpojumiem. Ir noteikti un aprakstīti šādi galvenie darbības virzieni: DI procesa vadība; sabiedrības un speciālistu attieksmes maiņa; vajadzību pēc pakalpojumiem novērtējums; plānošanas reģionu/pašvaldību situācijas analīze un nepieciešamo pakalpojumu plānošana; personāla apmācība, klientu sagatavošana pārejas procesam un sociālo pakalpojumu nodrošināšana dzīvesvietā/pašvaldībā; pašvaldību pakalpojumu infrastruktūras attīstība atbilstoši reģionu DI plāniem; monitorings un novērtēšana.

DI process nav pasaulē jauns virziens. Piemēram, ASV šis process norisinājās 20. gs. 50. un 60. gados. Viens no mērķiem toreiz bija pēc DI realizēšanas panākt izmaksu samazināšanu, meklēt lētākas alternatīvas institūcijām. DI ir saņēmis arī vērā ņemamu kritiku, diskusija par šī procesa rezultātā radītajiem ieguvumiem un zaudējumiem joprojām ir aktuāla (Bagenstos, 2012; Perry, 2016; Lamb, Bachrach, 2001). Viens no kritikas argumentiem ir reāli darbojošos sabiedrībā balstītu pakalpojumu trūkums. Šobrīd realizētajā DI plānā šādu pakalpojumu izveide ir viens no galvenajiem uzdevumiem; būtiski, lai tie turpinātu attīstīties un būtu ne mazāk pieejami arī pēc ES struktūrfondu līdzekļu apguves perioda. Cits diskusiju jautājums ir cilvēku

ar garīgas attīstības traucējumiem stigmatizācija (Pescosolido, 2013). Te izšķiroša nozīme ir sabiedrības attieksmei, kas ir viens no plānotajiem darbības virzieniem DI plānā. Trešais būtiskais kritikas arguments ir DI procesa un ieslodzījuma vietu statistikas rādītāju dinamikas saistība (Kim, 2014), kā arī bezpajumtnieku skaita pieaugums (Sisti, Segal, Emanuel, 2015). Pašreiz Latvijā notiekošais DI process ir balstīts uz PVO noteiktajiem principiem (World Health Organization, n.d.) un Eiropas Kopējām vadlīnijām, un Rokasgrāmatu par ES fondu izmantošanu, lai īstenotu pāreju no institucionālās aprūpes uz sabiedrībā balstītu pakalpojumu izveidi (European Commission, 2012). DI plānā viens no pamatprincipiem DI īstenošanai personām ar garīga rakstura traucējumiem ir šāds: “Neatkarīga dzīve ar iespējām saņemt individuālajām vajadzībām atbilstošu atbalstu dzīvesvietā ir labākā izvēle – visiem iesaistītajiem speciālistiem ir jābūt vienotai izpratnei par to, cik negatīvu iespaidu uz personu atstāj aprūpe institūcijā, un ka funkcionālā traucējuma veids un smaguma pakāpe pati par sevi nevar būt iemesls sabiedrībā balstīto pakalpojumu iespēju izslēgšanai.” (Labklājības ministrija, 2015b, 5)

Jācer, ka šeit minētā vienotā izpratne par institūciju negatīvo ietekmi atstāj vietu kritikai un ņem vērā dažādu valstu līdzšinējās pieredzes analīzi.

- **Profesionālā sociālā darba attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (SD pamatnostādnes)** (Saeima, 2013e)

SD pamatnostādnes personām ar invaliditāti ir nozīmīgas, jo sociālā darba attīstība ir būtiska komponente sociālo pakalpojumu sniegšanā un saņemšanā. SD pamatnostādnēs, līdzīgi kā citos pamatnostādņu dokumentos, ir analizēta situācija, definēti mērķi, uzdevumi, politikas rezultāti, rezultatīvie rādītāji; SD pamatnostādnēs noteikti divi galvenie rīcības virzieni: 1) sociālā darba kvalitātes pilnveidošana, pieejamības nodrošināšana un efektivitātes paaugstināšana un 2) ilgtspējīga sociālā darba nozares attīstība.

SD pamatnostādnēs kā nozīmīgākais saistītais starptautiskais dokuments minēta Eiropas Sociālā harta (turpmāk – ESH) (Eiropas Padome, 1961). Lai gan Saeima ir pieņēmusi un Valsts prezidents 2001. gadā izsludinājis deklarāciju par ESH, tomēr Latvijai ESH 15. pants “Invalidu un garīgi atpalikušu personu tiesības uz arodapmācību, rehabilitāciju un sociālo iekārtošanu” nav viens no šīs deklarācijas saistošajiem pantiem (Saeima, 2001b). Ar ANO Konvenciju, kas SD pamatnostādņu izstrādes laikā jau bija ratificēta, kā arī DI plānu, kas vēl nebija izstrādāts (tomēr DI iestrādes ir SP pamatnostādnēs), tieša saikne dokumentā nav norādīta, tomēr faktiski sociālā darba attīstība attiecībā uz cilvēkiem ar invaliditāti lielā mērā ir saistīta ar tajos deklarētajiem principiem un uzdevumiem, kā arī izaicinājumiem, kam nepieciešami atbilstoši atbalsta rīki un pasākumi, kā arī pietiekams skaits sagatavotu sociālo darbinieku, kas spēj un ir gatavi rīkoties.

- **Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (IA pamatnostādnes)** (Izglītības un zinātnes ministrija, 2013)

IA pamatnostādnēs viens no apakšmērķa “1. Izglītības vide: paaugstināt izglītības vides kvalitāti, veicot satura pilnveidi un attīstot atbilstošu infrastruktūru” rīcības virzieniem ir “1.4. Iekļaujošās izglītības principa īstenošana un sociālās atstumtības riska mazināšana. Tiks veicināta agrīna, savlaicīga speciālo izglītības vajadzību diagnostika visās izglītības pakāpēs un veidos (izņemot augstāko izglītību), veicinot preventīvus pasākumus funkcionālo un speciālo vajadzību savlaicīgai kompensēšanai izglītības iestādēs (t. sk. pilnveidojot speciālo izglītības programmu un vajadzību klasifikāciju)”.

Uzdevuma “Profesionālās izglītības mācību vides uzlabošana atbilstoši tautsaimniecības nozaru attīstībai” viens no pasākumiem ir “atbalsts būvdarbiem, iekārtu, aprīkojuma un tehnoloģiju iegādei un izglītības iestāžu pielāgošanai personām ar funkcionāliem traucējumiem” (Izglītības un zinātnes ministrija, 2013).

Aktuāls papildinājums šim dokumentam ir 2016. gadā izstrādātās “Izglītības politikas prioritātes un veicamās reformas izglītībā” (Izglītības un zinātnes ministrija, 2016). 2017. gada pavasarī medijos jau bija izskanējusi ziņa par speciālo skolu slēgšanu (Orupe, 2017). Reforma nozīmīga arī saistībā ar iekļaujošās izglītības principu realizēšanu augstākajā izglītībā un mūžizglītību.

- **Transporta attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. (TA pamatnostādnes)** (Saeima, 2013f)

TA pamatnostādnēs nav tiešu norāžu uz personu ar invaliditāti interesēm, tomēr dokuments nozīmīgs lauku reģionu kontekstā, jo nosaka mērķus sabiedriskā transporta nodrošināšanai: “Apakšmērķis/darbības virziens: nodrošināta iekšējā un ārējā sasniedzamība, un augstas kvalitātes mobilitātes iespējas visā valsts teritorijā. Politikas rezultāts: nodrošināta iespēja visiem iedzīvotājiem nokļūt novada centrā, apmeklēt izglītības iestādes, nokļūt darba vietās, valsts un pašvaldību institūcijās to normālajā darba laikā ar sabiedrisko transportu. Rezultatīvais rādītājs: (1) pagastu īpatsvars, kur ir nodrošināti vismaz divi sabiedriskā transporta reisi dienā, kas savieno bijušos pagastu administratīvos centrus ar novada centru; (2) novadu īpatsvars, kur ir nodrošināti vismaz divi reisi dienā, kas savieno novadus ar reģiona centru vai galvaspilsētu.” (Saeima, 2013f)

Šiem pakalpojumiem, kas minēti rezultatīvajos rādītājos, kopš 2016. gada būtu jābūt nodrošinātiem simtprocentīgi.

Sabiedriskā transporta pieejamība cilvēkiem ar invaliditāti svarīga ne tikai kā konkrētais pakalpojums, ko jāvar izmantot līdzvērtīgi citiem valsts iedzīvotājiem, bet arī kā iespēja lietot citus sociālos pakalpojumus un atbalsta pasākumus. Lauku reģionos būtisks ir ne tikai bijušo pagastu centru savienojums ar novada centru un tālāk ar reģiona centru vai galvaspilsētu, bet

arī autoceļu pārklājums ar sabiedriskā transporta maršrutiem, jo arī attālums līdz bijušajam novada centram var būt sabiedriskā transporta izmantošanas šķērslis.

Par termiņiem sabiedriskā transporta pielāgošanai, lai personām ar funkcionāliem traucējumiem atvieglotu iekļūšanu sabiedriskajā transportā un nodrošinātu šo personu pārvadāšanu, jāskata MK noteikumi Nr. 599 **“Sabiedriskā transporta pakalpojumu sniegšanas un izmantošanas kārtība”**: “Sabiedriskajam transportlīdzeklim jābūt pielāgotam normatīvajos aktos par transportlīdzekļu izgatavošanu noteiktajām tehniskajām prasībām, lai personām ar funkcionāliem traucējumiem, grūtniecēm un personām ar maziem bērniem (tai skaitā ar bērnu ratiņiem) atvieglotu iekļūšanu sabiedriskajā transportlīdzeklī un nodrošinātu šo personu pārvadāšanu.” (MK, 2012b, 17. punkts)

Termiņi atrunāti šo noteikumu 133., 134., 135. un 136. punktā, līdz 2024. gada 1. janvārim paredzot visu 17. punktā minēto prasību izpildi pilnā apmērā.

Sabiedriskā transporta pakalpojumu likums šai iedzīvotāju grupai atsevišķu uzmanību nepievērš. Tādējādi, runājot par sabiedriskā transporta pieejamību, kas ir nozīmīgs nosacījums personu ar invaliditāti cilvēktiesību un pamatbrīvību realizēšanai, MK noteikumi ir vienīgais regulējošais dokuments, kas attiecas uz plānotajiem pasākumiem sabiedriskā transporta pieejamības uzlabošanā personām ar invaliditāti; tādēļ tas minēts politikas veidošanas dokumentu kontekstā.

Personas ar I un II grupas invaliditāti, bērni ar invaliditāti, kā arī personas, kuras pavada personu ar I grupas invaliditāti vai bērnu ar invaliditāti, drīkst pārvietoties reģionālajos starppilsētu maršrutos, reģionālajos vietējas nozīmes maršrutos vienā administratīvajā teritorijā, kā arī sabiedriskajā transportā pilsētas nozīmes maršrutos bez maksas (Satiksmes ministrija, b.g.).

- **Likumu un MK noteikumu pārskats (2. pielikums)**

Likumu un MK noteikumu pārskats veidots, lai apkopotu tos valsts likumus un MK noteikumus, kas attiecas uz personu ar invaliditāti tiesībām un sociālo pakalpojumu iespējām. Likumu un MK noteikumu saraksts dots 2. pielikumā “Likumi un MK noteikumi par personu ar invaliditāti tiesībām”.

2010. gadā tika publicēts ekspertu grupas “Ziņojums par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem vajadzību iekļāvumu nacionālos un reģionālos plānošanas dokumentos” (Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, 2010); šobrīd situācija ir ievērojami mainījusies un būtu vēlams diskusiju turpināt jaunajos apstākļos, stingri vērtējot ne tikai vajadzību iekļāvumu, bet arī rezultatīvo rādītāju atbilstību.

Šajā pielikumā skatīti politikas veidošanas dokumenti, kas ir nozīmīgi personu ar invaliditāti tiesību un brīvību realizēšanai. Papildus 2. pielikumā

pievienots likumu un MK noteikumu pārskats. Skatītie politikas dokumenti ir svarīgi, jo atspoguļo politisko diskursu un norāda uz esošo un plānoto rīcību personu ar invaliditāti situācijas uzlabošanai. Politikas veidošanā liela nozīme ir starptautiskajiem līgumiem un ar ES atbalstu virzītām politikas pārmaiņām. Aktuālajam ES atbalstam sociālajai uzņēmējdarbībai vajadzētu sekmēt personu ar invaliditāti iesaisti darba tirgū, savukārt DI plāna īstenošanai – veicināt sociālo pakalpojumu un nepieciešamās infrastruktūras pieejamību, kā arī sabiedrības izpratni par personu ar invaliditāti situāciju. Labākai politikas realizēšanas uzraudzībai būtu nepieciešama funkcionējoša pārmaiņu monitoringa nodrošināšana.

2. pielikums

Likumi un MK noteikumi par personu ar invaliditāti tiesībām

- Invaliditātes likums, stājies spēkā 01.01.2011. (Saeima, 2010a)
- Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, stājies spēkā 01.01.2003. (Saeima, 2002a)
- Valsts sociālo pabalstu likums, stājies spēkā 01.01.2003. (Saeima, 2002b)
- Likums "Par sociālo drošību", stājies spēkā 05.10.1995. (Saeima, 1995c)
- Darba likums, stājies spēkā 01.06.2002. (Saeima, 2001a)
- Likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu", stājies spēkā 01.01.1997. (Saeima, 1995b)
- Likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu", stājies spēkā 01.01.1998. (Saeima, 1997b)
- Sociālā uzņēmuma likums, stājies spēkā 01.04.2018. (Saeima, 2017a)
- Ministru kabineta 2014. gada 23. decembra noteikumi Nr. 805 "Noteikumi par prognozējamās invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību". (MK, 2014b)
- Ministru kabineta 2010. gada 28. decembra noteikumi Nr. 1207 "Noteikumi par personai ar prognozējamu invaliditāti prioritāri sniedzamo invaliditātes riska mazināšanai paredzēto pakalpojumu veidiem, apjomu, saņemšanas nosacījumiem un saņemšanas kārtību". (MK, 2010b)
- Ministru kabineta 2011. gada 4. janvāra noteikumi Nr. 9 "Noteikumi par individuālo rehabilitācijas plānu personai ar prognozējamu invaliditāti un personai ar invaliditāti". (MK, 2011a)
- Ministru kabineta 2014. gada 10. novembra noteikumi Nr. 698 "Noteikumi par pabalstu par asistenta izmantošanu personām ar I grupas redzes invaliditāti". (MK, 2014a)
- Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 942 "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā". (MK, 2012d)
- Ministru kabineta 2012. gada 9. oktobra noteikumi Nr. 695 "Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu izglītības iestādē". (MK, 2012c)
- Ministru kabineta 2017. gada 21. februāra noteikumi Nr. 94 "Kārtība, kādā persona saņem valsts finansētus profesionālās rehabilitācijas pakalpojumus un profesionālās piemērotības noteikšanas pakalpojumu". (MK, 2017)
- Ministru kabineta 2011. gada 1. marta noteikumi Nr. 170 "Noteikumi par darbības programmas "Cilvēkresursi un nodarbinātība" papildinājuma

- 1.4.1.1.1. apakšaktivitāti “Kompleksi atbalsta pasākumi iedzīvotāju integrēšanai sabiedrībā un darba tirgū”. (MK, 2011b)
- Ministru kabineta 2009. gada 31. marta noteikumi Nr. 279 “Noteikumi par kārtību, kādā personas saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus sociālās rehabilitācijas institūcijās, un prasībām sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējiem”. (MK, 2009a)
 - Ministru kabineta 2012. gada 26. jūnija noteikumi Nr. 450 “Noteikumi par invaliditāti apliecināšanas dokumenta paraugu, dokumenta izsniegšanas un uzskaites kārtību”. (MK, 2012a)
 - Ministru kabineta 2009. gada 15. decembra noteikumi Nr. 1472 “Kārtība, kādā Latvijas Neredzīgo biedrība un Latvijas Nedzirdīgo savienība sniedz sociālās rehabilitācijas pakalpojumus un nodrošina tehniskos palīg līdzekļus – tiflotehniku un surdotehniku”. (MK, 2009b)
 - Ministru kabineta 2010. gada 21. decembra noteikumi Nr. 1170 “Noteikumi par kārtību, kādā personas ar invaliditāti saņem atbalstu mājokļa pielāgošanai, un atbalsta saņemšanas nosacījumiem”. (MK, 2010a)
 - Ministru kabineta 2012. gada 28. augusta noteikumi Nr. 599 “Sabiedriskā transporta pakalpojumu sniegšanas un izmantošanas kārtība”. (MK, 2012b)
 - Ministru kabineta 2015. gada 16. jūnija noteikumi Nr. 313 “Darbības programmas “Izaugsme un nodarbinātība” 9.2.2. specifiskā atbalsta mērķa “Palielināt kvalitatīvu institucionālai aprūpei alternatīvu sociālo pakalpojumu dzīvesvietā un ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu pieejamību personām ar invaliditāti un bērniem” 9.2.2.1. pasākuma “Deinstitutionalizācija” īstenošanas noteikumi”. (MK, 2015)
 - Ministru kabineta 1997. gada 8. aprīļa noteikumi Nr. 138 “Noteikumi par iedzīvotāju ienākuma nodokļa papildu atvieglojumiem personām ar invaliditāti, politiski represētajām personām un nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem”. (MK, 1997)
 - Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1605 “Noteikumi par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta un apbedīšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalstu piešķiršanas un izmaksas kārtību”. (MK, 2009c)

Sociālā spēcīgāšana rīcībspējai un pārmaiņām, 2019

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
www.lu.lv/apgads

Pārskats par projektu "Sociālā spēcīgāšana reģionos" (SEMPRE) *Interreg* Baltijas jūras reģiona transnacionālās teritoriālās sadarbības programmā (2014–2020) ir adresēts profesionāļiem, sociālās politikas veidotājiem un interesentiem par sociālās labklājības jautājumiem. Pārskats sniedz ieskatu zināšanās par sociālo spēcīgāšanu, iesaistīšanu un iesaistīšanos sociālos procesos visām tām personām, kas ieinteresētas sociālās dzīves procesos.

Pārskatā ir sniegta dažu sociālekonomiskā konteksta empīrisko rādītāju salīdzinošā analīze, kā arī spēcīgāšanā iesaistīto un ieinteresēto pušu analīze par tām vietām, kurās SEMPRE projektā ir īstenota sociālo pakalpojumu sniedzēju un galalietotāju sociālā spēcīgāšana. Sadarbībā ar draudzīgo projekta partneri – Liepājas Diakonijas centru – Latvijā ir apzinātas personu ar invaliditāti vajadzības. Grāmatā ir aprakstītas vajadzību apzināšanas metodes, kas tiek lietotas Ziemeļeiropā, un iekļauti daudzi piemēri par Eiropas Savienības astoņu Baltijas jūras reģiona valstu sociālās spēcīgāšanas labo praksi.

Informācija par projektu atrodama interneta vietnē www.sempre-project.eu.

SEMPRE

Izglītības un zinātnes
ministrija

100 LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

ISBN 978-9934-18-393-5

9 789934 183935 >